

ISSN 2663-9009 (Print)

ISSN 2663-9017 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
ПЕНІТЕНЦАРНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ

Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

ULRICHSWEB™
GLOBAL SERIALS DIRECTORY

OU CI

Open Ukrainian Citation Index

Scope Database
Journal indexing & Citation Analysis

Scope Database
Journal indexing & Citation Analysis

DOAJ DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

НАУКОВИЙ ВІСНИК СІВЕРЩИНИ.

**СЕРІЯ: ОСВІТА. СОЦІАЛЬНІ
ТА ПОВЕДІНКОВІ НАУКИ**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 2 (17)

Чернігів 2026

УДК (051) [378+33+159.9]

НЗ4

DOI 10.32755/sjeducation.2026.02

Рекомендовано до друку вченою радою Пенітенціарної академії України (протокол № 4 від 30 березня 2026 р.).

Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки : науковий журнал / Пенітенціарна академія України. Чернігів : ПАУ, 2026. № 2 (17). 192 с.

Журнал має міждисциплінарний характер. У поточному випуску наукового журналу висвітлені результати досліджень щодо застосування акмеологічного підходу в управлінні освітнім процесом закладу вищої освіти, проблемам формування професійно-педагогічної компетентності викладачів, практико-орієнтованому підходу як способу формування професійної компетентності майбутніх пенітенціаріїв, проблемам професійної доброчесності у сучасному суспільстві, питанням європейської інтеграції, цифрової трансформації та захисту добробуту учасників освітнього процесу та ін.

Видання буде корисним для науковців, викладачів, аспірантів, магістрантів та студентів закладів вищої освіти.

УДК (051)[378+33+159.9]

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР: Аніщенко В. О., доктор педагогічних наук, професор.

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Гончаренко О. Г., доктор економічних наук, професор;

Данильченко Т. В., доктор психологічних наук, професор.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Борисенко І. В., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна);

Гаркуша С. В., доктор педагогічних наук, професор (Україна);

Клочко А. О., доктор психологічних наук, доцент (Україна);

Пліско В. І., доктор педагогічних наук, професор (Україна);

Разумейко Н. С., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна);

Стренко К. Ю., кандидат економічних наук, доцент (Україна);

Чебоненко С. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна);

Шимко В. А., доктор психологічних наук, професор (Україна);

Гутьєррес Маурісіо Гаріта, доктор наук, Університет Франциско Маррокін (Гватемала);

Кузьор Олександра, хабілітований доктор гуманітарних наук, факультет організації та управління, Сілезький технічний університет (Забже, Польща);

Нгусн Чу В., доктор наук, Університет Хьюстон Даунтаун, Коледж бізнесу (Сполучені Штати Америки);

Нільсен Майкл Е., доктор наук, професор, завідувач кафедри психології,

Університет штату Джорджія (Сполучені Штати Америки);

Смальскис Вайнюс, доктор наук, професор, Інститут державного управління

(Литовська Республіка);

Четин Бекташ, доктор наук, професор, Університет Газіосманпаша (Туреччина);

Чуреа Марія, доктор наук, Університет Петрошани (Румунія).

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Шмельова Р. І., молодший науковий співробітник відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва.

Заснований у 2018 році. Ідентифікатор медіа:
R30-02519 від 18.01.2024 № 134

© Пенітенціарна академія
України, 2026

ISSN 2663-9009 (Print)

ISSN 2663-9017 (Online)

**MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE
PENITENTIARY ACADEMY OF UKRAINE**

SCIENTIFIC HERALD OF SIVERSHCHYNA.

**SERIES: EDUCATION. SOCIAL
AND BEHAVIOURAL SCIENCES**

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 2 (17)

Chernihiv 2026

UDC (051)[378+33+159.9]
DOI 10.32755/sjeducation.2026.02

Recommended for printing by Academic Council of Academy of the State Penitentiary Service (Protocol № 4 on March 30, 2026).

Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioural Sciences : a Scientific Journal / Penitentiary Academy of Ukraine. Chernihiv : PAU, 2026. № 2 (17). 192 p.

The journal is interdisciplinary in nature. This issue of the academic journal presents research findings on the application of the acmeological approach to managing the educational process at institutions of higher education, issues related to the development of teachers' professional and pedagogical competence, a practice-oriented approach as a means of developing the professional competence of future correctional officers, issues of professional integrity in modern society, questions of European integration, digital transformation, and the protection of the well-being of participants in the educational process, among others.

The issue will be useful for scientists, lecturers, PhD students, undergraduates and students of higher education institutions.

UDC (051)[378+33+159.9]

EDITOR-IN-CHIEF: Anishchenko V. O., Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor, Penitentiary Academy of Ukraine, Ukraine.

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Honcharenko O. G., Doctor of Sciences (Economics), Professor, Penitentiary Academy of Ukraine, Ukraine;

Danylchenko T. V., Doctor of Sciences (Psychology), Professor, Penitentiary Academy of Ukraine, Ukraine.

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Borysenko I. V., PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine);

Harkusha S. V., Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor (Ukraine);

Klochko A. O., Doctor of Sciences (Psychology), Associate Professor (Ukraine);

Plisko V. I., Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor (Ukraine);

Razumeiko N. S., Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine);

Sirenko K. Yu., Ph.D. in Economics, Associate Professor (Ukraine);

Chebonenko S. O., Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine);

Shymko V. A., Doctor of Sciences (Psychology), Professor, National Academy of the Security Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Gutierrez Mauricio Garita, Doctor of Sciences, Universidad Francisco Marroquin (Guatemala);

Kuzior Aleksandra, Ph. D., Doctor of Sciences of Humanities, Associate Professor, Faculty of Organization and Management, Silesian University of Technology (Zabrze, Poland);

Nguyen Chu V., Ph.D. in Davies College of Business; University of Houston-Downtown (USA);

Nielsen Michael E., Ph. D., Doctor of Sciences (Psychology), Professor, Chair of Psychology Department, Georgia Southern University (USA);

Smalskys V., Doctor of Sciences, Associate Professor, Mykolas Romeris University-Institute of Public Administration (Lithuania);

Cetin Bektas, Doctor of Sciences, Professor; Tokat Gaziosmanpasa (Turkey);

Ciurea Maria, Doctor of Sciences, University of Petrosani (Romania).

RESPONSIBLE SECRETARY: Shmelova R. I., junior researcher of the Department of Scientific Activity and International Cooperation; Academy of the State Penitentiary Service (Ukraine).

Founded in 2018. Media identifier:
R30-02519 dated 18.01.2024 № 134

© Penitentiary Academy
of Ukraine, 2026

ЗМІСТ

Аніщенко В. О., Мірошніченко В. І. Застосування акмеологічного підходу в управлінні освітнім процесом закладу вищої освіти	7
Гончаренко О. Г. Інструменти логічної структуризації аналітичних результатів	20
Доній Н. Є. Вплив політичної довіри на кристалізацію державної ідентичності	32
Єрмак С. М., Гетта В. Г. Вплив характеру на навчальну і поведінкову діяльність учнівської та студентської молоді	44
Жулковський В. В. Профілактика конфліктів у середовищі засуджених	62
Колісник-Гуменюк Ю. І. Теоретико-методологічний аналіз проблеми формування професійно-педагогічної компетентності викладачів професійно-художніх дисциплін у закладах вищої освіти	72
Любич О. А. Дослідження національної ідентичності студентської молоді	85
Мірошніченко А. А. Тимбілдинг як інструмент формування лідерської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників	99
Микитенко М. С., Романова Н. Ф. Формування навичок відповідального батьківства серед засуджених чоловіків методами групової роботи	110
Петровська Ю. М., Попружна А. В. Вивчення ролі стереотипів та упереджень на прикладі історії Голокосту як запорука протидії дискримінації	125
Снівак В. В. Проблема професійної доброчесності у сучасному суспільстві	134
Шаранова Ю. В. Соціально-педагогічний супровід ресоціалізації засуджених в установах виконання покарань	144
Щербина Н. О. Практико-орієнтований підхід як спосіб формування професійної компетентності майбутніх пенітенціаріїв (з досвіду викладання дисциплін «Основи наукових досліджень та академічної доброчесності» та «Основи капеланства»)	156
Borysenko I. V. Higher education reform in Poland 2025–2026: new opportunities for Ukrainian integration	167
Vasylieva Yu., Ročāne M. The role of the teacher in the adaptation of students with increased educational vulnerability: a theoretical analysis	177

CONTENT

Anishchenko V., Miroshnichenko V. Application of the acmeological approach to managing the educational process in a higher education institution	7
Honcharenko O. Tools for logical structuring of analytical results	20
Donii N. The influence of political trust on the crystallisation of state identity	32
Yermak S., Hetta V. The influence of character on the learning and behavioral activity of school and student youth.....	44
Zhulkovskiy V. Conflict prevention in the prisoner environment.....	62
Kolisnyk-Humeniuk Yu. Theoretical and methodological analysis of the problem of forming professional and pedagogical competence of teachers of professional and artistic disciplines in higher education institutions	72
Lyubich O. Research on the national identity of student youth	85
Miroshnichenko A. Team building as a tool for the formation of leadership competence of future border guard officers	99
Mykytenko M., Romanova N. Formation of responsible parenting skills among convicted men using group work methods	110
Petrovska Yu., Popruzha A. Studying the role of stereotypes and prejudices using the example of history of the Holocaust as a guarantee of countering discrimination	125
Spivak V. The problem of professional integrity in modern society	134
Sharapova Y. Socio-pedagogical support for the resocialization of convicts in penitentiary institutions	144
Shcherbyna N. Practice-oriented approach as a way of forming the professional competence of future penitentiary officials (from the experience of teaching the disciplines "Basics of scientific research and academic integrity" and "Basics of chaplaincy")	156
Borysenko I. Higher education reform in Poland 2025–2026: new opportunities for Ukrainian integration	167
Vasylieva Yu., Ročāne M. The role of the teacher in the adaptation of students with increased educational vulnerability: a theoretical analysis.....	177

УДК 354:328.185

DOI 10.32755/sjeducation.2026.02.007

ЗАСТОСУВАННЯ АКМЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ В УПРАВЛІННІ ОСВІТНІМ ПРОЦЕСОМ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Аніщенко Вікторія Олександрівна,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри формування та розвитку професійної компетентності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України,
Інститут професійного розвитку, Пенітенціарна академія України
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: oceansoulvik111@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-5062-3789

Researcher ID: AAC-5442-2021

Scopus-Author: 5720-8032-016;

Мірошніченко Валентина Іванівна,

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
(03041, Україна, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15,
e-mail: mvi_2016@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-3931-0888

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216203313>

Стаття присвячена обґрунтуванню можливостей застосування акмеологічного підходу в управлінні освітнім процесом закладу вищої освіти в підготовці педагога.

Основною ідеєю акмеології автори вважають дослідження механізмів, що забезпечують досягнення людиною найвищого рівня професійної майстерності та особистісної зрілості. Акмеологічний підхід розглядається авторами як методологічна основа організації освітнього процесу, спрямованого на розвиток творчого потенціалу особистості, формування її готовності до саморозвитку та самореалізації, підвищення професійної компетентності науково-педагогічних працівників тощо. Виокремлюються принципи акмеологічного управління: розвитку, індивідуалізації, рефлексивності, інноваційності.

Автори визначають такі напрями реалізації акмеологічного підходу в управлінні освітнім процесом закладу вищої освіти: формування акмеологічного освітнього середовища, підвищення професійної компетентності науково-педагогічних працівників.

Звертається увага, що акмеологічний підхід сприяє розвитку таких якостей, як відповідальність, ініціативність, здатність до прийняття управлінських рі-

ишень, комунікативність та здатність до співпраці. Акмеологічний підхід розглядається як методологічна основа організації освітнього процесу, що сприяє максимальному розкриттю потенціалу особистості, розвитку її творчих здібностей та формуванню готовності до безперервного професійного вдосконалення. Упровадження цього підходу в управління освітнім процесом дозволяє підвищити ефективність освітньої діяльності та сприяти формуванню конкурентоспроможного фахівця, тому потребує детального дослідження.

Акцентується на потенціалі акмеологічного підходу для підвищення ефективності управління освітнім процесом у закладі вищої освіти, особливо в контексті підготовки майбутніх педагогів. Застосування акмеологічного підходу сприяє орієнтації управління освітнім процесом на досягнення високого рівня професійного та особистісного розвитку здобувачів освіти. Управлінські рішення у цьому випадку спрямовуються не лише на організацію навчальної діяльності, а й на створення умов для самореалізації, творчого розвитку та формування професійної майстерності майбутнього педагога.

Ключові слова: освітній процес, управління освітнім процесом, акмеологічний підхід, заклад вищої освіти, підготовка педагога.

APPLICATION OF THE ACMEOLOGICAL APPROACH TO MANAGING THE EDUCATIONAL PROCESS IN A HIGHER EDUCATION INSTITUTION

Anishchenko Viktoriia,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Formation and Development Professional
Competence of the Personnel of the State Criminal
and Executive Service of Ukraine,
*Institute of Professional Development,
Penitentiary Academy of Ukraine,
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,
e-mail: oceansoulvik111@gmail.com)*

ORCID: 0000-0002-5062-3789

ResearcherID: AAC-5442-2021

Scopus-Author: 5720-8032-016;

Miroshnichenko Valentyna,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Pedagogy Department,
*National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
(15 Heroiv Oborony Street, Kyiv, 03041, Ukraine,
e-mail: mvi_2016@ukr.net)*

ORCID: 0000-0002-3931-0888

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216203313>

The article is devoted to substantiating the possibilities of applying the acmeological approach in managing the educational process of a higher education institution in the training of future teachers.

The authors consider the main idea of acmeology to be the study of mechanisms that ensure a person's achievement of the highest level of professional mastery and personal maturity. The acmeological approach is viewed as a methodological basis for organizing the educational process aimed at developing the creative potential of the individual, forming readiness for self-development and self-realization, and enhancing the professional competence of academic and teaching staff. The principles of acmeological management are identified, including the principles of development, individualization, reflexivity, and innovation.

The authors identify the following directions for implementing the acmeological approach in managing the educational process of a higher education institution: the formation of an acmeological educational environment and the enhancement of the professional competence of academic and teaching staff.

Attention is drawn to the fact that the acmeological approach contributes to the development of such qualities as responsibility, initiative, the ability to make managerial decisions, communicativeness, and the ability to cooperate. The acmeological approach is considered a methodological basis for organizing the educational process that promotes the maximum realization of an individual's potential, the development of creative abilities, and the formation of readiness for continuous professional improvement.

The implementation of this approach in managing the educational process makes it possible to increase the effectiveness of educational activities and to contribute to the formation of a competitive specialist; therefore, it requires detailed research.

The potential of the acmeological approach for improving the effectiveness of managing the educational process in a higher education institution is emphasized, particularly in the context of training future teachers. The application of the acmeological approach contributes to orienting the management of the educational process toward achieving a high level of professional and personal development of students. In this case, managerial decisions are aimed not only at organizing educational activities but also at creating conditions for self-realization, creative development, and the formation of professional mastery of the future teacher.

Key words: *educational process, management of the educational process, acmeological approach, higher education institution, teacher training.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку системи вищої освіти характеризується глибокими трансформаційними процесами, зумовленими глобалізацією, цифровізацією суспільства, швидким розвитком науки і технологій та зростанням вимог до професійної компетентності фахівців. У цих

умовах заклади вищої освіти мають забезпечувати не лише передачу знань, а й формування здатності здобувачів освіти до саморозвитку, самореалізації та професійного зростання.

Значну роль у виконанні цього завдання відіграє ефективне управління освітнім процесом, що передбачає створення сприятливих умов для розвитку особистості майбутнього фахівця. У цьому контексті особливого значення набуває використання акмеологічного підходу, який орієнтований на досягнення людиною найвищого рівня професійної майстерності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми акмеології та професійного розвитку особистості досліджували С. Калаур [1], В. Кремень [2], О. Попович [3], Л. Рибалко [4], О. Шквир [5], М. Яцура [6] та інші вчені. У їхніх працях акмеологія розглядається як наука про закономірності досягнення людиною найвищих результатів у професійній діяльності.

Зокрема, М. Яцура звертає увагу, що вивчення потенціалу акмеології та застосування акмеологічного підходу в підготовці майбутніх фахівців зумовлюється низкою важливих чинників. Передусім це орієнтація сучасної освіти на здобувача освіти як найвищу соціальну цінність. Водночас зростає суспільний запит на висококваліфікованого, освіченого та конкурентоспроможного управлінця, здатного усвідомлювати необхідність максимальної реалізації власного потенціалу та досягнення високих результатів у професійній і особистісній діяльності. Важливу роль також відіграє трансформація системи цінностей сучасного суспільства, що супроводжується посиленням уваги до процесів саморозкриття, самореалізації особистості та прагнення до досягнення найвищих рівнів професійної майстерності – акме-вершин у сфері управлінської діяльності [6, с. 110].

За визначенням С. Калаур, акмеологія розглядається як наука, що досліджує механізми вдосконалення людської діяльності на основі використання сучасних інноваційних технологій і в цьому контексті здатна ефективно сприяти підготовці професійно компетентного та висококваліфікованого фахівця [1].

Акмеологічну спрямованість майбутнього педагога В. Паламарюк пов'язує з його рушійними силами, як-от: інтерес

до механізмів педагогічної самодетермінації, ціннісне ставлення до власної ролі в професії, емоційна усталеність у розв'язанні педагогічних задач, досвід висловлення власної позиції та точки зору, відсутність страху пізнавати нове [7, с. 54].

Цінним для нашого дослідження є науковий доробок О. Попович [8]. Дослідниця наголошує, що акмеологічний підхід передбачає комплексне осмислення людини в освітньому середовищі як особистості, індивідуальності та активного суб'єкта життєдіяльності. Він також орієнтує на створення відповідних педагогічних умов, які стимулюють мотивацію до успіху, актуалізують потребу в досягненнях, формують прагнення до високих результатів і творчої самореалізації. Важливою складовою цього підходу є організація творчої діяльності учасників освітнього процесу, а також оцінювання якості освіти крізь призму саморозвитку й самовдосконалення як педагога, так і здобувача освіти. При цьому професіоналізм розглядається як найвищий рівень практичного вияву та реалізації потенціалу особистості у власній професійній діяльності.

Поділяємо позицію О. Дубасенюк, що акмеологічний підхід істотно впливає на процес особистісно-професійного становлення суб'єктів педагогічної освіти та характер їхньої взаємодії. У цьому контексті він виступає своєрідним стратегічним орієнтиром, що спрямовує педагогічний процес на досягнення акмеологічної якості розвитку особистості, яка передбачає творчість, самоактуалізацію та самореалізацію... У межах особистісно акме-орієнтованого підходу в майбутніх педагогів формується усвідомлення самоцінності та унікальності кожної особистості. Водночас важливим є створення педагогічних умов, які забезпечують максимально повну реалізацію природного потенціалу людини у процесі навчання, а також утвердження суб'єкт-суб'єктної взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу [9].

Дослідниця Н. Василенко розробила методологічні засади формування концепції розвитку інноваційної методичної діяльності педагогів. У межах цієї концепції обґрунтувала доцільність використання низки підходів, серед яких суттєву роль відіграє аксіологічний [10]. Водночас питання застосу-

вання акмеологічного підходу в управлінні освітнім процесом закладів вищої освіти [11], зокрема в підготовці педагога, потребує подальшого теоретичного осмислення.

Значний внесок у дослідження проблематики вдосконалення управління освітнім процесом зробили вітчизняні науковці. Зокрема, І. Вербовський [12] розкрив теоретичні та практичні засади управління освітнім процесом; О. Кондур [13] висвітлила особливості корпоративного управління закладом вищої освіти в умовах модернізації освітньої системи; М. Шкабара [14], А. Остапенко [15] проаналізували інноваційні підходи до управління освітньою діяльністю. Дослідниці Г. Бевз [16] та М. Міровська [17] розкрили сутність управління освітнім процесом у закладах вищої освіти.

Однак управлінська робота потребує суттєвого переосмислення, а саме стосовно поєднання традиційного управління з новими ідеями освітнього управління, до яких належить застосування акмеологічного підходу.

Метою статті є обґрунтування можливостей застосування акмеологічного підходу в управлінні освітнім процесом закладу вищої освіти в підготовці педагога.

Виклад основного матеріалу. Акмеологія є міждисциплінарною галуззю наукових знань, що сформувалася на перетині психології, педагогіки, філософії та соціології. Вона досліджує закономірності розвитку людини на етапі її професійної зрілості та визначає фактори, які сприяють досягненню нею найвищих результатів у професійній діяльності.

Акмеологічний словник містить визначення акмеології як науки про досягнення людиною найвищих вершин у життєдіяльності та самореалізації творчого потенціалу, що становить основу загальнолюдського потенціалу [18]. Термін «акмеологія» походить від грецького слова *акме*, що означає вершину, найвищий ступінь розвитку. Основною ідеєю акмеології є дослідження механізмів, що забезпечують досягнення людиною найвищого рівня професійної майстерності та особистісної зрілості. У педагогічній науці акмеологічний підхід розглядається як методологічна основа організації освітнього процесу,

спрямованого на розвиток творчого потенціалу особистості, формування її готовності до саморозвитку та самореалізації.

Зважаючи на результати аналізу наукових праць [19; 20], до основних характеристик акмеологічного підходу належать такі: орієнтація на особистісний і професійний розвиток; стимулювання творчої активності; розвиток рефлексивного мислення; формування здатності до саморозвитку; інтеграція навчання, виховання та професійної підготовки.

З огляду на те, що управління освітнім процесом закладу вищої освіти є складною системою організаційних, педагогічних і управлінських дій, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування освітньої системи [21] та досягнення визначених освітніх результатів, у контексті акмеологічного підходу управління освітнім процесом є платформою створення умов для максимальної реалізації потенціалу всіх учасників освітнього процесу: здобувачів освіти, науково-педагогічних працівників та адміністрації. При цьому акмеологічне управління освітнім процесом ґрунтується на таких принципах:

- розвитку (передбачає орієнтацію освітнього процесу на постійне вдосконалення професійних і особистісних якостей учасників освітнього процесу);

- індивідуалізації (освітній процес має враховувати індивідуальні особливості здобувачів освіти та сприяти формуванню їхньої індивідуальної освітньої траєкторії);

- рефлексивності (передбачає розвиток здатності до самоаналізу та критичного оцінювання власної діяльності);

- інноваційності (передбачає використання сучасних освітніх технологій та інноваційних методів навчання) [22].

Реалізація акмеологічного підходу в управлінні освітнім процесом закладу вищої освіти може здійснюватися за різними напрямками. У підготовці педагогів одним із таких напрямів є формування акмеологічного освітнього середовища. Таке середовище характеризується відкритістю, інноваційністю, академічною свободою та підтримкою творчої ініціативи. Акмеологічне освітнє середовище передбачає створення таких умов, які сприяють розвитку творчого потенціалу здобувачів освіти, формуванню їхньої мотивації до навчання та профе-

сійного зростання. Поділяємо думку авторів підручника «Управління закладом освіти» [21, с. 148] щодо доцільності використання таких методів, як Дельфі, «дерево рішень», кількісних методів, методів «здорового глузду» для прийняття управлінського рішення в освітньому середовищі закладу освіти.

Другим напрямом реалізації акмеологічного підходу є підвищення професійної компетентності науково-педагогічних працівників. Це стосується постійного підвищення кваліфікації, участі в наукових дослідженнях, впровадження інноваційних педагогічних технологій, розвитку педагогічної рефлексії. Акмеологічний підхід передбачає активне використання інноваційних методів навчання, зокрема проєктного навчання, кейс-методу, проблемного навчання, інтерактивних технологій, цифрових освітніх платформ.

На думку О. Дубасенюк, акмеологічний підхід суттєво впливає на особистісно-професійне становлення суб'єктів педагогічної освіти та характер їхньої взаємодії. Він виступає своєрідним стратегічним орієнтиром організації педагогічного процесу, спрямованим на досягнення акмеологічної якості розвитку особистості, що виявляється у творчій самореалізації, самоактуалізації та досягненні людиною найвищих результатів у фізичному, духовно-моральному й професійному становленні [8]. Дослідниця підкреслює, що в межах акмеологічного підходу професіоналізм розглядається як складний системний феномен, який відображає стан і рівень розвитку особистості та діяльності педагога. Він виступає передумовою досягнення високих результатів у професійній діяльності, творчості та особистісно-соціальному розвитку. У цьому контексті акмеологічний підхід створює можливості для визначення рівня професіоналізму фахівця як важливого показника його здатності до ефективного самовдосконалення та водночас як однієї з ключових категорій акмеологічної науки [8].

Також беремо до уваги, що важливим завданням сучасної вищої освіти є формування лідерських якостей майбутніх фахівців. У цьому контексті акмеологічний підхід сприяє розвитку таких якостей, як відповідальність, ініціативність, здатність до прийняття управлінських рішень, комунікативність та здат-

ність до співпраці. Аналіз наукових досліджень і практики функціонування закладів вищої освіти свідчить про те, що застосування акмеологічного підходу в управлінні освітнім процесом сприяє підвищенню ефективності освітньої діяльності. Зокрема, впровадження акмеологічних принципів дозволяє підвищити мотивацію здобувачів освіти до навчання, розвивати їхній творчий потенціал, формувати здатність до самостійного навчання, підвищувати професійну компетентність викладачів, створювати сприятливе освітнє середовище.

Крім того, акмеологічний підхід сприяє інтеграції навчальної, наукової та виховної діяльності, що є важливою умовою формування всебічно розвинутої особистості. Управління освітнім процесом у цьому контексті передбачає не лише засвоєння фахових знань, а й розвиток педагогічного мислення, рефлексії, здатності до самоаналізу та самовдосконалення.

Узагальнюючи наукові підходи до проблеми використання акмеології в освіті, можна стверджувати, що акмеологічний підхід має значний потенціал для підвищення ефективності управління освітнім процесом у закладі вищої освіти, особливо в контексті підготовки майбутніх педагогів. Насамперед застосування акмеологічного підходу сприяє орієнтації управління освітнім процесом на досягнення високого рівня професійного та особистісного розвитку здобувачів освіти. Управлінські рішення у цьому випадку спрямовуються не лише на організацію навчальної діяльності, а й на створення умов для самореалізації, творчого розвитку та формування професійної майстерності майбутнього педагога.

Висновки. Отже, акмеологічний підхід є важливою методологічною основою управління освітнім процесом у закладах вищої освіти. Його застосування сприяє створенню умов для розвитку професійного потенціалу здобувачів освіти та науково-педагогічних працівників, формуванню їхньої готовності до саморозвитку та самореалізації. Ефективність акмеологічного управління освітнім процесом забезпечується реалізацією принципів розвитку, суб'єктності, індивідуалізації, рефлексивності та інноваційності. Впровадження акмеологічного підходу дозволяє підвищити якість освітнього процесу, сприяє

формуванню конкурентоспроможного фахівця та розвитку академічної спільноти. Перспективи подальших наукових досліджень полягають у розробленні моделей акмеологічного управління освітнім процесом у закладах вищої освіти та емпіричному дослідженні ефективності їхнього впровадження.

Список використаних джерел

1. Калаур С. Потенціал акмеологічного підходу у професійній підготовці майбутніх соціальних працівників. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2014. Вип. 32. С. 81–84.

2. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в системі сучасних цінностей. *Вісник НАПН України*. 2023. Т. 5. № 1. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5126>.

3. Попович О. М. Акмеологічні основи удосконалення освітнього процесу у закладах вищої освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 68. Т. 2. С. 128–132.

4. Рибалко Л. С. Професійна кар'єра педагога: акмеологічний супровід розвитку. *Неперервна освіта: акмеологічні студії*. 2019. № 1.

5. Шквир О., Казакова Н. Акмеологічний підхід до ступеневої підготовки майбутніх учителів початкових класів. *Молодь і ринок*. 2021. № 2. С. 38–42.

6. Яцура М. М. Формування професійної культури майбутніх менеджерів на засадах акмеологічного підходу : дис. ... д-ра філософії. Мукачево, 2024. 374 с.

7. Паламарюк В. А. Формування акмеологічної культури майбутніх вчителів природничо-математичних спеціальностей на засадах інтегративного підходу : дис. ... д-ра філософії. Одеса, 2025. 288 с.

8. Попович О. Потенціал акмеологічного підходу у формуванні професійного іміджу майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. № 105. 2024. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2024-105-9>.

9. Дубасенюк О. А. Акмеологічний підхід як стратегічний орієнтир особистісно-орієнтованої педагогічної освіти. *Проблеми освіти*. 2015. Вип. 84. С. 25–30.

10. Василенко Н. Концепція підготовки управлінських кадрів в системі вищої та післядипломної освіти України: соціокомунікативний підхід. 2019. URL: <https://docs.academia.vn.ua/bitstream/handle/>.

11. Василенко Н. Підготовка керівників загальноосвітніх навчальних закладів до інноваційної діяльності : монографія. Вінниця : ПП «ГД "Едельвейс і К"», 2020. 224 с.

12. Вербовський І. А. Ефективність цифровізації в управлінні освітніми ресурсами: аналіз та стратегії оптимізації. *Академічні візії*. 2024. № 27. С. 1–13.

13. Кондур О. Корпоративне управління закладом вищої освіти в умовах її модернізації. *Освітній простір України*. 2017. № 11. С. 63–70. URL: <https://doi.org/10.15330/esu.11.63-70>.

14. Шкабара М. Оптимізація управління освітніми закладами : кваліфікаційна робота. Тернопіль, 2024. 59 с. URL: <https://api.dspace.wunu.edu.ua/api/core/bitstreams/a9ec2663-2d88-479d-aa49-22dc29959d/content>.

15. Остапенко А. К. Управління освітнім процесом у закладах вищої освіти на засадах здоров'язбережувальних технологій. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: «Педагогічні науки»*. 2018. № 2. С. 104–108.

16. Бевз Г. Психологічна робота в практиці кейс-менеджменту: аналіз досвіду впровадження. *Психологічний часопис*. Т. 4. № 3. Київ : Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2018. С. 9–25.

17. Міровська М. Управління освітнім процесом у закладах вищої освіти: міждисциплінарний підхід. *Імідж сучасного педагога*. 2018. № 5 (182). С. 10–13.

18. Акмеологічний словник / упоряд. І. О. Ніколаєску. Черкаси : ОПОПП, 2012. 28 с. URL: <http://library.ippro.com.ua/attachments/article/159/%D0%90%.pdf>.

19. Пинзеник О., Орбан В. Акмеологічний підхід як методологічний орієнтир професіоналізації освітнього процесу у закладах вищої освіти. *Молодь і ринок*. 2024. № 1/221. С. 97–100. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.298625>.

20. Фундаментальна акмеологія – наука ХХІ століття : монографія / редкол. В. О. Огнев'юк, В. М. Гладкова, Я. С. Фруктова. Київ : Інтерсервіс, 2019. 206 с.

21. Управління закладом освіти : підручник для здобувачів другого рівня вищої освіти педагогічних університетів / С. Г. Немченко, В. В. Крижко, О. С. Боднар, В. В. Радул та ін. 2-ге вид., перероб. і допов. Бердянськ : БДПУ, 2022. 506 с.

22. Мозгова С. Формування самоменеджменту керівників закладів загальної середньої освіти в контексті неперервної освіти. 2022. С. 146–150. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734245/1/%D0%A4%D0%pdf>.

References

1. Kalaur, S. (2014), "The Potential of the Acmeological Approach in the Professional Training of Future Social Workers", *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: "Pedagogy. Social Work"*, № 32, pp. 81–84.
2. Kremen, V. H. (2023), "Philosophy of anthropocentrism in the system of modern values", *Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*, Vol. 5, No. 1, DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5126>.
3. Popovych, O. M. (2024), "Acmeological bases of the improvement of the educational process in higher educational institutions", *Innovative Pedagogy*, Iss. 68, Vol. 2, pp. 128–132.
4. Rybalko, L. S. (2019), "The professional career of an educator: acmeological support for development", *Continuing Education: Acmeological Studies*, № 1.
5. Shkvyr, O. and Kazakova, N. (2021), "Acmeological approach to the stage training of the future primary school teachers", *Youth and Market*, № 2, pp. 38–42.
6. Yatsura, M. M. (2024), Formation of the professional culture of future managers based on the acmeological approach : Ph.D. thesis, Mukachevo.
7. Palamariuk, V. A. (2025), Formation of acmeological culture in future teachers of natural science and mathematics specialties on the basis of an integrative approach : Ph.D. thesis, Odesa.
8. Popovych, O. (2024), "The potential of the acmeological approach in the formation of professional image of future educators at preschool educational institutions", *Collection of Research Papers "Pedagogical Sciences"*, № 105, DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2024-105-9>.
9. Dubaseniuk, O. A. (2015), "The acmeological approach as a strategic guideline for person-centered teacher education", *Problems of Education*, № 84, pp. 25–30.
10. Vasylenko, N. (2019), The concept of training management personnel in the system of higher and postgraduate education in Ukraine: a sociocommunicative approach, available at: <https://docs.academia.vn.ua/bitstream/handle/>.
11. Vasylenko, N. (2020), Training of general education school administrators for innovative activities : monograph, TD "Edelweiss and K", Vinnytsia.
12. Verbovskiy, I. A. (2024), "The effectiveness of digitalization in the management of educational resources: analysis and optimization strategies", *Academic Visions*, № 27, pp. 1–13.

13. Kondur, O. (2017), "The corporate management of higher educational establishment in the conditions of educational modernisation", *Educational Space of Ukraine*, № 11, pp. 63–70, DOI: <https://doi.org/10.15330/esu.11.63-70>.

14. Shkabara, M. (2024), Optimization of educational institutions management : qualification thesis, Ternopil, available at: <https://api.dspace.wunu.edu.ua/api/core/bitstreams/a9ec2663-2d88-479d-aa49-22dc2c29959d/content>.

15. Ostapenko, A. K. (2018), "Management of educational process at higher educational establishments on the basis of health-saving technologies", *Bulletin of the Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University. Series: "Pedagogical Sciences"*, № 2, pp. 104–108.

16. Bevz, H. (2018), "Psychological work in case management practice: analysis of implementation experience", *Psychological Journal*, H. S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Vol. 4, No. 3, pp. 9–25.

17. Mirovska, M. (2018), "Management of the educational process in institutions of higher education: an interdisciplinary aspect", *Image of the Modern Pedagogue*, № 5 (182), pp. 10–13.

18. Acmeological Dictionary (2012), compiled by I. O. Nicolaiescu, OIPOP, Cherkasy, available at: <http://library.ippro.com.ua/attachments/article/159/%D0%90%.pdf>.

19. Pynzenyk, O. and Orban, V. (2024), "The acmeological approach as a methodological guideline for the professionalization of the educational process in higher educational institutions", *Youth and Market*, № 1/221, pp. 97–100, DOI: <https://doi.org/10.24919/23084634.2024.298625>.

20. Fundamental Acmeology – the science of the 21st century (2019), monograph, edited by V. O. Ognevyyuk, V. M. Gladkova and Y. S. Fruktova, Interservice, Kyiv.

21. Nemchenko, S. G., Kryzhko, V. V., Bodnar O. S., Radul V. V. et al. (2022), Management of educational institutions : textbook for second-level higher education students at pedagogical universities, 2nd ed., rev. and expanded, BSPU, Berdiansk.

22. Mozhova, S. (2022), The development of self-management skills among leaders of general secondary educational institutions in the context of continuing education, pp. 146–150, available at: <https://lib.iita.gov.ua/id/eprint/734245/1/%D0%A4%D0%.pdf>.

Дата першого надходження статті до видання: 01.03.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.03.2026.

Дата публікації (оприлюднення): 21.05.2026.

УДК 342.951

DOI 10.32755/sjeducation.2026.02.020

ІНСТРУМЕНТИ ЛОГІЧНОЇ СТРУКТУРИЗАЦІЇ АНАЛІТИЧНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Гончаренко Оксана Григорівна,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри гуманітарних дисциплін,
Пенітенціарна академія України
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34)
ORCID: 0000-0003-1101-6019

У статті досліджуються методологічні підходи до структуризації аналітичних результатів та формування обґрунтованих висновків у системі прийняття рішень із застосуванням моделей SCQA та піраміди Мінто. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю підвищення якості управлінських і юридичних рішень в умовах інформаційної складності, зростання обсягів даних і підвищених вимог до доказовості та прозорості аналітичних висновків. Основна проблематика полягає у відсутності системного підходу до формування логічної аргументації, що призводить до ризиків суб'єктивізації рішень та інформаційної асиметрії. У роботі проаналізовано теоретичні засади аналітичного висновку, логіку аргументації і принципи доказовості, системності та економічної доцільності в процесі підготовки аналітичних матеріалів. Розглянуто модель SCQA як інструмент формування проблемного поля, який забезпечує структурований підхід до визначення ситуації, виявлення ускладнень, формулювання ключових питань і узагальнених відповідей. Досліджено принцип піраміди Мінто, що дозволяє організувати аргументи за ієрархічним принципом — від загальної ключової думки до підтверджувальних аргументів і прикладів, підвищуючи логічність та переконливість викладу. Встановлено, що інтеграція SCQA та піраміди Мінто дозволяє поєднувати постановку проблеми із системним та структурованим обґрунтуванням рішень, підвищуючи ефективність аналітичної роботи в науковій, управлінській та юридичній практиці. Підкреслено практичне значення моделей для підвищення якості управлінських рішень, зниження ризиків інформаційної асиметрії та суб'єктивізації висновків, а також необхідність створення інституційних передумов для впровадження структурованої аналітики. Узагальнені результати можуть бути використані для оптимізації аналітичної роботи в наукових дослідженнях, державному управлінні та юридичній практиці, сприяючи підвищенню доказовості та системності прийняття рішень.

Ключові слова: SCQA, піраміда Мінто, аналітичне мислення, структуризація висновків, управлінські рішення, доказовість, юридична аналітика, проблемне поле, логіка аргументації, структурована аналітика.

Honcharenko Oksana,

Doctor of Sciences (Economy), Professor,
Professor of the Department of Humanities,
Penitentiary Academy of Ukraine

(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine)

ORCID: 0000-0003-1101-6019

TOOLS FOR LOGICAL STRUCTURING OF ANALYTICAL RESULTS

In the article the author considers methodological approaches to structuring analytical thinking and forming substantiated conclusions in the decision-making system using SCQA models and Minto pyramid. The relevance of the study is due to the need to improve the quality of managerial and legal decisions in the context of information complexity, increasing data volumes and increased requirements for the evidence and transparency of analytical conclusions. The main problem is the lack of a systematic approach to the formation of logical argumentation, which leads to the risks of subjectification of decisions and information asymmetry. In the article the author analyzes the theoretical foundations of analytical conclusion, the logic of argumentation and the principles of evidence, systematicity and economic feasibility in the process of preparing analytical materials. The SCQA model is considered as a tool for forming a problem field, which provides a structured approach to defining the situation, identifying complications, formulating key questions and generalized answers. The principle of Minto pyramid is studied, which allows organizing arguments according to a hierarchical principle, from the general key idea to supporting arguments and examples, increasing the logic and persuasiveness of the presentation. The author establishes that the integration of SCQA and Minto pyramid allow combining the formulation of the problem with a systematic and structured justification of decisions, increasing the efficiency of analytical work in scientific, managerial and legal practice. The author emphasizes practical significance of models for improving the quality of managerial decisions, reducing the risks of information asymmetry and subjectification of conclusions, as well as the need to create institutional prerequisites for the implementation of structured analytics. The conclusions of the article can be used to optimize analytical work in scientific research, public administration and legal practice, contributing to increasing the evidentiality and systematicity of decision-making.

Key words: *SCQA, Minto pyramid, analytical thinking, structuring of conclusions, management decisions, evidentiality, legal analytics, problem field, logic of argumentation, structured analytics.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах зростання інформаційних потоків та ускладнення механізмів управлінського і правового регулювання особливої ваги набуває якість аналітичних висновків як основи прийняття обґрунтованих

управлінських рішень. У практиці підготовки аналітичних матеріалів спостерігається тенденція до фрагментарності аргументації, логічної непослідовності викладу та надмірної описовості без чіткої постановки проблеми й формулювання висновку. Це знижує переконливість аналітичних документів і ускладнює їх інтеграцію в систему прийняття управлінських рішень.

Проблема полягає не стільки в недостатній кількості інформації, скільки у відсутності методологічно впорядкованого підходу до її структуризації та інтерпретації. Невизначеність логіки переходу від фактичних даних до узагальнених висновків породжує ризики суб'єктивних оцінок, втрати причинно-наслідкових зв'язків та формування декларативних рекомендацій. У наукових і практичних текстах часто бракує чітко окресленого аналітичного завдання, що унеможлиблює системне розгортання аргументації. У цьому контексті актуалізується потреба у використанні структурних моделей мислення, здатних забезпечити послідовність та ієрархічність викладу аналітичних результатів. До таких інструментів належать модель SCQA та принцип структурованої ієрархії аргументів, запропонований Barbara Minto. Проте їх потенціал у науковій та управлінській аналітиці, зокрема в юридичній сфері, залишається недостатньо структурованим. Таким чином, постає наукова проблема визначення методологічних можливостей та обмежень застосування моделей SCQA і піраміди Мінто як інструментів структуризації аналітичних висновків та обґрунтування їх ролі у підвищенні якості аргументації прийнятих управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема структуризації аналітичних висновків активно використовується в управлінській та бізнес-аналітиці. Методологічною основою ієрархічного структурування аргументації є наукова праця Barbara Minto "The Pyramid Principle", у якій обґрунтовано системну побудову аргументаційної структури – від головного висновку до системи взаємопов'язаних доказів. Модель SCQA розглядається як логічний інструмент постановки проблеми та формування відповіді через послідовність «ситуація – ускладнення – питання – відповідь». У сучасних науко-

вих розвідках SCQA та пірамідальна структура аргументації аналізуються як ефективні засоби підвищення чіткості, доказовості та переконливості аналітичних матеріалів, зокрема у сфері стратегічного менеджменту, консалтингу та публічного управління. Поряд з цим у наукових дослідженнях, присвячених економіко-правовій проблематиці, зазначені інструменти залишаються недостатньо вивченими. Більшість наукових праць мають прикладний характер і не розкривають методологічного потенціалу побудови аргументованих економічних чи правових висновків, що актуалізує необхідність їх поглибленого осмислення й адаптації до сфери наукової та юридичної аналітики.

Постановка завдання полягає в обґрунтуванні моделей SCQA та пірамідального принципу Barbara Minto як інструментів структуризації аналітичних висновків.

Виклад основного матеріалу. Аналітичний висновок розглядається як результат систематизованого оброблення інформації, що включає її оцінку, інтерпретацію та узагальнення з метою формулювання обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських або правових рішень [1, с. 65]. Він виступає ключовим інструментом зменшення суб'єктивності оцінок та підвищення ефективності процесу ухвалення рішень, забезпечуючи логічну послідовність переходу від фактів до висновків. На думку І. Захарова, Л. Філіпова та інших, якість аналітичного висновку визначає своєчасність та обґрунтованість управлінських дій, а також здатність адаптувати рішення до умов нестабільного соціально-економічного та правового середовища [2, с. 284].

Логічно впорядкована аргументація є основою обґрунтованого викладу результатів аналізу. Вона забезпечує послідовність і структурність матеріалу, що дозволяє формувати переконливі висновки та рекомендації. У науковій і практичній діяльності чітка логіка аргументів знижує ризик помилкових рішень, сприяє прозорості управлінських процесів і підсилює комунікацію аналітичною інформацією між зацікавленими сторонами [3]. Ефективність аналітичного висновку забезпечується дотриманням низки принципів:

– доказовість — використання достовірної інформації, що дозволяє обґрунтовано формувати аргументи та знижує ризик помилкових висновків;

– системність — комплексний підхід до аналізу проблеми, що враховує взаємозв'язки між її складовими частинами та зовнішніми чинниками;

– економічна доцільність — оптимізація ресурсів та часу, що витрачаються на збір, оброблення, систематизацію та подання інформації з метою забезпечення ефективності аналітичного процесу.

Дотримання цих простих принципів є основою для використання структурних моделей мислення, зокрема SCQA та піраміди Мінто, які забезпечують логічну ієрархію аргументів та підвищують якість аналітичних висновків у наукових і практичних дослідженнях [3; 4].

Модель SCQA (Situation – Complication – Question – Answer) є структурним інструментом формулювання аналітичного висновку, що забезпечує логічну послідовність від опису ситуації до запропонованого рішення. Компоненти моделі охоплюють:

– Situation (ситуація) — опис актуального стану об'єкта дослідження, що створює контекст для подальшого аналізу;

– Complication (ускладнення) — визначення проблем або викликів, які порушують стабільність наявної ситуації;

– Question (питання) — формулювання ключового аналітичного питання, що виникає внаслідок виявленого ускладнення;

– Answer (відповідь) — узагальнений аналітичний висновок або рекомендація, яка логічно розв'язує поставлене питання.

Завдяки такій структурі SCQA дозволяє перетворювати складну інформацію на зрозумілу та послідовну аргументацію, що є критично важливим для наукових досліджень і управлінських рішень.

Модель SCQA забезпечує систематизацію даних, логічну ієрархію аргументів та формування проблемного поля в дослідженні. Її застосування дозволяє: чітко окреслити аналітичну проблему; виділити причинно-наслідкові зв'язки між подіями та явищами; структурувати інформацію для презентацій, звітів або наукових публікацій та підвищити переконливість і дока-

зовість аналітичних матеріалів. SCQA ефективна як у підготовці наукових текстів, так і, на думку В. Терехова, у практичній діяльності юристів та менеджерів, забезпечуючи логічну послідовність аргументації та сприяючи прийняттю обґрунтованих управлінських рішень [5, с. 105]. Переваги й обмеження застосування цієї моделі відображено в табл. 1.

Доцільно зазначити, що модель SCQA є ефективним інструментом формування проблемного поля дослідження та структуризації аналітичних висновків. Водночас її застосування потребує усвідомленого підходу та методологічного обґрунтування, що забезпечує коректність інтерпретації результатів і підвищує аналітичну цінність отриманих висновків.

Таблиця 1 – Переваги та обмеження застосування SCQA у наукових і управлінських текстах

Переваги	Обмеження застосування
– забезпечення чіткості та структурності викладу;	– потреба у високій компетентності автора в логічному викладі;
– полегшення переходу від фактів до аналітичних висновків;	– можливість спрощення складних ситуацій, що може призвести до втрати нюансів;
– універсальність застосування у різних сферах (наука, управління, право);	– необхідність адаптації до специфіки правових або економічних текстів.
– підвищення переконливості аргументації.	

Джерело: складено автором [1–8].

Логічним продовженням застосування структурованих підходів до організації аналітичного мислення є використання принципів побудови аргументації, що забезпечують чітку ієрархію висновків та доказів [6, с. 48]. У цьому контексті особливої уваги набуває піраміда Мінто, яка дозволяє систематизувати аналітичні результати та забезпечити їх послідовне й логічно узгоджене подання.

Принцип піраміди, запропонований Barbara Minto, передбачає побудову аргументації за чіткою ієрархією – від загальної ключової думки до деталізованих підтверджувальних аргументів. Основна ідея полягає у формуванні чіткої структури думки, яка дозволяє читачеві або аудиторії швидко зрозуміти суть висновку та логіку його обґрунтування. У межах піраміди Мінто аргументи групуються за змістом і логікою, забезпечуючи послідовний перехід від загального до часткового. Кожен підрозділ або блок підтверджує вищий рівень висновку, а всі факти, дані або приклади узгоджуються між собою. Така структура забезпечує: цілісність і послідовність викладу; чітку ієрархію основних і другорядних аргументів; підвищення переконливості й доказовості висновків і можливість швидкого оцінювання логіки та обґрунтованості аргументів.

Принцип піраміди дозволяє:

- оптимізувати виклад інформації в наукових, управлінських та юридичних текстах;
- підвищити ефективність комунікації з аудиторією, керівництвом чи колегами;
- полегшити підготовку аналітичних звітів, рекомендацій та презентацій;
- інтегрувати SCQA для формування проблемного поля та логічного переходу до висновків.

Обмежень застосування цього підходу не існує, проте потребує від автора певного рівня компетентностей та логічного мислення, а також здатності чітко ідентифікувати ключові аргументи без втрати змістовно важливих деталей [7, с. 152]. Водночас принцип піраміди Мінто є ефективним інструментом структуризації аналітичного мислення, що сприяє підвищенню якості сформульованих висновків та їх аргументованості в наукових і прикладних дослідженнях (табл. 2).

Таблиця 2 – Інтеграційна модель застосування підходів SCQA та піраміди Мінто в аналітичній роботі

Компонент	Модель SCQA	Принцип піраміди Мінто	Інтеграційна функція
Ціль	Визначення проблемного поля,	Побудова логічної ієрархії	Узгодження проблеми та

	формування питання	аргументів – від ключового висновку до підтверджень	висновку: SCQA формує питання, піраміда – структуровану відповідь
Структура	Situation → Complication → Question → Answer	Загальна думка → підтримувальні аргументи → деталі / приклади	SCQA задає контекст і питання, піраміда формує детальні обґрунтування та аргументи
Функціональність	Логічне виділення проблем та ускладнень	Ієрархічна організація доказів	Поєднання аналітичного та доказового підходу для чітких висновків
Переваги	Чітке формулювання проблем, концентрування на ключових питаннях	Переконливість, структурованість, економія часу під час читання	Підвищення зрозумілості та доказовості аналітичних висновків
Обмеження	Може спрощувати складні проблеми	Потребує високої компетентності автора	Необхідність адаптації до специфіки тексту та аудиторії
Застосування	Аналітичні звіти, наукові тексти, стратегічні рішення	Управлінські презентації, рекомендації, юридичні висновки	Використання в наукових та практичних аналітичних матеріалах для комплексного обґрунтування

Джерело: складено автором [1–8].

Аналіз моделей SCQA та піраміди Мінто свідчить про їхню високу ефективність у структуризації аналітичного мислення та формуванні логічно обґрунтованих висновків. Модель SCQA дозволяє чітко окреслити проблемне поле, виділити ключові питання і створити контекст для аналітичної роботи, тоді як принцип піраміди – забезпечує ієрархічну ор-

ганізацію аргументів, логічну послідовність викладу й доказовість висновків. Інтеграція обох підходів дозволяє поєднати постановку проблеми із системним та структурованим обґрунтуванням рішень, підвищуючи ефективність наукових, управлінських і правових текстів. Водночас застосування цих моделей вимагає компетентності автора в логічному мисленні, адаптації до специфіки текстів та уваги до нюансів проблеми. Використання SCQA та піраміди Мінто створює методологічну основу для підвищення чіткості, доказовості та переконливості аналітичних матеріалів, що є ключовою умовою ефективного прийняття рішень у науковій, управлінській та юридичній практиці.

По-перше, застосування структурованих моделей дозволяє *підвищити якість управлінських рішень*, оскільки чітке визначення проблемного поля та логічна ієрархія аргументів забезпечують обґрунтованість висновків та рекомендацій.

По-друге, інтеграція SCQA та піраміди Мінто сприяє *зниженню ризиків інформаційної асиметрії та суб'єктивізації висновків*, оскільки структурований підхід забезпечує прозорість джерел інформації, послідовність аргументів і логічну обґрунтованість рішень.

По-третє, ефективне впровадження структурованої аналітики потребує *інституційних передумов*, включно зі стандартами аналітичної роботи, навчанням персоналу, забезпеченням доступу до надійної інформації та підтримкою методологічних підходів в організаційній практиці [8].

Таким чином, використання SCQA та піраміди Мінто створює основу для системного підходу до аналітичної роботи, підвищує ефективність прийняття управлінських рішень і сприяє довгостроковій стабільності організаційних процесів. Застосування моделей SCQA та піраміди Мінто має низку практичних переваг для системи прийняття рішень:

1. Структуроване формулювання проблемного поля та логічна ієрархія аргументів забезпечують обґрунтованість висновків і рекомендацій, що сприяє ефективному процесу управління.

2. Використання системних моделей дозволяє забезпечити прозорість джерел інформації, послідовність аргументів і об'єктивність висновків, мінімізуючи вплив особистих упреджень.

3. Для ефективного застосування моделей необхідна наявність методологічних стандартів, доступ до надійних джерел інформації та підтримка організаційних процедур структурованої аналітики.

Таким чином, інтеграція SCQA та піраміди Мінто у практику аналітичної роботи підвищує ефективність прийняття управлінських рішень, забезпечує доказовість аргументації та сприяє стабільності управлінських процесів.

Висновки. Проведене дослідження демонструє, що моделі SCQA та піраміди Мінто є ефективними інструментами структуризації аналітичного мислення та формування обґрунтованих висновків у науковій, управлінській та юридичній практиці. Модель SCQA дозволяє чітко визначати проблемне поле, виділяти ключові питання та створювати контекст для аналізу, тоді як принцип піраміди забезпечує логічну послідовність аргументів, ієрархічність викладу та доказовість висновків. Інтеграція обох підходів забезпечує поєднання постановки проблеми із системним та структурованим обґрунтуванням рішень, що підвищує якість управлінських і наукових рішень.

Практичне застосування цих моделей дозволяє підвищити ефективність прийняття рішень, зменшити ризики інформаційної асиметрії та суб'єктивізації висновків, а також створює умови для інституційного впровадження структурованої аналітики. Використання SCQA та піраміди Мінто формує методологічну основу для підвищення чіткості, доказовості та переконливості аналітичних матеріалів, що є ключовою умовою ефективного прийняття рішень у науковій, управлінській та юридичній сфері.

Список використаних джерел

1. Ганцюк Т. Д. Система інформаційно-аналітичного забезпечення державного управління: елементний склад та етапи здійснення. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління.* 2018. Т. 29 (68). № 2. С. 63–67.

2. Захарова І. В., Філіпова Л. Я., Задорожний І. С., Тарасенко Д. А. Основи інформаційно-аналітичної діяльності : навч. посіб. 2-ге вид., випр. і допов. Черкаси : Східноєвропейський університет імені Рауфа Аблязова, 2024. 347 с.

3. Ковальов А, Саєнкус М., Богданов Д. SCQA, AGILE і бенчмаркінг для адаптації стратегічного маркетингу сервісних ІТ компаній в умовах війни. 2024. URL: <https://www.reicst.com.ua/pmt/article/view/2024-15-04-07/2024-15-04-07>.

4. Принцип піраміди Мінто. Золоті правила мислення, ділового листування та усних виступів Мінто Барбара. URL: <https://epab-book.com.ua/pryntsyup-pyramudy-mynto.-zoloty-e-pravyly-myshleniya-delovoho-pysma-y-ustnykh->.

5. Терехов В. Питання інформаційно-аналітичних досліджень у сфері правоохоронної діяльності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 3 (27). С. 103–109.

6. Труш О., Василенко Д. Інформаційно-аналітична діяльність у системі публічного управління. *Центральноукраїнський вісник права і публічного управління*. 2023. № 4. С. 43–55.

7. Шурпенкова Р. К., Демко І. І. Евристичні методи генерування, оцінки і вибору альтернатив. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*. 2016. № 2 (118). С. 151–154.

8. Bielikova K. H. Informational and analytical innovative aspects of the organization of cooperation between public administration bodies in emergency situations. *European journal of economics and management sciences*. 2020. No. 4. P. 75–80.

References

1. Hantsiuk, T. D. (2018), "The public administration information and analytical support system: elements and stages of implementation", *Scientific Notes of Taurida National V. I. Vernadsky University. Series: Public Management*, Vol. 29 (68), No. 2, pp. 63–67.

2. Zakharova, I. V., Filipova, L. Ya., Zadorozhny, I. S. and Tarasenko, D. A. (2024), *Fundamentals of information and analytical activity : textbook, 2nd ed., revised and supplemented*, Rauf Abyazov East European University, Cherkasy.

3. Kovalov, A., Saiensus, M. and Bohdanov, D. (2024), *SCQA, AGILE and benchmarking for adapting strategic marketing of IT service companies during wartime*, available at: <https://www.reicst.com.ua/pmt/article/view/2024-15-04-07/2024-15-04-07>.

4. Minto's pyramid principle. The golden rules of thinking, business correspondence and oral speeches by Minto Barbara, available at:

<https://epab-book.com.ua/pryntsy-pyramydy-mynto.-zoloty-pravyla-myshlenyia-delovoho-pysma-y-ustnykh->

5. Terekhov, V. (2021), "Issues of information and analytical research in the field of law enforcement", *Actual problems of law*, No. 3 (27), pp. 103–109.

6. Trush, O. and Vasylenko, D. (2023), "Information-analytical activity in the system of public administration", *Central Ukrainian Journal of Law and Public Management*, No. 4, pp. 43–55.

7. Shurpenkova, R. K. and Demko, I. I. (2016), "Heuristic methods of generating, evaluating and choosing alternatives", *Socio-Economic Problems of the Modern Period of Ukraine*, No. 2 (118), pp. 151–154.

8. Bielikova, K. H. (2020), "Informational and analytical innovative aspects of the organization of cooperation between public administration bodies in emergency situations", *European journal of economics and management sciences*, No. 4, pp. 75–80.

Дата першого надходження статті до видання: 04.03.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 12.03.2026.

Дата публікації (оприлюднення): 21.05.2026.

УДК 323.21

DOI 10.32755/sjeducation.2026.02.032

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ ДОВІРИ НА КРИСТАЛІЗАЦІЮ ДЕРЖАВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Доній Наталія Євгенівна, доктор філософських наук,
професор, професор кафедри гуманітарних дисциплін,

Пенітенціарна академія України

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: doniyne@ukr.net)

ORCID: 0000-0001-7933-887X

Researcher: D-3173-2017

Scopus-Author: 59671175400

Актуальність статті обумовлена тим, що рівень політичної довіри визначає міцність державної ідентичності та готовність суспільства до конструктивної співпраці заради спільного блага та особистого щастя громадян. У другому десятиріччі XXI ст. вже практично сформувалася окремих міждисциплінарний напрям досліджень політичної довіри та її кореляції з національною/державною ідентичністю. Тож ця публікація є наміром першого кроку щодо розкриття взаємообумовленості політичної довіри та державної ідентичності. Метою публікації є теоретичний аналіз феномену політичної довіри та її впливу на процес кристалізації державної ідентичності як інтегративної форми громадянської самоідентифікації. Методологія дослідження охоплювала аналіз, порівняння й узагальнення теоретичних напрацювань закордонних і вітчизняних дослідників, присвячених темі статті. Наголошено, що, проявляючи політичну довіру, громадяни не просто довіряють діям уряду, але й фактично мають емоційну прихильність до держави й виказують намір збереження та підтримки громадянства. У підсумку дослідження зазначено, що політична довіра постає як впевненість громадян у компетентності, порядності та доброзичливості державних інститутів, що ґрунтується на їхній реальній ефективності. Вона виконує роль стратегічного містка, який з'єднує раціональну оцінку діяльності влади з емоційною прихильністю людини до своєї країни. Високий рівень такої довіри зміцнює державну ідентичність і легітимність, тоді як її дефіцит призводить до соціального відчуження та підриву інституційних основ. У державній ідентичності політична довіра може бути концептуалізована як місток, що з'єднує діяльність інституцій з емоційною прихильністю, яка функціонує і через когнітивні, і через афективні механізми.

Ключові слова: довіра, політична довіра, державна ідентичність, влада, легітимність влади.

THE INFLUENCE OF POLITICAL TRUST ON THE CRYSTALLISATION OF STATE IDENTITY

Donii Natalia,

Doctor of Philosophy Sciences,
Professor, Professor of the Department of Humanities,
Penitentiary Academy of Ukraine

(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,

e-mail: doniyne@ukr.net)

ORCID: 0000-0001-7933-887X

Researcher: D-3173-2017

Scopus-Author: 59671175400

The article's relevance stems from the fact that the level of political trust determines the strength of state identity and the readiness of society for constructive cooperation in pursuit of the common good and the personal happiness of citizens. In the second decade of the 21st century, a separate interdisciplinary field of research on political trust and its relationship to national/state identity has already emerged. Therefore, this publication is intended as a first step towards revealing the interdependence of political trust and state identity. The publication aims to provide a theoretical analysis of political trust and its impact on the crystallisation of state identity as an integrative form of civic self-identification. The research methodology included the analysis, comparison, and generalisation of theoretical developments by both foreign and domestic researchers on the topic of the article. It is emphasised that, by expressing political trust, citizens not only trust the government's actions but also demonstrate emotional attachment to the state and express their intention to preserve and support citizenship. The study concludes that political trust is the confidence citizens have in the competence, integrity, and goodwill of state institutions, based on their actual effectiveness. It acts as a strategic bridge connecting a rational assessment of the government's activities with people's emotional attachment to their country. A high level of such trust strengthens state identity and legitimacy, while its absence leads to social alienation and undermines institutional foundations. In state identity, political trust can be conceptualised as a bridge connecting institutional activities with emotional attachment, functioning through both cognitive and affective mechanisms.

Key words: *trust, political trust, state identity, power, legitimacy of power.*

Постановка проблеми. У сучасному державотворчому дискурсі довіра постає не лише як морально-етична категорія, а й як фундаментальний ресурс стабільності та ефективності політичної системи. Історично ця категорія осмислювалася крізь призму теорій суспільного договору. Проте сучасні трансформації потребують розширення діапазону розгляду довіри

як багатогранної структури, що охоплює когнітивні, афективні та поведінкові аспекти взаємодії людини й держави, бо саме у зв'язку з переосмисленням підходів до довіри фіксується кореляція інтересу науковців до суб'єктивного добробуту та щастя (які часто використовуються як синоніми): проводяться численні дослідження, визначається Індекс щастя та найбільш щасливі країни. Країни, де індекс щастя є найвищим, часто інтерпретуються як такі, що є лакмусом високої довіри до політичних інституцій та влади держави. І в рамках цього видається доцільним вести мову про те, що рівень політичної довіри визначає феномен державної ідентичності та готовність суспільства до конструктивної співпраці заради спільного блага й особистого щастя громадян.

Аналіз останніх публікацій. Категорія довіри перебуває в тренді наукових досліджень від 70-80-х рр. ХХ ст. Філософи, соціологи, психологи, правознавці через призми власних наукових інтересів, спираючись на галузеву теоретико-методологічну базу, обґрунтовують думку, що довіра є центральною категорією для розуміння та вибудовування моделей соціального простору та ландшафту, адже без певної « дози довіри та відчуття загального смислу» (П. Штомпка) людство існувати не може. Однак саме в контексті серйозних трансформацій у глобальних політичних і соціальних ландшафтах останніх років довірчі відносини між громадянами та їхніми урядами стали ключовою темою в дослідженнях представників гуманітарних дисциплін.

Серед закордонних дослідників довіри як феномену політичного та соціального простору варто назвати G. Hosking [1], F. Fukuyama [2], N. Luhmann [3], P. Sztompka [4] та ін. Тема аналізу рівня політичної довіри в Україні в умовах війни досліджувалась А. Авксентьевим [5], І. Гордійчуком [6], Н. Комих і Л. Колісник [7], Н. Чабанною [8], ін. Також констатуємо, що останнім часом науковці, які працюють у рамках КМІСу, оприлюднили низку соціологічних досліджень і пропозицій щодо перспективи відновлення політичної довіри до влади в умовах війни та в післявоєнний період [див. 9; 10; 11]. Водночас маємо погодитися з позицією В. Нападистої, яка, ще

у 2016 р. провівши моніторинг часописів провідних наукових установ і навчальних закладів України, констатувала, що український науковий дискурс продовжує демонструвати «доволі уповільнену інтеграцію теми довіри в науково-дослідницький контент таких напрямів наукового знання, як соціологія, економіка, політологія, державне управління, юриспруденція, психологія, філософія» [12, с. 216].

І це при тому, що в другому десятиріччі XXI ст. вже практично сформувався окремий міждисциплінарний напрям досліджень щодо політичної довіри та її кореляції з національною та державною ідентичністю. Наприклад, він широко представлений у китайській науковій думці завдяки оприлюдненій науковцями (J. Y. Hong, Z. Huang, T. Meng, Z. Yang, Y. Yihao, Zh. Wang) низці праць. Тож цією публікацією ми виявляємо намір зробити перші кроки в українському науковому дискурсі саме в напрямі розкриття взаємообумовленості політичної довіри та державної ідентичності.

Формулювання цілей статті. Метою публікації є теоретичний аналіз феномену політичної довіри та її впливу на процес кристалізації державної ідентичності як інтегративної форми самоідентифікації. Методологія дослідження охоплювала аналіз, порівняння й узагальнення теоретичних напрацювань закордонних і вітчизняних дослідників, присвячених темі статті.

Виклад основного матеріалу. Загальновизнаним в історії гуманітарної думки вважається підхід до довіри як до соціального контракту чи договору [див. 13]. Першим таке бачення стосовно феномену довіри до публічного сектору озвучив у своєму «Левіафані» Th. Hobbes, який вважав, що держава як головний гарант порядку забезпечує довіру, а у випадку невиконання цієї функції суспільство повертається до «війни всіх проти всіх». Англійський філософ J. Locke розглядав довіру як основу делегування влади, а відомий просвітник XVIII ст. J.-J. Rousseau наголошував, що довіра – це вимір колективної волі та солідарності.

Нині розвиток наукового дискурсу в підсумку призвів до розуміння того, що категорія довіри не вичерпується лише категорією «договору», а має складну внутрішню архітектуру.

Зокрема, G. Hosking виокремлює кілька сенсів «довіри» як категорії: 1) почуття, за якого виникає відчуття захисту та захищеності; 2) позиція – поведінка, яку людина демонструє щодо інших людей та соціального простору з його складовими; 3) ставлення (довіра проявляється як ставлення до інших) [цит. 1, с. 36–37]. У контексті міжособистісної взаємодії всі три сенси присутні й становлять підґрунтя соціальних відносин. У рамках цього доцільним є виокремлення сутності концепту «політична довіра» серед таких концептів, як «особиста довіра» та «соціальна довіра». Посилаючись на доробок М. Чабанни, зазначимо, що концепт «політична довіра» можна розтлумачити як: 1) «підтримку громадянами політичних інститутів, таких як уряд і парламент, в умовах невизначеності або вразливості щодо дій цих інститутів»; 2) «базову оціночну орієнтацію щодо уряду, яка спирається на те, наскільки він діє відповідно до нормативних очікувань людей»; 3) «оцінку громадянами атрибутів основних інститутів держави, зокрема їх надійності, справедливості, компетентності, прозорості у виробленні політики та відкритість до конкуренції» [8, с. 36]. Отже, синтезуючи ці сенси, визначимо, що політична довіра – це впевненість громадян у порядності, компетентності та людиноцентрованості політичних інститутів, лідерів чи системи загалом. Вона базується на досвіді, виконанні обіцянок і є тим фундаментом легітимності влади, завдяки якому забезпечується ефективність співпраці між суспільством і державою.

Виявляючи політичну довіру, громадяни не просто довіряють діям уряду, але й фактично мають емоційну прихильність до держави та виказують намір збереження і підтримки громадянства. Тож політична довіра через емоційні канали сприяє резонансу з цінностями та діями держави [14, с. 18], формує та зміцнює державну ідентичність. І тут треба роз'яснити, яке значення ми вкладаємо в концепт «державна ідентичність».

Концепт «державна ідентичність» не поширений в україномовній академічній літературі, проте є доволі поширеним у західному науковому дискурсі. Так, серед україномовних публікацій чи не єдиною є стаття правознавця В. Ліпкана, у якій

вказується, що концепти «національна ідентичність» і «громадянська ідентичність» не охоплюють усієї гами складових, потрібних, щоб ті, хто ідентифікують себе як українці, ідентифікували себе з Українською державою, бо «державна ідентичність найбільш повно втілює органічний баланс національної, громадянської, культурної ідентичності як різних форм колективного кофункціонування» [15, с. 38]. Це визначення, на наш погляд, чітко підкреслює синтез національної самосвідомості та національного характеру, історичної пам'яті та культурних традицій, акцентуючи, що такий синтез значно посилює групову згуртованість і прихильність до держави та дій влади в рамках конкретної держави.

Навіть попри відсутність концепту «державна ідентичність», у дедалі більшій кількості публікацій усе частіше представлено розуміння того, як держави для посилення соціальної згуртованості та інституційної стабільності сприяють формуванню державної ідентичності шляхом кристалізації нормативно-правової основи соціальної взаємодії з громадянським суспільством та плекання єдності й групової самосвідомості. Політична довіра до влади суттєво зміцнює державну ідентичність, а увага до демократичної свідомості виступає значним позитивним посередником. Так, наприклад, ключовими політико-правовими актами, ухваленими Україною останніми роками в рамках посилення національної, громадянської і державної ідентичності, є: Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [16], постанова Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках» [17], розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року» [18]; наказ Міністерства молоді та спорту України «Про затвердження Критеріїв та Порядку здійснення моніторингу діяльності закладів сфери утвердження української національної

та громадянської ідентичності» [19]. Ці документи спрямовані на покращення інституційних механізмів як засобу зміцнення державної ідентичності.

Політична довіра як маркер і водночас умова державної ідентичності є ключовим фактором політичної стабільності та економічного процвітання сучасних демократій [2], а також може бути важливим фактором підвищення стійкості суспільства в періоди великих потрясінь і трансформацій. Політична довіра в поєднанні з міжособистісною / соціальною довірою розв'язує важливі проблеми колективних дій, сприяє дотриманню правил, посилює демократичний процес і громадянську активність, зменшуючи транзакційні витрати на забезпечення співпраці між людьми, сприяючи інвестиціям [20]. Так, свого часу зниження довіри до уряду в Сполучених Штатах протягом 1960-х років викликало широкі дебати [21] і фактично породило хвилю досліджень шляхів підвищення рівня довіри до влади й укріплення державної ідентичності та детермінувало економічне зростання.

Відомий американський дослідник політичної довіри Б. Ротстайн вказав, що довіра є фактичною оцінкою компетентності та якості держави [22]. Згідно з теорією суспільної задоволеності політична довіра сприяє почуттю задоволення, належності та соціальної інтеграції, слугуючи психологічною основою для національної групової лояльності та державної ідентичності. Політична довіра фактично відображає ступінь, наскільки влада ефективно і справедливо забезпечує суспільні блага й реагує на стурбованість громадян і переживання (відчуття) щастя. Високий рівень політичної довіри сприяє участі громадян в інституціоналізованих політичних процесах, таких як вибори, політичні консультації, а низький рівень довіри збільшує ймовірність актів незгоди та непокори через демонстрації, протести, тим самим підриваючи інституційну легітимність і послаблюючи основи державної ідентичності, стимулюючи бажання дистанціюватися, у крайньому випадку взагалі розірвати відносини з державою та відмовитися від її громадянства. Коли громадяни позитивно сприймають діяль-

ність уряду, вони з більшою ймовірністю розвивають саме державну ідентичність.

Висновки та перспективи подальших розроблень. Еволюція наукової думки демонструє перехід від розуміння довіри як суто «соціального контракту» до її визначення як складного багатовимірного феномену, що поєднує почуття, позицію та ставлення. Сьогодні політична довіра постає як упевненість громадян у компетентності, порядності та доброзичливості державної влади, що ґрунтується на їхній реальній ефективності. Вона виконує роль стратегічного містка, який з'єднує раціональну оцінку діяльності влади з емоційною прихильністю людини до своєї країни. Високий рівень такої довіри зміцнює державну ідентичність і легітимність, тоді як її дефіцит призводить до соціального відчуження та підриву інституційних основ. У державній ідентичності політична довіра може бути концептуалізована як місток, що з'єднує діяльність інституцій з емоційною прихильністю, що функціонує як через когнітивні, так і через афективні механізми.

Список використаних джерел

1. Hosking G. Trust. A History. Oxford : Oxford University Press, 2014. 211 p.
2. Fukuyama F. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. New York : Simon & Scbuster, 1996. 492 p.
3. Luhmann, N. Trust and Power: Two Works by Niklas Luhmann / original translation by H. Davis, J. Raffan and K. Rooney. Chichester : Wiley, 1979. 208 p. URL: <https://luhmann.ir/wp-content/uploads/2021/07/Trust-and-Power-1979.pdf>.
4. Sztompka P. Trust. A Sociological Theory. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 227 p.
5. Авксентьев А. Довіра до влади в умовах повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну: загальноукраїнський та харківський міський виміри. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2024. Вип. 45. С. 21–31.
6. Гордійчук І. Як змінилась довіра українців до влади під час війни: результати опитування. *Главком*. 2023. 26 жовтня. URL: <https://glavcom.ua/country/politics/jak-zminilas-dovira-ukrajintsiv-dovladi-pid-chas-vijni-rezultati-opituvannja-964703.html/>.

7. Комих Н., Колісник Л. Довіра як ресурс згуртування суспільства під час війни (теоретична матриця аналізу). *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 березня 2024 р.); у 2-х ч. Ч. I. Дніпро: ДДУВС, 2024. С. 151–153. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/13782/1/60.pdf>.

8. Чабанна М. В. Концепт політичної довіри та реалії посттоталітаризму (методологічний аспект). *Політичні дослідження / Political Studies*. 2023. № 2 (6). С. 34–57. URL: <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/292189>.

9. Динаміка довіри Президенту В. Зеленському в 2019–2025 роках. Київський міжнародний інститут соціології, 2025. 19 лютого. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1496&page=1>.

10. Довіра українців до влади впала за останній рік: КМІС. *РБК-Україна*. 2025. 9 січня. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/dovira-ukrayintsiv-vladi-vpalaostanni-rik-1736413432.html>.

11. Динаміка довіри Президенту В. Зеленському, сприйняття перспектив української влади та стан демократії: результати опитування, проведеного 23–29 січня 2026 року. Пресреліз, підготовлений виконавчим директором КМІС А. Грушецьким, оприлюднений 4 лютого 2026 р. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1584&page=1>.

12. Нападиста В. Феномен довіри у соціогуманітарному дискурсі сучасної України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2016. Вип. 1. С. 207–222.

13. Ларкіна І. В. Довіра до влади та образ держави у сприйнятті східних та західних європейців. *Вісник Національного університету оборони України*. 2015. № 3 (46). С. 178–183. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/166175>.

14. Dellmuth L. M., Tallberg J. Elite Communication and the Popular Legitimacy of International Organizations. *British Journal of Political Science*. 2020. P. 1–22. DOI: doi:10.1017/S0007123419000620.

15. Ліпкан В. Державна ідентичність: новий термін політичної та правової науки. *Регіональні студії*. 2024. № 38. С. 33–40.

16. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 46. Ст. 116. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>.

17. Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках : постанову Кабінету Міністрів України від 15.12.2023 № 1322. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#Text>.

18. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.02.2024 № 141-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-2024-%D1%80#Text>.

19. Про затвердження Критеріїв та Порядку здійснення моніторингу діяльності закладів сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності : наказ Міністерства молоді та спорту України від 19.12.2023 № 7620. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0166-24#Text>.

20. Algan Y., Cahuc P. Trust and growth. *Annual Review of Economics*. 2013. Vol. 5 (1). P. 521–549.

21. Lipset S. M., Schneider W. The confidence gap during the Reagan years, 1981–1987. *Political Science Quarterly*. 1987. Vol. 102. Iss. 1 (Spring). P. 1–23. URL: <https://doi.org/10.2307/2151482>.

22. Rothstein B. The quality of government: corruption, social trust, and inequality in international perspective. Chicago : University of Chicago Press, 2011. 304 p. URL: <https://archive.org/details/qualityofgovernment0000roth>.

References

1. Hosking, G. (2014), *Trust. A History*, Oxford University Press, Oxford.

2. Fukuyama, F. (1996), *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, Simon & Scbuster, New York.

3. Luhmann, N. (1979), *Trust and Power: Two Works by Niklas Luhmann / original translation by H. Davis, J. Raffan and K. Rooney*, Wiley, Chichester, available at: <https://luhmann.ir/wp-content/uploads/2021/07/Trust-and-Power-1979.pdf>.

4. Sztompka, P. (2003), *Trust. A Sociological Theory*, Cambridge University Press, Cambridge.

5. Avksentiev, A. (2024), "Trust in the authorities in the conditions of a full-scale military invasion of the RF into Ukraine: all-Ukrainian and Kharkiv urban dimensions", *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Issues of Political Science*, Vol. 45, pp. 21–31.

6. Gordijchuk, I. (2023), "How Ukrainians' trust in the authorities changed during the war: survey results", *Glavkom*, October 26, available at: <https://glavkom.ua/country/politics/jak-zminilas-dovira-ukrajintsiv-dovladi-pid-chas-vijni-rezultati-opituvannja-964703.html>.

7. Komykh, N. and Kolisnyk, L. (2024), "Trust as a resource for social cohesion during war (theoretical analysis matrix)", *International and national security: theoretical and applied aspects*: proceedings of the 8th International Scientific and Practical Conference (Dnipro, 15.03.2024), DDUVS, Part I, pp. 151–153, available at: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/13782/1/60.pdf>.

8. Chabanna, M. V. (2023), "The concept of political trust and the reality of posttotalitarianism (methodological aspect)", *Political Studies*, № 2 (6), pp. 34–57, available at: <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/292189>.

9. Dynamics of trust toward President V. Zelenskyy in 2019–2025 (2025), Kyiv International Institute of Sociology, 19 February, available at: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1496&page=1>.

10. Ukrainians' trust in the government has fallen over the past year: KMIS (2025), *RBC-Ukraine*, 9 January, available at: <https://www.rbc.ua/rus/news/dovira-ukrayintsiv-vladi-vpalaostanniy-rik-1736413432.html>.

11. Dynamics of trust in President V. Zelenskyy, perception of the prospects of the Ukrainian government and the state of democracy: results of a survey conducted on 23–29 January 2026 (2026), press release prepared by A. Hrushetsky, executive director of KIIS, available at: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1584&page=1>.

12. Napadysta, V. (2016), "The phenomenon of trust in the socio-humanitarian discourse of modern Ukraine", *Scientific Notes of the I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine*, Iss. 1, pp. 207–222

13. Larkina, I. V. (2015), "Trust in the authorities and the image of the state in the perception of Eastern and Western Europeans", *The Bulletin of National Defense University of Ukraine*, No. 3 (46), pp. 178–183, available at: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/166175>.

14. Dellmuth, L. M. & Tallberg, J. (2020), "Elite communication and the popular legitimacy of international organizations", *British Journal of Political Science*, pp. 1–22, DOI: doi:10.1017/S0007123419000620.

15. Lipkan, V. (2024), "State identity: a new term in political and legal science", *Regional Studies*, No. 38, pp. 33-40.

16. Ukraine (2022), *On the basic principles of state policy in the field of strengthening Ukrainian national and civic identity*: Law of Ukraine dated 13.12.2022 No. 2834-IX, *Bulletin of the Verkhovna Rada of*

Ukraine, No. 46, Art. 116, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>.

17. Ukraine (2023), *On approval of the Strategy for Strengthening Ukrainian National and Civic Identity for the period until 2030 and approval of the operational plan of measures for its implementation in 2023–2025* : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 12.15.2023 No. 1322, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#Text>.

18. Ukraine (2024), *On approval of the Concept of the State Targeted Social Program for the Promotion of Ukrainian National and Civic Identity for the Period Until 2028* : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 02.16.2024 No. 141-r, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-2024-%D1%80#Text>.

19. Ukraine (2023), *On approval of the Criteria and Procedure for monitoring the activities of institutions in the field of strengthening Ukrainian national and civic identity* : Order of the Ministry of Youth and Sports of Ukraine dated 19.12.2023 No. 7620, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0166-24#Text>.

20. Algan, Y. & Cahuc, P. (2013), "Trust and growth", *Annual Review of Economics*, Vol. 5 (1), pp. 521–549.

21. Lipset, S. M. & Schneider, W. (1987), "The confidence gap during the Reagan years, 1981–1987", *Political Science Quarterly*, Vol. 102, Iss. 1 (Spring), pp. 1–23, available at: <https://doi.org/10.2307/2151482>.

22. Rothstein, B. (2011), *The quality of government: corruption, social trust, and inequality in international perspective*, University of Chicago Press, Chicago, available at: <https://archive.org/details/qualityofgovernm0000roth>.

Дата першого надходження статті до видання: 12.03.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.03.2026.

Дата публікації (оприлюднення): 21.05.2026.

УДК 37.015.312:37.013

DOI 10.32755/sjeducation.2026.02.044

ВПЛИВ ХАРАКТЕРУ НА НАВЧАЛЬНУ І ПОВЕДІНКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВСЬКОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Єрмак Сергій Миколайович,

кандидат педагогічних наук, доцент,
директор Інституту професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: yermak@pai.edu.ua)

ORCID: 0000-0002-5069-1001

ResearcherID: JAK-9972-2023

Scopus-Athor: ID58987079200;

Гетта Василь Григорович,

кандидат педагогічних наук,
професор, професор кафедри технологічної освіти
та інформатики,

Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка

(14013, Україна, м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53,
e-mail: gettavasil@gmail.com)

ORCID: 0000-0003-3057-9976

Характер – це сукупність стійких індивідуально-психологічних рис особистості, що виявляються в типових способах поведінки, ставленні до людей, праці, себе та навколишнього світу. Іншими словами, характер – це те, як саме людина діє, приймає рішення, реагує на труднощі та взаємодіє з іншими. Події останніх років (пандемія, перехід на дистанційне навчання, життя серед постійних повітряних тривог, воєнні дії, тривалі вимкнення світла) значно вплинули на стабільність навчання, посилили тривожність, невпевненість у майбутньому тощо.

У статті приділено увагу пошуку взаємозв'язку між характером, навчанням, розвитком і вихованням та ролі педагога в його реалізації.

Автори доводять, що, незважаючи на залежність характеру від спадковості, його можна й треба формувати, а часом і корегувати відповідно до потреб особистості, суспільства, запитів часу.

На думку авторів, запропонована у статті ієрархія чинників, які позитивно впливають на навчальну й поведінкову діяльність учнів і студентів, матиме практичне значення як у навчальній, так і виховній роботі в закладах освіти.

Отже, студентський вік є критично важливим для становлення і розвитку особистості. В учнів у цей час відбуваються фізіологічні процеси, пов'язані зі здоров'ям та інтелектуальним розвитком. Характер у молодих людей дуже пластичний – зазнає змін у результаті гармонійного розвитку та соціального впливу.

У студентів теж відбувається перехід від шкільної регламентованої системи навчання до значного розширення самостійності, пов'язаної з індивідуально-психологічними особливостями особистості, центральне місце серед яких посідає характер. Отже, як в учнів, так і у студентів виникають проблеми з навчанням та поведінкою. Як показують дослідження, подолання цих проблем значною мірою залежить від сформованості характеру. Взаємозв'язок характеру, розвитку особистості й виховання вольових якостей позитивно впливає на навчальну й поведінкову діяльність учнів і студентів.

Ключові слова: *характер, навчальна і поведінкова діяльність, девіантна поведінка, ієрархія.*

THE INFLUENCE OF CHARACTER ON THE LEARNING AND BEHAVIORAL ACTIVITY OF SCHOOL AND STUDENT YOUTH

Yermak Serhii,

PhD in Pedagogical Science, Associate Professor,
Director of Institute for Professional Development,
Penitentiary Academy of Ukraine
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,

e-mail: yermak@pau.edu.ua)

ORCID: 0000-0002-5069-1001

ResearcherID: JAK-9972-2023

Scopus-Athor: ID58987079200;

Hetta Vasyli,

PhD in Pedagogy, Professor, Professor of the
Department of Technological Education and Informatics,
Taras Shevchenko National University "Chernihiv Collegium"
(53 Hetmana Polubotka Street, Chernihiv, 14013, Ukraine,

e-mail: gettavasil@gmail.com)

ORCID: 0000-0003-3057-9976

Character is a set of stable individual psychological traits of a person that are manifested in typical patterns of behavior and attitudes toward other people, work, oneself, and the surrounding world. In other words, character reflects how a person acts, makes decisions, responds to difficulties, and interacts with others.

Recent events such as the pandemic, the transition to distance learning, living under constant air raid alerts, military actions, and prolonged power outages have significantly

affected the stability of the educational process and have increased anxiety, uncertainty about the future, and other psychological challenges.

The article focuses on identifying the relationship between character, learning, development, and upbringing, as well as on the role of the teacher in implementing this relationship.

The authors argue that despite the influence of heredity on character, it can and should be developed and, in some cases, adjusted in accordance with the demands of the time, society, and the needs of the individual.

According to the authors, the hierarchy of factors proposed in the article that positively influence the educational and behavioral activities of pupils and students will have practical significance both in the learning process and in educational and upbringing work within educational institutions.

Thus, the period of youth is critically important for the formation and development of personality. During this time, pupils experience physiological processes related to health and intellectual development. The character of young people is highly plastic and undergoes changes under the influence of harmonious development and social factors.

Students also experience a transition from the regulated school system to a significantly greater degree of independence in learning. This independence is closely connected with individual psychological characteristics of personality, among which character occupies a central place. Consequently, both pupils and students face difficulties related to learning and behavior. Research shows that overcoming these problems largely depends on the level of character formation. This approach has proven to be relevant and productive. The interconnection between character, personality development, and the formation of volitional qualities positively influences both the educational and behavioral activities of pupils and students.

Key words: *character, educational and behavioral activity, deviant behavior, hierarchy.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах швидких змін у всіх сферах життєдіяльності людини велике значення має всебічний розвиток особистості зі стійким характером. Її успішність залежить не лише від когнітивних здібностей, а й значною мірою – від індивідуально-психологічних особливостей, центральне місце серед яких посідає характер.

Досвід показує, що найбільш сприятливі умови формування характеру і його впливу на людину пов'язані з молодим віком. У цей період відбуваються фізичний та інтелектуальний розвиток особистості, усвідомлення свого місця в житті, вибору професії та майбутнього. У цей час молода людина надзвичайно потребує спрямування, підтримки з боку батьків, суспільства і педагогів. Саме тому виникає потреба в наукових

дослідженнях щодо взаємозв'язку характеру, навчання, розвитку та виховання учнівської і студентської молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування характеру, його вплив на навчання й виховання молоді була і є актуальною як у минулому, так і сьогодні. Значний внесок в її актуалізацію і розвиток свого часу зробили К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський. Вони навіть не піддавали сумніву можливості виховання характеру та значення його впливу на навчальну й поведінкову діяльність молоді. Їх підходи до розв'язання проблеми дещо відрізнялися, але мали позитивний напрям. У підході К. Ушинського важливими є дисципліна і діяльність. У А. Макаренка – колективна і суспільна відповідальність. У В. Сухомлинського – духовність і моральність. Такі підходи є актуальними й нині.

Значний внесок у розв'язання проблем, пов'язаних з характером, зробили вітчизняні (Л. Виготський, Г. Костюк, Р. Немов, П. Юркевич та ін.) й закордонні психологи (З. Фройд, К. Юнг та ін.).

У нинішній час актуальними є питання формування характеру, що відповідав би викликам сьогодення. У сучасних дослідженнях (наприклад, теорія позитивної психології М. Селітмана) робиться акцент на розвитку чеснот: мужності, мудрості, людяності, справедливості, поміркованості, духовності, що в кінцевому результаті досягається шляхом освіченості й вихованості.

Мета статті – встановити, як саме особливості характеру підлітків і студентів впливають на їх здатність навчатися та взаємодіяти між собою.

Методологічною основою статті є психологічні та педагогічні теорії і положення, які спрямовують дослідження на досягнення теоретичного і практичного результату.

Виклад основного матеріалу. Характер (від *грец. character* – прикмета, риса, знак) – це сукупність стійких індивідуальних особливостей особистості, що формуються і проявляються в діяльності та спілкуванні, зумовлюючи типові способи поведінки.

Для учнівської і студентської молоді, яка перебуває у стані активного формування світогляду, моральних засад і життєвих орієнтирів, характер насамперед визначає ставлення до навчальної і поведінкової діяльності [2].

Характер формується під впливом спадкових факторів (темперамент, схильності, талант, обдарованість тощо), соціального середовища (сім'я, колектив, педагоги освітніх закладів, друзі) та власної активності особистості (самовиховання, рефлексія, діяльність).

Науковці (Л. Виготський, К. Роджерс, В. Сухомлинський) наголошують, що виховання характеру неможливе без гармонійного поєднання моральних, емоційних та вольових компонентів.

Основними шляхами виховання характеру в молоді є:

а) інтеграція виховних програм в освітній процес – поєднання навчання з вихованням;

б) стимулювання активної громадянської позиції – участь у самоврядуванні, соціальних ініціативах;

в) розвиток критичного мислення – здатність аналізувати інформацію та протистояти маніпуляціям;

г) психологічна підтримка молоді – робота зі стресом, розвиток стійкості до труднощів;

д) формування культури саморозвитку – підвищення мотивації до самопізнання та вдосконалення.

Виховання характеру в молоді має стати стратегічним завданням не лише закладів освіти, а й суспільства загалом.

Для цього необхідно створити систему конкретних педагогічних дій, практичних підходів і технологій виховного впливу, а саме:

– педагогічні технології виховання характеру (проектне навчання, рольові ігри, тренінги);

– виховання характеру в позанавчальній діяльності (волонтерство та соціальні ініціативи, самоврядування, спортивні секції і гуртки);

– сімейно-шкільне партнерство (узгодженість виховних впливів школи, університету й родини);

– психологічний супровід (програми корекції та розвитку);

– організація занять з емоційного інтелекту (управління емоціями, співпереживання, розвиток емпатії).

Практичними прикладами реалізації виховних заходів є такі:

а) у школі: впровадження щотижневих годин «довіри», де учні обговорюють етичні дилеми, вчаться аргументувати і слухати інших;

б) в університеті: організація «Школи лідерства» для студентів, спрямованої на розвиток відповідальності, вміння працювати з людьми й реалізувати власні ідеї;

с) у громадах: участь молоді в міських або сільських проєктах, що дозволяє відчувати себе корисними суспільству.

Важливо, щоб виховний вплив був спрямований на формування мотивації до навчання, розуміння ролі знань та вмінь у повсякденному житті й майбутньому.

Відомо, що успішність у навчанні залежить від того, яка мотивація у структурі характеру учнів чи студентів:

– мотивація досягнення успіху – притаманна амбітному, цілеспрямованому характеру. Такі учні чи студенти навчаються заради майбутніх перемог у змаганнях, олімпіадах тощо. Їхня поведінка активна й конкурентна;

– мотивація уникнення невдач – характерна для тривожних, невпевнених у собі учнів та студентів. Ця категорія навчається не тому, що цікаво або потрібно знати, а щоб «не сварили» або «не отримати негативну оцінку». Вони перебувають у постійній тривозі: чи запитає на заняттях учитель [1].

Не менш важливою в характері є поведінкова складова. Виховання характеру завжди було пов'язане з моральним вихованням. К. Ушинський наголошував, що характер є «ядром особистості» й формується через працю, дисципліну та свідоме виховання волі. Сучасні дослідження (наприклад, теорія позитивної психології М. Салітмана) робить акцент на розвитку чеснот: мужності, мудрості, людяності, справедливості, поміркованості, духовності, що в кінцевому результаті сприятиме потребі освіченості.

Важливо знати, що в підлітковому віці (11–17 років) зміни в характері мають біологічне підґрунтя:

– по-перше, дисбаланс розвитку мозку. У підлітків лімбічна система (відповідає за емоції та задоволення) розвивається швидше, ніж префронтальна кора (відповідає за контроль,

планування та волю). Тому навіть учень з хорошим характером може здійснювати імпульсивні, необдумані вчинки;

– по-друге, гормональний вибух. Статеве дозрівання провокує емоційну лабільність (різкі перепади настрою): спокійний відмінник може стати дратівливим бунтарем. Це не «зіпсований характер», а тимчасовий фізіологічний етап.

Відомо, що в школі система контролю жорсткіша, ніж у закладах вищої освіти, тому на перший план виходять інші риси. Відбувається зв'язок рис з оцінкою. Дослідження свідчать, що відмінниками часто стають не найрозумніші, а найстаранніші. Лінощі та безвілля є головними ворогами успішності. Здібний учень зі «слабким» характером часто скочується на «задовільно», бо не може змусити себе вивчити нецікавий навчальний матеріал. Характер учнівської молоді формується не лише під впливом віку, а й статі. Хлопці та дівчата мають різні стратегії навчання й поведінки, що зумовлено як біологічними факторами (швидкість формування мозку), так і соціальними обставинами («ти ж дівчинка», «чоловіки не плачуть»).

Відмінності в навчальній діяльності між дівчатами й хлопцями (старанність і результат) такі:

– дівчата зазвичай демонструють вищий рівень старанності, відповідальності й дисциплінованості. У них раніше розвиваються вербальний інтелект і навички самоконтролю. Дівчата частіше навчаються стабільно, ретельніше виконують завдання, краще справляються з рутинною роботою (оформленням конспектів, рефератів). Проте є ризики схильності до перфекціонізму («синдром відмінниці») та високої тривожності через оцінки. Дівчата частіше вчаться заради схвалення вчителів і батьків;

– хлопці більше схильні до змагальності, незалежності та ризику. Їм важче всидіти на місці (гіпертильність) через потребу в русі. Хлопці частіше працюють нерівномірно, «ривками». Їм важко виконувати монотонні завдання, вони потребують гейміфікації (гри), експериментів та практичного застосування знань. У хлопців спостерігається широкий розкид оцінок.

Серед хлопців і дівчат спостерігається також значна відмінність у поведінці [3]. Шкільна система часто «фемінізова-

на» (потребує слухняності, тиші, посидючості), що краще відповідає жіночому типу характеру. Хлопці свої емоції й риси характеру проявляють назовні: бігають, кричать, сперечаються з учителями. Активного, допитливого хлопця часто вважають порушником дисципліни лише тому, що не враховують його темпераменту.

Дівчата переживають проблеми всередині (інтерналізація поведінки). Слухняна дівчина може страждати через депресію чи низьку самооцінку, цього не помічатиме вчитель, бо вона «не заважає вести урок». «Зручний» характер часто маскує глибокі психологічні проблеми.

Гендер часто впливає на те, як проявляються агресивні риси характеру в колективі. У хлопців тип агресії фізичний: бійка, підніжки, псування речей. У дівчат – непряма, соціальна агресія: плітки, інтриги, бойкоти, кібербулінг.

Ієрархія агресії у хлопців чітка й відкрита. Лідер – той, хто сильніший або сміливіший. Конфлікти розв'язуються швидко («побилися – помирилися»).

У дівчат агресія прихована та складніша. Лідер є маніпулятором. Конфлікти затяжні, образливі слова пам'ятають довго.

У хлопців і дівчат також різна реакція на вчителя. У хлопців – відвертий протест або ігнорування. У дівчат – удавана згода, але прихований саботаж.

Характерною рисою підлітків є прагнення звільнитися від опіки дорослих. Учні з упертим характером часто йдуть на відкритий конфлікт з учителем, порушують дисципліну, щоб довести свою «дорослість».

У сучасних умовах характер учня дуже впливає на його взаємодію з гаджетами, інтернетом та соціальними мережами.

Учні із замкнутим характером, яким важко спілкуватися з однолітками в реальності, часто «тікають» у віртуальний світ ігор. Там вони почуваються героями, лідерами, компенсуючи невпевненість у собі. Це призводить до ігрової залежності та зниження успішності.

Учні з демонстративним типом характеру мають залежність від «лайків» та коментарів. Їхня навчальна діяльність відходить на другий план, а поведінка зосереджується на ство-

ренні контенту (іноді провокаційного чи небезпечного) заради уваги до себе. Від них можна почути таке: «Навіщо мені вчитися?», «На будь-яке питання я можу знайти відповідь у штучного інтелекту».

Як виявилось, багато батьків не реагують на надмірну зайнятість дитини соціальними мережами. Навіть є й такі, що цьому сприяють, дотримуються принципу: чим би дитина не бавилась, аби не плакала. Про шкоду такої «зайнятості» вони й слухати не хочуть. Про обмеження та заборони користування соціальними мережами, які існують у багатьох державах, знають, але не підтримують.

Учні зі слабкою волею та комфортним характером (які не мають своєї думки) найчастіше стають жертвами небезпечних інтернет-челенджів.

Отже, всім, хто спілкується з учнівською молоддю, важливо розуміти, що «важкий» характер підлітка – часто не провина, а біда його віку. Несформованість вольової сфери не дозволяє учню самостійно керувати власними емоціями та поведінкою, тому завданням його оточення (батьків, педагогів) є сприяння формуванню позитивних рис характеру – допомагати особистості дорослішати.

Після завершення навчання в школі переважна частина випускників продовжує навчатись у різних закладах освіти, у тому числі у вищих, де триває організоване формування характеру, але вже з урахуванням віку та специфіки майбутньої професії.

Освітня діяльність у закладах вищої освіти потребує високого рівня самоорганізації. Саме тут характер відіграє вирішальну роль. Дослідження показують, що студенти із середніми здібностями, але сильним характером часто досягають кращих результатів, ніж обдаровані, але безвольні студенти. Наполегливість та цілеспрямованість дозволяють доводити почате до кінця (написання курсової, підготовка до іспиту), навіть коли навчальний матеріал не викликає інтересу. Організованість, вміння планувати час нівелює стрес у період сесії. Студенти з низькою організованістю часто потрапляють у ситуацію «авралу». Дисциплінованість впливає на відвідування

занять, консультацій, своєчасне виконання завдань для самостійної роботи, виконання і захист лабораторних робіт тощо.

Як результат, отримані знання у студента систематизуються, краще запам'ятовуються, встановлюються міжпредметні зв'язки, які потім застосовуються на практиці.

У таких умовах формуються інтелектуальні риси характеру: допитливість, критичність розуму тощо. Допитливість спонукає студентів виходити за межі підручника, користуватись мережею Інтернет та штучним інтелектом.

Критичність мислення допомагає студенту не просто завчити навчальний матеріал, а аналізувати його, що є ключовим для підготовки фахівця. Завдяки тривалому використанню операції мислення (порівняння протиставлення, аналізу, синтезу) у студента формується творче мислення, розвивається пам'ять, що в подальшому сприятиме підвищенню кваліфікації отриманої професії.

Студентський вік сприятливий для корекції характеру шляхом самовиховання [5]. Усвідомлення власних слабких і сильних сторін дозволяє студенту стати успішним фахівцем. Самовиховання – це свідома, цілеспрямована діяльність людини, що має на меті вдосконалення особистості, розвиток позитивних якостей та подолання негативних рис характеру. Для студентського віку цей процес є особливо актуальним, оскільки юність – це сенситивний (найбільш сприятливий) період для закріплення життєвих цінностей.

Психологи розробили такі основні етапи й методи самовиховання:

1. Діагностичний (самопізнання): першим кроком є об'єктивна оцінка власного характеру. Відомо, що неможливо змінити те, чого не усвідомлюєш. Цей етап охоплює:

– самоспостереження – аналіз своєї поведінки в критичних ситуаціях (наприклад, реакція на критику викладача або поведінка під час стресу перед іспитом);

– порівняння – зіставлення себе з іншими людьми або з ідеалом (професіоналом);

– рефлексія – глибокий аналіз своїх мотивів («Чому я вчинив саме так?», «Що завадило мені підготуватися вчасно?»).

2. Планування та програмування: на цьому етапі студент визначає мету (яку рису розвинути) і складає план дій. Цей етап охоплює:

– метод «контракту із самим собою» – письмове зоб'язання досягти певної зміни до конкретної дати;

– правило «малих кроків» – не намагатися змінити весь характер одразу, а працювати над певною рисою.

3. Реалізація методу впливу на себе: це безпосередньо робота над собою, що вимагає вольових зусиль. Цей етап охоплює:

– аутотренінг (самонавчання) – створення психологічної установки, яка допомагає, наприклад, знизити тривожність. Самопримус: застосування вольового зусилля для виконання необхідних, але неприємних дій;

– самоконтроль – систематична фіксація своїх успіхів і невдач (ведення щоденника);

– самозаохочення та самопокарання – дозвіл на відпочинок, купівля бажаної речі після успішного завершення етапу роботи, відмова від розваг у разі невиконання плану.

4. Практичний приклад застосування.

– *Крок 1* (самопізнання): студент помічає, що часто перебиває співрозмовника або кидає справу у разі першої невдачі.

– *Крок 2* (планування): мета навчатися висловлювати думку до кінця.

– *Крок 3* (реалізація): використання прийому «пауза» (рахувати до десяти перед тим, як емоційно відреагувати) та методом самоконтролю (записувати увечері ситуації, де вдалося стриматися) [7].

Таким чином, самовиховання перетворює студента з об'єкта навчання на його активного суб'єкта, здатного керувати власним розвитком.

Важливою проблемою в закладах вищої освіти є поведінкова діяльність студентів, особливо що стосується девіантної поведінки. Тема булінгу у студентському середовищі є дуже актуальною, хоча часто прихованою.

Булінг (цькування) в закладах вищої освіти відрізняється від шкільного. Він зрідка проявляється фізично, але набирає форм психологічного тиску – ігнорування (бойкоту) або кібер-

булінгу. Характер студента тут є ключовим фактором, який визначає його роль у груповій динаміці: «агресор», «жертва» або «спостерігач».

Студенти, які ініціюють цькування, зазвичай мають специфічний набір рис характеру, що штовхає їх на самоутвердження за рахунок інших:

- домінування – прагнення підкорити собі групу, стати неформальним лідером через страх інших;

- низький рівень емпатії – нездатність співпереживати. Такі студенти не відчувають жалю, коли принижують одногрупника. Для них це просто жарт або спосіб розваги;

- демонстративність: агресорами часто стають студенти з демонстративною акцентуацією. Їм потрібна публіка. Висміюючи когось на парі або в чаті групи, вони прагнуть отримати увагу та схвалення оточення;

- імпульсивність – невміння стримати агресивні імпульси (часто притаманне збудливому типу акцентуації).

Жертвою булінгу може стати будь-хто, але певні риси характеру роблять студента більш вразливим до нападів:

- тривожність та невпевненість – студенти з низькою самооцінкою гостро реагують на критику чи жарти. Агресор відчуває цю «слабкість» і посилює тиск, знаючи, що не отримає відсіч;

- замкнутість – студенти, які тримаються осторонь колективу (шизоїдний тип характеру), часто стають об'єктами насмішок через свою «несхожість» або небажання брати участь у різних заходах;

- педантичність і «правильність» – студенти, які ретельно дотримуються правил, не дають списувати й завжди готові до занять, можуть стати жертвами групового тиску («мобінгу») з боку менш успішних одногрупників, які сприймають їх як загрозу або «вискочок».

Більшість студентів групи («спостерігачі») зазвичай займає нейтральну позицію. Тут вплив характеру проявляється через конформізм – схильність людини змінювати свою думку під тиском групи.

Студенти зі слабкою волею та страхом виділитися мовчки підтримують булінг, навіть якщо внутрішньо не згодні з ним. Тільки сильний незалежний характер (нонконформізм) дозволяє студенту заступитися за жертву й піти проти думки агресивної більшості.

Залежно від характеру учасників булінг може бути різних форм. Серед них можна виділити такі:

– інтелектуальний булінг – висміювання помилок під час відповідей на заняттях (характерно для студентів з високим інтелектом, але низькою культурою поведінки);

– соціальна ізоляція – навмисне ігнорування студента, який, наприклад, «забув» повідомити про зміни в розкладі. Це тиха агресія, притаманна злопам'ятним натурам;

– кібербулінг – цькування у спільних чатах. В інтернеті студенти дозволяють собі те, що побоялися б сказати в очі, через відсутність прямого зорового контакту.

Педагог (куратор групи, викладач) має бути головним регулятором міжособистісних стосунків у студентському колективі. Його завдання – не просто передавати знання, а й вчасно помітити деструктивні зміни в поведінці студентів, зумовлені їхнім характером. Викладач повинен звертати увагу на невідповідність типової поведінки студента поточній ситуації:

– різка зміна характеру – якщо зазвичай активний студент стає замкнутим, сідає окремо від групи, уникає зорового контакту – це сигнал про можливу віктимізацію (він став жертвою тиску);

– маркери агресії – поява в поведінці студента-лідера зневажливих інтонацій, сарказму щодо слабких студентів, спроби зірвати заняття заради сміху аудиторії.

Педагогічний вплив куратора чи викладача залежить від типу характеру учасників конфлікту:

1. Робота з «агресором»:

– метод переорієнтації – студенти із сильним, владним характером часто булять інших через нудьгу або бажання влади. Педагогу варто дати такому студенту конструктивне доручення (наприклад, організація заходу, допомога на кафедрі). Це задовольняє його потребу в лідерстві, але в мирному руслі;

– розмова без свідків: публічна критика агресора часто лише озлоблює його (особливо якщо демонстративний тип характеру). Ефективніша сувора розмова без свідків.

2. Підтримка «жертви»:

– ситуація успіху – педагог може штучно створити ситуацію, де «жертва» матиме можливість проявити свої сильні сторони (наприклад, доручити сором'язливому, але розумному студенту підготувати аналітичну довідку, яку викладач публічно похвалить). Це підвищує статус студента в очах групи;

– інтеграція – об'єднання студентів у малі робочі групи, де вони повинні співпрацювати заради спільної оцінки.

3. Робота зі «спостерігачами»:

– активізація моральної позиції більшості – на виховних годинах слід обговорювати не конкретні прізвища, а самі явища, формуючи в групі нульову толерантність до приниження.

Суттєву роль у запобіганні девіантної поведінки серед студентської молоді відіграє власний приклад викладача. Стиль викладання безпосередньо впливає на атмосферу в групі:

– авторитетний стиль – викладач жорстко придушує будь-які відхилення. Булінг може зникнути ззовні, але піти в «підпілля».

– ліберальний стиль – викладач ігнорує конфлікти («вони дорослі, самі розберуться»). Це найнебезпечніший підхід, який розв'язує руки агресорам;

– демократичний стиль – найоптимальніший. Викладач поважає характер кожного студента, але чітко окреслює межі дозволеного.

Для успішної освітньої та поведінкової діяльності студента слугуватиме ієрархія (нижче подана у вигляді таблиці) характеристик його особистості [5]. Вона побудована за принципом «від фундаменту до вершини». Спочатку йдуть базові риси, без яких навчання неможливе, а далі – ті, що підвищують якість та ефективність.

№ з/п	Характеристика	Чому це пріоритет?
<i>Це критично необхідні риси. Без них студент просто не зможе втриматися в навчальному закладі.</i>		
1	Відповідальність	Це основа всього. Якщо студент не бере на себе відповідальності за відвідування занять та виконання робіт, жодні таланти йому не допоможуть. Це вміння відповідати за свої слова та вчинки.
2	Дисциплінованість (самоорганізація)	Здатність змусити себе працювати, коли немає настрою («треба» важливіше за «хочу»). Це запорака стабільності результатів.
3	Наполегливість (цілеспрямованість)	Навчання — це марафон. Важливо не кидати початого, якщо виникнуть труднощі (складний іспит, нудна лекція).
<i>Ці риси визначають, наскільки глибоко та якісно студент засвоїть матеріал.</i>		
4	Допитливість (пізнавальний інтерес)	Це «паливо» для навчання. Студент, якому цікаво, запам'ятовує матеріал у рази швидше і не вигорає емоційно.
5	Критичність мислення	Здатність не просто «зубрити», а аналізувати інформацію, шукати помилки, мати власну думку. Це відрізняє справжнього фахівця від посереднього.
6	Уважність	Здатність концентруватися на деталях. У педагогіці та навчанні неуважність призводить до безглузких помилок навіть за наявності хороших знань.
<i>Ці риси допомагають взаємодіяти в колективі й налагодити контакт з викладачами.</i>		
7	Комунікабельність	Вміння домовлятися, працювати в команді, виступати перед аудиторією. Для педагога це не просто риса характеру, а професійний інструмент.

8	Емпатія (чуйність)	Здатність розуміти емоційний стан іншого. Це запобігає конфліктам і булінгу. Педагог без емпатії — професійно непридатний.
9	Толерантність (терпимість)	Вміння спокійно сприймати чужі думки й особливості поведінки, що критично важливо в сучасному різноманітному середовищі.
<i>Ці риси допомагають зберегти ментальне здоров'я під час навантажень.</i>		
10	Стресостійкість (емоційна врівноваженість)	Здатність зберігати спокій під час сесії, конфліктів чи «авралів».
11	Оптимізм	Позитивне налаштування допомагає легше переживати невдачі («перескладання — це не кінець світу»).
12	Самокритичність	Адекватна оцінка своїх мінусів. Це запобігає «зірковій хворобі» і стимулює саморозвиток.

Висновки. Юнацький вік є критично важливим для становлення і розвитку особистості. В учнів у цей час відбуваються фізіологічні процеси, пов'язані зі здоров'ям та інтелектуальним розвитком. Характер у них дуже пластичний – зазнає змін під впливом гармонійного розвитку та соціального впливу. У студентів теж відбувається перехід від шкільної регламентованої системи навчання до значного розширення самостійності, що стосується індивідуально-психологічних особливостей особистості, центральне місце серед яких посідає характер.

Отже, і в учнів, і у студентів виникають проблеми з навчанням та поведінкою. Як показують дослідження, подолання цих проблем значною мірою залежить від сформованості характеру. Такий підхід виявився актуальним і продуктивним. Взаємозв'язок характеру, розвитку особистості й виховання вольових якостей позитивно впливає на навчальну і поведінкову діяльність як учнів, так і студентів.

Дослідження підтверджує, що академічні досягнення учнів і студентів залежать не лише від когнітивних здібностей, а насамперед від системи вольових якостей. У ієрархії характерис-

тик особистості пріоритетними є відповідальність, дисциплінованість та наполегливість. Саме вони дозволяють учням і студентам систематично працювати й долати труднощі, компенсуючи можливі прогалини у знаннях чи здібностях.

Індивідуальні особливості характеру визначають стиль поведінки учнів та студентів у колективі. Надмірне загострення певних рис без належного самоконтролю може призвести до девіантної поведінки – конфліктів, соціальної ізоляції або булінгу. Учні та студенти з домінуючими та агресивними рисами можуть стати ініціаторами цькування, тоді як тривожні й невпевнені в собі особистості частіше стають об'єктами віктимізації.

Учитель та викладач вищої школи мають не тільки передавати знання учням та студентам, а й бути модераторами психологічного клімату в колективах. Їхнє завдання – вчасно діагностувати девіантну поведінку, зумовлену особливостями характеру студентів, та застосовувати корекційні методи: педагогічну підтримку, переорієнтацію агресії, створення ситуацій успіху.

Список використаних джерел

1. Столяренко О. Б. Психологія особистості : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 280 с. URL: <https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/03/Psykholohia-osobystosti.-Stoliarenko-O.-V..pdf> (дата звернення: 08.03.2026).

2. Видра О. Г. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2010. 88 с. URL: https://libzv1960.ucoz.com/vidra-vikova_ta_ped-psikh.pdf (дата звернення: 08.03.2026).

3. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навч. посіб. 5-те вид., перероб., допов. Київ : Академія, 2021. 384 с. URL: <https://pedcollege.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/Savchyn-Vikova-psykholohiia-.pdf> (дата звернення: 08.03.2026).

4. Seligman Martin E. P. Positive psychology: a personal history. *Annual review of clinical psychology*. 2019. Vol. 15. P. 1–23. URL: <https://www.annualreviews.org/content/journals/10.1146/annurev-clinpsy-050718-095653#> (дата звернення: 08.03.2026).

5. Karakasidou E., Raftopoulou G., Raftopoulou K., Touloupis T. Positive education in schools: teachers' practices and well-being. 2025. *Psychology International*. Vol. 7. Iss. 2. P. 51. URL: <https://www.mdpi.com/2813-9844/7/2/51/pdf> (дата звернення: 08.03.2026).

6. Oldham P., McLoughlin S. Character education empirical research: a thematic review and comparative content analysis. *Journal of Moral Education*. 2025. P. 1–29. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03057240.2025.2480185#d1e276> (дата звернення: 08.03.2026).

7. Chen J., Liu Y., Dai J., Wang C. Development and status of moral education research: visual analysis based on knowledge graph. *Frontiers in Psychology*. 2023. Vol. 13. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2022.1079955/full> (дата звернення: 08.03.2026).

References

1. Stoliarenko, O. B. (2012), *Psychology of personality*, Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, available at: <https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/03/Psykholohia-osobystosti.-Stoliarenko-O.-B..pdf> (accessed 8 March 2026).

2. Vydra, O. H. (2010), *Age and pedagogical psychology*, Tsentr navchalnoi literatury, Kyiv, available at: https://libzv1960.ucoz.com/vidra-vikova_ta_ped-psikh.pdf (accessed 8 March 2026).

3. Savchyn, M. V. and Vasylenko, L. P. (2021), *Developmental psychology*, 5th edn., Akademia, Kyiv, available at: <https://pedcollege.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/Savchyn-Vikova-psykholohiia-.pdf> (accessed 8 March 2026).

4. Seligman, M. E. P. (2019), "Positive psychology: a personal history", *Annual Review of Clinical Psychology*, Vol. 15, pp. 1–23, available at: <https://www.annualreviews.org/content/journals/10.1146/annurev-clinpsy-050718-095653> (accessed 8 March 2026).

5. Karakasidou, E., Raftopoulou, G., Raftopoulou, K. and Touloupis, T. (2025), "Positive education in schools: teachers' practices and well-being", *Psychology International*, Vol. 7, Iss. 2, p. 51, available at: <https://www.mdpi.com/2813-9844/7/2/51/pdf> (accessed 8 March 2026).

6. Oldham, P. and McLoughlin, S. (2025), "Character education empirical research: a thematic review and comparative content analysis", *Journal of Moral Education*, pp. 1–29, available at: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03057240.2025.2480185> (accessed 8 March 2026).

7. Chen, J., Liu, Y., Dai, J. and Wang, C. (2023), "Development and status of moral education research: visual analysis based on a knowledge graph", *Frontiers in Psychology*, Vol. 13, article 1079955, available at: <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2022.1079955/full> (accessed 8 March 2026).

Дата першого надходження статті до видання: 12.03.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.03.2026.

Дата публікації (оприлюднення): 21.05.2026.

УДК 343.83 (477)

DOI 10.32755/sjeducation.2026.02.062

ПРОФІЛАКТИКА КОНФЛІКТІВ У СЕРЕДОВИЩІ ЗАСУДЖЕНИХ

Жулковський Вадим Вікторович,

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри формування
та розвитку професійної компетентності персоналу
Державної кримінально-виконавчої служби України,

*Інститут професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: vadimoff@i.ua)*

ORCID: 0000-0001-9433-5298

У статті досліджено проблему профілактики конфліктів у середовищі засуджених як одну з ключових умов підтримання належного рівня безпеки та керуваності пенітенціарних установ. Актуальність теми обумовлена ускладненням міжособистісних взаємин у місцях позбавлення волі, поширеністю конфліктогенних факторів та потребою вдосконалення превентивної роботи персоналу. Метою дослідження є комплексне визначення змісту й напрямів профілактики конфліктів серед засуджених, а також обґрунтування ефективних практичних підходів до їх запобігання і конструктивного врегулювання. Методологічну основу становлять загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема аналіз і узагальнення теоретичних положень, порівняння, систематизація, а також структурно-функціональний підхід до оцінки профілактичної діяльності в установих виконання покарань. Під час дослідження визначено основні об'єктивні та суб'єктивні чинники конфліктогенності пенітенціарного середовища, охарактеризовано найбільш уразливі періоди перебування засуджених в установах, а також уточнено роль персоналу в ранньому виявленні передконфліктних ситуацій. Обґрунтовано доцільність багаторівневої профілактики, що поєднує режимні, організаційні, соціально-психологічні, педагогічні та індивідуально-корекційні заходи. Практична цінність статті полягає в можливості використання запропонованих підходів і діяльності персоналу для зниження рівня конфліктності, покращення морально-психологічного клімату та підвищення ефективності ресоціалізації засуджених. Зроблено висновок, що системна, науково обґрунтована та міждисциплінарно забезпечена профілактика конфліктів є необхідною умовою стабільного функціонування установ виконання покарань і формування у засуджених конструктивних моделей поведінки.

Ключові слова: профілактика конфліктів, засуджені, пенітенціарне середовище, конфліктогенність, соціально-психологічна робота, установи виконання покарань, ресоціалізація.

CONFLICT PREVENTION IN THE PRISONER ENVIRONMENT

Zhulkovskyi Vadym,

PhD of Pedagogy,

Senior Lecturer at the Department
for the Formation and Development of Professional
Competence of the Personnel of the State
Criminal-Executive Service of Ukraine,
*Institute of Professional Development
Penitentiary Academy of Ukraine
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,
e-mail: vadimoff@i.ua)
ORCID: 0000-0001-9433-5298*

The article examines the problem of conflict prevention among prisoners as one of the key conditions for maintaining an appropriate level of security and manageability in correctional institutions. The relevance of the topic is driven by the increasing complexity of interpersonal relations in places of detention, the prevalence of conflict-generating factors, and the need to improve preventive practices of institutional staff. The purpose of the study is to comprehensively define the content and main directions of conflict prevention among prisoners and to substantiate effective practical approaches to their early prevention and constructive settlement. The methodological framework is based on general scientific and special research methods, including analysis and generalization of theoretical provisions, comparison, systematization, and a structural-functional approach to assessing preventive activities in correctional facilities. The study identifies the main objective and subjective factors that contribute to conflict development in the penitentiary environment, characterizes the most vulnerable periods of sentence serving, and clarifies the role of staff in the early detection of pre-conflict situations. The expediency of a multi-level prevention model combining regime, organizational, socio-psychological, pedagogical, and individual corrective measures is substantiated. The practical value of the article lies in the possibility of applying the proposed approaches in the work of correctional personnel to reduce conflict levels, improve the moral and psychological climate, and increase the effectiveness of prisoner resocialization. It is concluded that systematic, scientifically grounded, and interdisciplinary conflict prevention is a necessary condition for the stable functioning of correctional institutions and for the development of constructive behavioral patterns among prisoners.

Key words: *conflict prevention, prisoners, penitentiary environment, conflict factors, social and psychological work, correctional institutions, resocialization.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасні умови функціонування установ виконання покарань характе-

ризуються підвищеним рівнем напруженості міжособистісних взаємин серед засуджених. Обмеженість простору, вимушена ізоляція, вплив кримінальної субкультури та психологічні особливості осіб, які відбувають покарання, створюють сприятливе підґрунтя для виникнення конфліктів. Такі конфлікти можуть призводити до порушень режиму, проявів агресії, групових протистоянь і загалом ускладнюють процес ресоціалізації.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання своєчасної профілактики конфліктів у середовищі засуджених. Ефективна профілактична діяльність сприяє не лише підтриманню належного рівня безпеки в установах виконання покарань, а й формуванню у засуджених конструктивних моделей поведінки. Наявність конфліктів негативно впливає на оперативну обстановку в установах виконання покарань та підвищує ризики правопорушень і насильницьких проявів.

Попри наявність окремих наукових напрацювань і практичних заходів, проблема профілактики конфліктів у середовищі засуджених залишається недостатньо систематизованою та потребує подальшого наукового осмислення. Особливої актуальності набуває розроблення комплексних профілактичних підходів, що поєднують організаційні, соціально-психологічні та індивідуально-корекційні механізми впливу.

Отже, існує об'єктивна потреба у вдосконаленні теоретичних засад і практичних інструментів профілактики конфліктів у середовищі засуджених з метою підвищення ефективності діяльності персоналу установ виконання покарань та забезпечення безпечного й керованого пенітенціарного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати дослідження особливостей конфліктної поведінки серед засуджених висвітлені у працях С. Замули, В. Москальця, У. Настоящої, Ю. Попика, Л. Романовської, В. Сулицького, Г. Федоришина та інших українських учених.

Метою статті є комплексне теоретико-прикладне обґрунтування проблеми профілактики конфліктів у середовищі засуджених, виявлення основних конфліктогенних чинників пенітенціарного середовища, а також визначення ефективних

профілактичних заходів, спрямованих на запобігання та конструктивне врегулювання конфліктних ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Проблема профілактики й запобігання конфліктів актуальна і має велике практичне значення у зв'язку з тим, що дає змогу зберегти психологічні, моральні й матеріальні ресурси, які витрачаються на їх розв'язання і врегулювання. Конфлікт – це зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, думок, оцінок, позицій людей у процесі їх взаємодії [3, с. 18].

Розглядаючи проблему конфліктів в установах виконання покарань, варто зазначити, що умови ізоляції від суспільства значно підвищують ймовірність виникнення конфліктних ситуацій серед засуджених. Також вагомий вплив на рівень конфліктності мають негативний морально-психологічний клімат, наявність негативно спрямованих груп та окремих засуджених.

Згідно з дослідженнями до створення конфліктних ситуацій у місцях позбавлення волі найбільш схильні засуджені віком від 18 до 25 років, які відбувають покарання за насильницькі злочини. Мотив усіх конфліктів у такому середовищі – прагнення задовольнити свої потреби. Особливої уваги потребують також засуджені, які відбули 3/4 терміну покарання незалежно від віку та періоду перебування в установі. Їм більшою мірою притаманні різноманітні негативні психічні стани. Цю категорію умовно можна назвати «важкими засудженими». Крім того, як свідчить статистика, конфлікти найчастіше відбуваються в житловій та у виробничій зоні, а також у слабо контрольованих місцях на території установи [4, с. 50].

Серед причин виникнення конфліктів у середовищі засуджених можна виділити об'єктивні та суб'єктивні. Причому в обох випадках вони негативно впливають як на стосунки в офіційній та неофіційній сферах, так і на психологічний стан окремої особистості.

- До об'єктивних причин конфліктів серед засуджених відносять:
- ізоляцію від суспільства;
 - позбавлення звичайних умов існування;
 - тривале перебування в одностатевих групах;

– конфліктне негативно спрямоване агресивне середовище засуджених;

– жорстку регламентацію поведінки тощо [1, с. 12].

До суб'єктивних причин конфліктів засуджених відносять:

– психічні особливості особистості засуджених (конфліктність, агресивність, неадекватна самооцінка, неврівноваженість, збудливість, імпульсивність);

– стратифікацію засуджених (поділ на прошарки);

– наявність кримінальної субкультури («тюремні закони, правила»);

– постійне перебування у двох сферах впливу (формальній і неформальній) [4, с. 48].

Аналіз джерельної бази засвідчує, що причиною виникнення конфліктів у середовищі засуджених також можуть бути певні періоди перебування в місцях позбавлення волі, коли йдеться про зміну психічних станів. Необхідність володіння співробітниками установ виконання покарань цими знаннями зменшить частоту виникнення конфліктних ситуацій [5, с. 97].

1. Період адаптації, коли особа повністю усвідомила невідворотність процесу відбування покарання і змирилася з новими умовами, у які вона потрапила. Цей період триває 3–4 місяці, може розтягнутися до півроку. У цей час засуджений особливо гостро відчуває обмеженість власних потреб, необхідність зміни поведінки згідно з правилами внутрішнього розпорядку, що своєю чергою викликає в одних осіб стан підвищеної дратівливості, а в інших – стан пригніченості. Цей психічний стан характеризується процесом зламу раніше установлених стереотипів життя, що виникає під впливом режиму установ виконання покарань. Засуджений повинен змінюватися, підлаштовуватися під режим установи, дотримуватися правил, що диктує нормативно-правова база. Усе це призводить до виникнення різних негативних емоцій, зниження життєвої активності, пригніченості, проявів дратівливості. Підвищення дратівливості стає причиною емоційних зривів, порушень режиму умов тримання, розпалювання конфліктних ситуацій тощо. Усі ці зміни в емоційному стані відбуваються, допоки в засудженого не сформується якості, необхідні в нових умовах перебування.

2. Період розвитку та прояву інтересів до нових умов життя. Цей період характеризується появою та розвитком позитивних станів, емоцій, які викликають підвищену психічну активність у засудженого. Виникають нові інтереси, такі як активна участь у житті колективу засуджених, організація дозвілля в умовах несвободи, спроби налагодження стосунків з родиною тощо. У цей період засуджений прагне проявити себе серед інших засуджених, посісти певне місце в ієрархії світу засуджених, здобути авторитет. Здебільшого засуджені не прагнуть змінити деструктивну поведінку на позитивну і намагаються вибороти собі авторитет спробами розпалювання конфліктних ситуацій, демонстрацією власної сили та приниження інших засуджених. Якщо засуджений позитивно ставиться до вимог адміністрації та не виявляє супротив під час проведення соціально-виховної та психологічної роботи, це сприяє появі нового кола інтересів, розширення структури виконуваних соціальних ролей, що обумовлює позитивні зміни у психології засуджених, зменшення конфліктності.

3. Період поєднання зовнішнього впливу із самовихованням. У цей період засуджений ставить цілі у своєму житті, планує шляхи їх досягнення, у деяких особливо позитивно спрямованих засуджених з'являється провина за скоєний злочин та велике бажання відшкодувати заподіяну шкоду постраждалій стороні. Конфлікти в цьому періоді мінімальні.

4. Період, що передує звільненню. Очікування звільнення часто супроводжується переживанням ймовірних труднощів, які можуть з'явитися в нових умовах (у сім'ї, на роботі тощо), тому можуть розвиватися психічні стани пригніченості, підвищеної дратівливості, амбівалентності тощо. У цей період спостерігається збільшення конфліктних ситуацій [5, с. 98].

Персонал пенітенціарних установ може відігравати доволі значну роль щодо запобігання та профілактики конфліктів серед засуджених за умови наявності добре розвинутої професійної спостережливості.

Запобігання конфліктів – це сукупність знань про способи, засоби, прийоми впливу на передконфліктну ситуацію, а також послідовність дій опонентів і третіх осіб, у результаті

яких ліквідується суперечність. Запобігання конфліктів може здійснюватися різними способами та засобами, оскільки конфлікти дуже різноманітні. Найефективніше – запобігати причинам виникнення конфлікту.

Запобігання конфлікту може бути:

– частковим – коли відбувається обмеження негативного впливу причини конфлікту на проблемну ситуацію, що склалася;

– повним – коли відбувається нейтралізація всіх чинників, які є підґрунтям конкретного конфлікту [2, с. 26].

Профілактика конфліктів – це вид діяльності, що полягає у завчасному розпізнаванні, усуненні або ослабленні їх передумов. Успіх цієї діяльності визначається комплексом дій [4, с. 50].

Профілактика конфліктів в установах виконання покарань охоплює:

– прогнозування; планування; здійснення профілактичних заходів [6, с. 112].

Прогнозування конфліктів передбачає:

– прогнозування причин виникнення та розвитку конфліктів, обставин, які їм сприяють;

– урахування індивідуальних особливостей особистості учасників конфлікту;

– інформаційне забезпечення, наявність відомостей про засуджених з різних джерел;

– забезпечення постійного контролю за засудженими, схильними до створення конфліктних ситуацій.

Планування профілактичних заходів охоплює:

– заходи щодо роз'єднання негативних груп засуджених;

– індивідуальну профілактичну роботу з порушниками режиму;

– виявлення негативних традицій та звичаїв в осередку засуджених.

Як правило, плануванням профілактичних заходів займаються працівники оперативного відділу, відділу нагляду і безпеки, соціально-психологічної служби.

Здійснення профілактичних заходів [6, с. 113]:

1. Режимні профілактичні заходи, спрямовані на підтримання чіткого порядку та передбачуваності умов тримання засуджених, що саме по собі знижує рівень напруженості у

середовищі. Вони стосуються належної організації нагляду, контролю за дотриманням правил внутрішнього розпорядку, раціонального розміщення засуджених з урахуванням їх психологічної сумісності та своєчасного реагування на порушення дисципліни. Послідовність, справедливість і однаковість застосування режимних вимог формують у засуджених відчуття керованості середовища та зменшують підґрунтя для конфліктів.

2. Оперативні профілактичні заходи мають на меті своєчасне виявлення та нейтралізацію негативних групових процесів у середовищі засуджених. Вони передбачають збір, аналіз та використання інформації про неформальну структуру середовища, лідерів негативної спрямованості та осіб, схильних до провокування конфліктів. Важливими складовими є запобігання формуванню стійких криміногенних угруповань, локалізація джерел напруженості та індивідуальний профілактичний вплив на найбільш проблемні категорії засуджених.

3. Виробничі заходи, спрямовані на забезпечення конструктивної зайнятості засуджених як важливого чинника зниження конфліктності. До них належать справедливий розподіл праці, прозора система її оплати, урахування професійних навичок і фізичних можливостей засуджених під час працевлаштування. Раціонально організована трудова діяльність сприяє зниженню рівня фрустрації, формує відчуття соціальної користності та зменшує вплив деструктивного дозвілля, що часто стає підґрунтям конфліктів.

4. Педагогічні профілактичні заходи передбачають цілеспрямований виховний вплив на засуджених з метою формування у них правослухняної поведінки, розвитку соціально прийнятних цінностей і навичок конструктивної взаємодії. Вони стосуються проведення індивідуальних та групових виховних бесід, правопросвітницьких заходів, формування позитивного мікроклімату у відділеннях, а також залучення засуджених до культурно-освітньої діяльності. Системна виховна робота сприяє зниженню агресивності та підвищенню рівня соціальної відповідальності.

5. Психологічні профілактичні заходи, спрямовані на раннє виявлення осіб з підвищеною конфліктністю та корекцію їх

емоційно-поведінкових проявів. Вони охоплюють психологічну діагностику, індивідуальне консультування, психокорекційні програми, тренінги керування емоціями та агресією, а також супровід засуджених у кризових періодах відбування покарання. Реалізація цих заходів дозволяє зменшити рівень внутрішньої напруженості, підвищити самоконтроль засуджених і запобігти ескалації міжособистісних конфліктів.

Висновки. Отже, проведений аналіз засвідчив, що конфлікти у середовищі засуджених є закономірним наслідком поєднання об'єктивних умов ізоляції, впливу кримінальної субкультури та індивідуально-психологічних особливостей осіб, які відбувають покарання. Найбільш конфліктогенними є періоди адаптації до умов позбавлення волі та етап, що передує звільненню, а також середовище молодих засуджених і осіб, засуджених за насильницькі злочини.

Встановлено, що ефективна профілактика конфліктів у пенітенціарних установах має ґрунтуватися на системному підході, який передбачає своєчасне прогнозування, планування та реалізацію комплексу режимних, оперативних, педагогічних, виробничих і психологічних заходів. Особливого значення набуває раннє виявлення осіб групи ризику, урахування неформальної структури середовища засуджених та постійний моніторинг морально-психологічного клімату у відділеннях.

Доведено, що провідна роль у профілактиці конфліктів належить персоналу установ виконання покарань. Саме міжвідомча взаємодія, професійна спостережливність, індивідуалізація виховного впливу та розвиток у засуджених навичок конструктивної комунікації здатні істотно знизити рівень конфліктності.

Перспективними напрямками подальшого вдосконалення профілактичної діяльності є розширення використання психологічного скринінгу, впровадження відновних практик, підвищення психолого-педагогічної компетентності персоналу та посилення змістовної зайнятості засуджених. Реалізація зазначених заходів сприятиме стабілізації оперативної обстановки в установах виконання покарань, підвищенню рівня безпеки та більш успішній ресоціалізації засуджених.

Список використаних джерел

1. Взаємовідносини пенітенціарного персоналу і засуджених. Вимоги, стандарти і перспективи. Чернігів : ПАТ «Десна», 2012. 80 с.
2. Головка О. В., Лисак Н. О., Петренко Н. В. Опорний конспект лекцій із дисципліни «Конфліктологія» Харків : ХДУХТ, 2018. 117 с.
3. Долинська Л. В. Психологія конфлікту : навч. посіб. Київ : Каравела, 2010. 303 с.
4. Курс лекцій з модуля професійно-психологічної компетентності. Біла Церква : Білоцерківський центр підвищення кваліфікації персоналу ДКВС України, 2019. 90 с.
5. Настояща У. В. Причини виникнення конфліктів у середовищі засуджених в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України. *Науковий вісник Сіверщини*. Серія: *Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. Чернігів : Академія ДПтС, 2018. № 1 (1). С. 97–98.
6. Романовська Л. І., Попик Ю. В., Замула С. Ю. Модуль психолого-педагогічної компетентності : навч.-метод. посіб. Хмельницький : ХНУ, 2013. 326 с.

References

1. *Relationships between prison staff and prisoners. Requirements, standards and prospects* (2012), PAT "Desna", Chernihiv.
2. Holovko, O. V., Lysak, N. O. and Petrenko, N. V. (2018), *Supporting lecture outline from the discipline "Conflictology"*, KhDUKhT, Kharkiv.
3. Dolynska, L. V. (2010), *Psychology of conflict : study guide*, Karavela, Kyiv.
4. *Course of lectures on the professional psychological competence module* (2019), Bila Tserkva Center for Advanced Training of Personnel of the State Penitentiary Service of Ukraine, Bila Tserkva.
5. Nastoiashcha, U. V. (2018), "Causes of conflicts among convicts in penitentiary institutions and pre-trial detention centers of the State Penitentiary Service of Ukraine", *Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioural Sciences*, No. 1 (1), pp. 97–98.
6. Romanovska, L. I., Popyk, Y. V. and Zamula, S. Y. (2013), *Module of psychological and pedagogical competence: educational and methodological manual*, KhNU, Khmelnytskyi.

Дата першого надходження статті до видання: 17.02.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.03.2026.

Дата публікації (оприлюднення): 21.05.2026.

УДК 378.147:7.071.2

DOI 10.32755/sjeducation.2026.02.072

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО- ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ПРОФЕСІЙНО-ХУДОЖНІХ ДИСЦИПЛІН У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Колісник-Гуменюк Юлія Ігорівна,

доктор педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри технологічної освіти,
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова

(01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9,
e-mail: yuliya.kolisnyk@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8047-9143>

У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз проблеми формування професійно-педагогічної компетентності викладачів професійно-художніх дисциплін у закладах вищої освіти. Актуальність дослідження зумовлена трансформаційними процесами в системі мистецької та професійної освіти, цифровізацією освітнього середовища, посиленням вимог до якості педагогічної діяльності та інтеграцією художньо-творчої й педагогічної складових у підготовці фахівців.

У роботі обґрунтовано структуру професійно-педагогічної компетентності викладачів професійно-художніх дисциплін, у межах якої виокремлено взаємопов'язані компоненти: мотиваційний, когнітивний, комунікативний, культуротворчий, художньо-творчий, аксіологічний, організаційно-педагогічний та рефлексивно-аналітичний.

Мотиваційний компонент відображає професійну спрямованість, ціннісні орієнтації та готовність до саморозвитку; когнітивний – систему психолого-педагогічних, мистецьких і методичних знань; комунікативний – здатність до ефективної педагогічної взаємодії в освітньому та творчому середовищі. Культуротворчий компонент передбачає інтеграцію національних і світових культурних традицій у зміст навчання; художньо-творчий – сформованість власного творчого потенціалу та здатність до художньої інтерпретації. Аксіологічний компонент визначає ціннісно-сміслові орієнтири педагогічної діяльності; організаційно-педагогічний – уміння проектувати, організовувати та оцінювати освітній процес; рефлексивно-аналітичний – здатність до самооцінювання, педагогічної рефлексії та корекції професійної діяльності.

Доведено, що запропонована структурна модель професійно-педагогічної компетентності забезпечує цілісність підготовки викладачів

професійно-художнього профілю, сприяє інтеграції творчої та педагогічної діяльності й відповідає сучасним вимогам до якості мистецької освіти. Результати дослідження можуть бути використані у процесі модернізації освітніх програм, розроблення критеріїв оцінювання професійної підготовки та організації підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників.

Ключові слова: професійно-педагогічна компетентність, викладач професійно-художніх дисциплін, мистецька освіта, структура компетентності, педагогічна діяльність, художньо-творчий розвиток.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM OF FORMING PROFESSIONAL AND PEDAGOGICAL COMPETENCE OF TEACHERS OF PROFESSIONAL AND ARTISTIC DISCIPLINES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Kolisnyk-Humeniuk Yuliia,

Doctor of Sciences (Pedagogy), Associate Professor,
Associate Professor of the Technological Education Department,

Mykhaylo Drahomanov Ukrainian State University

(9 Pyrohova Street, Kyiv, 01601, Ukraine,

e-mail: yuliya.kolisnyk@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8047-9143>

The article provides a theoretical and methodological analysis of the problem of forming professional and pedagogical competence of teachers of professional and artistic disciplines in higher education institutions. The relevance of the study is due to transformational processes in the system of artistic and professional education, digitalization of the educational environment, increased requirements for the quality of pedagogical activity and the integration of artistic and creative and pedagogical components in the training of specialists.

The work substantiates the structure of professional and pedagogical competence of teachers of professional and artistic disciplines, within which interrelated components are distinguished: motivational, cognitive, communicative, cultural, artistic and creative, axiological, organizational and pedagogical and reflective and analytical.

The motivational component reflects professional orientation, value orientations and readiness for self-development; cognitive – a system of psychological and pedagogical, artistic and methodological knowledge; communicative – the ability to effectively interact with teachers in an educational and creative environment. The cultural component involves the integration of national and world cultural traditions into the content of education; artistic and creative – the formation of one's own creative potential and the ability to artistic interpretation. The axiological component determines the value and semantic orientations of pedagogical activity; organizational and pedagogical – the ability to design, organize and evaluate the educational

process; reflective and analytical – the ability to self-assess, pedagogical reflection and correction of professional activity.

It is proven that the proposed structural model of professional and pedagogical competence ensures the integrity of the training of teachers of a professional and artistic profile, promotes the integration of creative and pedagogical activity and meets modern requirements for the quality of artistic education. The results of the study can be used in the process of modernizing educational programs, developing criteria for assessing professional training and organizing advanced training for scientific and pedagogical workers.

Key words: *professional and pedagogical competence, teacher of professional and artistic disciplines, art education, competence structure, pedagogical activity, artistic and creative development.*

Постановка проблеми. Формування та розвиток педагогічної компетентності – це процес особистісного розвитку, який забезпечує умови для розвитку особистісного професіоналізму. Рівень професійної компетентності викладача, безперечно, позначається на його професійній діяльності, виявляється в подальшій самореалізації. Для викладача нового покоління важливо бути компетентним у професійній, загальнокультурній і гуманітарній царині, що ґрунтується на науковій, практичній і психолого-педагогічній підготовці, яка потребує знання світової культури, гуманістичних особистісних якостей; нести відповідальність за результати власної діяльності; володіти мотивацією до самовдосконалення; мати нестандартне мислення, володіти інноваційною стратегією і тактикою, гнучкою адаптацією до змін змісту й умов професійної діяльності; володіти комунікативною компетентністю, що охоплює розвинену мову, володіння сучасними засобами зв'язку та інформаційно-комунікаційними технологіями. У зв'язку з цим викладач повинен уміти: проектувати цілі та завдання викладання дисципліни з урахуванням різних освітніх ресурсів; розробляти власні методики проведення практичних занять, що дозволяють засвоїти методи самоосвіти і моделювання майбутньої професійної діяльності; готувати лекції-презентації з елементами інтерактивних методів навчання; проводити віртуальні консультації (відеоконференції); опанувати соціально-економічну компетентність, що передбачає володіння основами сучасної економіки. Майбутній викладач професійно-художніх дисциплін, окрім того, має володіти широкою еру-

дицією в галузі художньої культури, педагогіки, психології, мистецтвознавства, естетики й етики; здобути необхідні практичні вміння та навички; досягти сформованості особистісних якостей і здібностей для успішного здійснення професійних і педагогічних функцій. Зазначимо, що професійно значущі особистісні якості є важливою умовою формування та становлення психолого-педагогічної складової компетентності майбутнього викладача.

Мета статті. На наш погляд, для формування професійно-педагогічної компетентності викладачів професійно-художніх дисциплін у ЗВО в її структурі доцільно розрізнати такі компоненти: мотиваційний, когнітивний, комунікативний, культуротворчий, художньо-творчий, аксіологічний, організаційно-педагогічний, рефлексивно-аналітичний.

Тому в цій роботі ми мали на меті обґрунтувати структуру професійно-педагогічної компетентності викладачів професійно-художніх дисциплін, у межах якої виокремлено взаємопов'язані компоненти: мотиваційний, когнітивний, комунікативний, культуротворчий, художньо-творчий, аксіологічний, організаційно-педагогічний та рефлексивно-аналітичний.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Мотиваційний компонент. Мотив (франц. *motif*, від лат. *moveo* – рухаю) – це те, що ізсередини спонукає до здійснення певних дій. Мотивація – процес спонукання людини до виконання тих чи інших дій і вчинків; складний соціально-психологічний, інтелектуальний, емоційний і вольовий акт, який потребує аналізу й оцінювання альтернатив, вибору та прийняття рішень; поєднання стійких мотивів за наявності панівного, що виражає, уособлює спрямованість особистості, ціннісні орієнтації, які визначають її діяльність [1]. Мотивація є провідним чинником регуляції активності людини, її поведінки і діяльності, у тому числі навчальної [5, с. 20].

Мотиваційний компонент у підготовці викладачів професійно-художніх дисциплін формує інтерес до творчої та професійно-пізнавальної діяльності, потребу в самовираженні та саморозвитку, самовдосконаленні, потребу в підвищенні власної кваліфікації. Цей компонент містить потреби, мотиви, ба-

жання, інтереси, залучає студента до процесу навчання та підтримує активність упродовж усіх етапів навчальної (і подальшої викладацької) діяльності. Мотивація поведінки особистості виступає як система внутрішньої саморегуляції, інтегровальними компонентами якої є свідомість і самосвідомість індивіда. У процесі сприятливої соціалізації формуванню мотиваційної системи особистості притаманна тенденція до посилення соціально-вольового рівня регуляції поведінки порівняно з імпульсивним рівнем регуляції [2, с. 67–72]. Мотиваційний елемент присутній і в причинно-наслідковому характері навчально-виховного процесу, до якого належить готовність до професійної підготовки та майбутній кар'єрний успіх.

Основою реалізації цього компонента є забезпечення мотивації, пізнавального інтересу, тобто спрямованості особистості, що стосується пізнання, процесу самовдосконалення. Майбутній фахівець прагне долучитися до процесу пізнання для виконання проблемних завдань, розширити свої знання з дисциплін, що не ввійшли до навчальної програми. Потреби, прагнення, цілі, інтереси й розвиток творчої особистості, як відомо, взаємопов'язані процеси. Інтерес породжує розвиток творчої особистості майбутнього викладача, закріплює та поглиблює пізнавальний інтерес до культури і традицій свого народу та народів світу. Це визначає важливість мотиваційного компонента.

Когнітивний компонент охоплює знання засобів і способів діяльності, виконання соціальних і професійних завдань, правил і норм поведінки. Когнітивні компетентності мають передусім інформаційну функцію, а їх завдання – формування у майбутніх фахівців змістової (теоретичної) готовності до вдалої професійної діяльності, а саме системи професійно-педагогічних знань, здатності систематично поповнювати ці знання відповідно до здобутків педагогіки та предметної сфери. Цьому компоненту притаманний подвійний стандарт, адже у процесі навчально-пізнавальної діяльності знання спочатку виступають у ролі мети, а потім – як засіб оволодіння професійними вміннями й навичками.

Когнітивний компонент охоплює знання дисципліни спеціалізації (предметної сфери), психолого-педагогічних і мето-

дичних засад її викладання, що становить інтелектуальну основу роботи викладача. Сюди належать: інтегровані філософські, загальнонаукові, соціально-психологічні та педагогічні знання, що впливають на педагогічну діяльність; знання дитячої та вікової психології, вікових та індивідуальних особливостей людини; сутності й ознак навчальної діяльності, специфіки інноваційних технологій навчання у професійно-художній галузі; методики викладання професійно орієнтованих мистецьких дисциплін, необхідні для аналізу та вибору оптимальних способів розв'язання проблем професійно-художньої підготовки учнів професійної школи відповідно до їхніх потреб та інтересів, передусім методів творчих здібностей, методів планування й управління навчальним процесом, а також комунікативно-педагогічні знання, загальнопедагогічна ерудованість тощо.

Цей компонент педагогічної компетентності викладача професійно-художніх дисциплін потребує вивчення: а) об'єктів виховання і навчання (окремого учня, групи і контингенту загалом), їхнього стану, розвитку, змін, що відбуваються; б) засобів, форм, методів, технологій і умов, за допомогою яких здійснюється професійно-художня підготовка, об'єктивних і суб'єктивних чинників, що впливають на весь характер навчання та виховання фахівців; в) потенційних можливостей і недоліків у розвитку особистості самого викладача; г) перспектив і тенденцій художньої освіти і конкретних шляхів розвитку художньої творчості; д) напрямів самоосвіти і самовдосконалення викладача професійно-художньої школи.

Комунікативний компонент підготовки майбутніх викладачів до педагогічної діяльності проявляється як потреба в міжкультурній комунікації в межах професійної діяльності, передбачає встановлення емоційних зв'язків під час взаємодії, прояв гуманізму, співпраці, емпатії тощо у процесі співпраці з колегами – представниками інших дисциплін і студентами.

Професійно-педагогічна діяльність викладачів потребує вміння ефективно спілкуватися з людьми, обмінюватися інформацією, ухвалювати на цій основі рішення і передавати необхідну інформацію, що становить комунікативний процес. Комунікація – це явище суспільного життя, його необхідний

елемент полягає у веденні діалогу, здатності проявити власні манери поведінки у безпосередньому спілкуванні [3, с. 70–78]. Комунікативна компетентність – це категорія, яка відображає всю систему ставлення людини до самої себе, до природи, до соціуму [7].

Під час взаємодії з людьми комунікативна компетентність виявляється у спроможності різноманітного спілкування, формування завдань, розв’язання конфліктів, вмінні взаємодіяти з представниками різних культур, ведення переговорів тощо. Завдяки комунікативному компоненту майбутній викладач розкриває власний емоційний стан і налаштовується на стан партнера. Студенти в комунікативному процесі використовують не лише формальні, теоретичні знання, а й свої професійні мотиви, орієнтації, емоційно-вольову сферу. Відбувається апелювання до знань сутності, особливостей, характерних рис, стилів і структури процесу комунікації, розуміння своєї ролі у професійно-педагогічній діяльності, тобто активізації механізмів самовизначення майбутнього викладача.

Культуротворчий компонент передбачає розвиток естетичного відчуття, це власна система цінностей, творча індивідуальність (потенціал). У підготовці майбутніх викладачів професійно-художніх дисциплін він спрямований на методи сприйняття та пізнання студента, розуміння поведінки, дій, індивідуальності. Культурологічний компонент забезпечує аналіз культурно-історичної сфери навчання крізь призму системотвірних культурологічних понять (культура, культурна комунікація, культурна спадщина, культурна самосвідомість, цивілізація, матеріальна та духовна культура, еволюція тощо).

Цей компонент впливає на формування світогляду та світосприйняття студентів, їхню моральність, професійну етику, світосприйняття культурних особливостей мистецтва, умінь аналізувати й узагальнювати процеси і тенденції сучасного соціокультурного середовища. Він змінює уявлення про основні цінності освіти як винятково інформаційно-знаннєві та пізнавальні, знімає вузьку наукову орієнтованість змісту освіти і принципів будови навчального плану, розширює культурні основи і зміст навчання та виховання, вводить критерії проду-

ктивності та творчості в діяльності викладача і студентів на основі впровадження культурно-історичної компоненти змісту художньої освіти.

Культуротворчий компонент допомагає у формуванні культуротворчого середовища в закладі вищої освіти, що виступає цілісною системою, структурні елементи якого використовуються суб'єктами освітнього процесу для засвоєння і трансляції гуманістичних цінностей, забезпечують формування культуротворчого й соціально-педагогічного мислення студентів. Він є одним з ефективних напрямів удосконалення якості підготовки студентів.

Для фахівців художнього профілю, безперечно, вагомим є близький до культуротворчого *художньо-творчий компонент* їхньої компетентності. Зазначимо, що в науковій літературі з теорії та практики мистецької освіти застосовуються близькі за змістом поняття художньо-творчої, художньо-естетичної та художньої компетентності фахівця.

Спираючись на погляди багатьох дослідників (В. Ананьєва, Н. Комашко, Л. Масол, М. Пічкур, І. Ревенко, А. Тутолмін, О. Семенова та ін.), творчу компетентність художника-педагога тлумачать як особистісну здатність людини до утворення нових ідей та гіпотез, творчого процесу діяльності, що охоплює низку етапів (підготовку, натхнення, ухвалення рішення), при цьому користуючись психолого-педагогічними формами й методами навчання.

Художньо-творча компетентність – це вміння набуті художні знання й уміння, отриманий досвід використовувати в самостійній діяльності згідно із загальнолюдськими естетичними цінностями і власними духовно-світоглядними позиціями [6]. До цієї компетентності належить низка складників: образотворчо-мовленнєва, вербально-образна, образно-стильова, стратегічна, продуктивно-образна, що передбачає художню грамотність, художнє сприйняття та художні вміння фахівця.

Художньо-творчу компетентність загалом окреслюють як характеристику митця, що постійно вдосконалює свою професійну майстерність завдяки дотриманню законів та вмінню гармонізувати художню форму. Отже, художньо-творчий ком-

понент компетентності задовольняє потреби викладачів професійно-художніх дисциплін у професійній самореалізації й духовному самовдосконаленні, що забезпечує набуття досвіду власної професійно-творчої діяльності та реалізацію образотворчих здібностей, уяви, фантазії, композиційного мислення тощо, що сприяє подальшій навчально-виховній роботі.

Аксіологічний компонент є основою творчої особистості, оскільки саме те, ким є художник як виразник світогляду та суспільних ідеалів визначає, яке значення матиме його творчість для людей. Аксіологічний компонент передбачає усвідомлення освітніх і духовних цінностей у процесі навчання у ЗВО. На думку Н. Мерзлякової, у процесі професійного становлення аксіологізація полягає в розумінні значущості ціннісного ставлення до освіти і подальшої професійної діяльності, розвитку кар'єри, становлення власної професійної позиції та самореалізації. Так, сформовані ціннісні орієнтації і ставлення активізують самовизначення й саморозвиток студентів у професійному плані як митців і педагогів.

Аксіологічний компонент – це основа структури особистості, яка визначає її ціль, вищий рівень саморегуляції соціальної поведінки людини. Прилучення особистості до культури є насамперед процесом засвоєння певної системи цінностей і формування на цій основі системи ціннісних орієнтацій. При цьому засвоєні цінності дозволяють людині жити в суспільстві, бути повноправним і повноцінним його членом, взаємодіяти з іншими людьми і виконувати діяльність з вироблення предметів культури. Зважаючи на це, і сама культурність інтегрується як сприйнята та засвоєна окремою людиною сукупність культурних цінностей, що проявляється у формі ціннісних орієнтацій особистості. Аксіологічний компонент компетентності педагога утворений сукупністю педагогічних цінностей, які створені людством і належать до цілісного педагогічного процесу. Знання, ідеї, концепції, які мають нині значущість для суспільства та окремої педагогічної системи, виступають як педагогічні цінності.

Результатом реалізації аксіологічного компонента є: зорієнтованість студентів на загальнолюдські та духовні цінності;

усвідомлення загальнолюдських і духовних цінностей на особистісному рівні; необхідність виявлення та розвитку всіх сутнісних сил, спонукання до самовиховання; усвідомлення власної індивідуальності та неповторності [4].

Організаційно-педагогічний компонент компетентності охоплює здатність і готовність майбутнього викладача професійно-художніх дисциплін організувати навчально-виховний процес, управляти цим процесом і визначати його ефективність, вчасно виявляти недоліки і виправляти їх. Це потребує здатності до аналізу, синтезу, цілепокладання, структурування, корекції, контролю та передбачення. Організаційні вміння та навички характеризують спроможність педагога залучати учнів (студентів) до різних видів діяльності, дозволяють організувати будь-яке конкретне заняття, враховуючи його специфіку, особливості навчальної групи, наявність необхідного реманенту, матеріалів тощо. У сукупності цей компонент відображає психолого-педагогічні вміння та навички майбутнього педагога щодо викладання дисциплін, які забезпечують послідовне й оптимальне виконання завдань професійно-художньої підготовки.

Організація освітнього процесу передбачає попередню конструювальну (проектувальну) діяльність викладача, пов'язану з відбором, компонованням і проектуванням навчально-виховного матеріалу, складанням планів і програм, плануванням конкретного заняття, тобто це основа подальшої діяльності. Це потребує перспективного планування дій, відбору конкретних видів роботи з урахуванням вікових особливостей, охоплює планування змісту, проектування форм і методів та послідовності прийомів, а також системи пізнавальної роботи учнів (студентів). Конструювальні вміння виконують орієнтаційну функцію: передують практичним діям, визначають структуру занять для пробудження в учнів інтелектуального, емоційного та практичного інтересу, визначають здатність майбутнього викладача грамотно проектувати програму досягнення педагогічних цілей і виконання завдань освітнього процесу.

Цей компонент потребує володіння всіма художніми навичками, необхідними для демонстрації художньої техніки учням (студентам); засвоєння способів виконання сукупності професійно-педагогічних дій; уміле застосування методів навчання з урахуванням конкретних педагогічних ситуацій; здатність спиратися на дидактичні закономірності, враховувати вимоги загальнодидактичних принципів і принципів професійної освіти; володіння широким інструментарієм сучасних педагогічних технологій, зокрема ІКТ, методами діагностики і моніторингу художньої підготовки; власний досвід послідовного виконання дій щодо виконання завдань професійно-художньої підготовки, а також готовність до пошуку шляхів їх удосконалення.

Організаційно-педагогічний компонент компетентності викладача передбачає також наявність у нього особливого педагогічного такту, що дозволяє зрозуміти почуття вихованців і налагодити з ними стосунки розуміння, взаємної довіри, сприятливі для успішного виконання навчально-виховних завдань, що визначають позитивний психологічний клімат на заняттях.

Рефлексивно-аналітичний компонент виявляється в характері дій і вчинків, впливає на внутрішні стимули розвитку потреби викладача до самоосвіти та самовдосконалення, до творчості у професійній сфері. Цей компонент стосується засвоєння особистістю культури, що є результатом засвоєння вже наявних знань і досвіду, передбачає здатність до естетичного сприйняття, емоційного переживання, володіння розвинутою уявою, образним мисленням. Він реалізується через аналітичну, пошуково-практичну діяльність, сприяє формуванню стійких уявлень про себе, людей і навколишнє середовище, підвищує рівень комунікативності, загальнокультурної та професійно-педагогічної обізнаності. Рефлексивно-аналітичний компонент формується на основі здобутих знань, уяви, досвіду, образного мислення, чогось якісно нового, неповторного, унікального як у власному мистецтві, так і у творчості учнів.

Висновки. Набуття майбутніми викладачами професійно-художніх дисциплін знань, умінь, навичок, досвіду, спрямованих на формування та вдосконалення всіх компонентів їхньої

професійно-педагогічної компетентності, сприяє інтелектуальному та культурно-етичному розвитку особистості, допоможе вчасно реагувати на потреби ринку освітніх послуг і запити суспільства. Саме тому важливим є усвідомлення студентами під час навчання самого поняття компетентності, розуміння, які саме компетентності та яким чином необхідно сформувати у професійній підготовці.

Самостійне навчання, а також саморегульоване оволодіння знаннями і вміннями формальним або неформальним способом є рівнем професійно-педагогічної компетентності. Підготовленість педагога-художника до самоосвітньої діяльності визначає його пізнавальна активність, рівень рефлексії та творчості, ступінь інноваційності педагогічної діяльності, компетентність у професійній педагогічній діяльності. Ці параметри однаково стосуються професійно-педагогічного та художньо-творчого компонентів компетентності викладача. На жаль, за цими параметрами випускники українських ЗВО недостатньо готові, як свідчить практика, до професійно-педагогічної діяльності.

Отже, завдання підготовки викладачів професійно-художніх дисциплін у закладах вищої освіти України полягає в цілеспрямованому формуванні у студентів у процесі навчання компонентів професійно-педагогічної компетентності. Це потребує злагодженої роботи викладачів та адміністрації ЗВО в напрямі модернізації освітнього процесу з використанням кращих здобутків педагогічної науки.

Список використаних джерел

1. Афанасенко В., Апухтіна В. Формування мотиваційного компоненту ставлення до здоров'я студентської молоді. *Psychology Travelogs*. 2023. № 4. С. 61–69.
2. Колісник-Гуменюк Ю. І. Особливості гуманітарної підготовки в становленні професійних морально-етичних якостей майбутніх фахівців художнього профілю. *Молодь і ринок*. 2018. № 1 (156). С. 67–72.
3. Колісник-Гуменюк Ю. І. Визначення ефективності науково-методичної системи підготовки фахівців художнього профілю щодо формування мотиваційного та когнітивного компонентів. *Молодь і ринок*. 2019. № 11 (178). С. 70–78.

4. Колісник-Гуменюк Ю. І. Психолого-педагогічні засади підготовки викладачів професійно-художніх дисциплін у закладах вищої освіти : навчальний посібник. Львів, 2020. 122 с.

5. Мотиваційні основи навчальної діяльності школярів / за ред. О. В. Малихіної. Одеса : Огмрцян, 2008. 232 с.

6. Овчаренко-Пешкова О. С. Формування художньо-творчої компетентності учнів засобами здоров'язбережувальних технологій на уроках музичного мистецтва : дис. ... д-ра філософії. Кривий Ріг : Криворізький державний педагогічний університет, 2025. 23 с.

7. Ягупов В. Ціннісно-мотиваційний компонент професійної компетентності фахівців: методологічний аспект. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. № 6 (70). С. 207–219.

References

1. Afanasenko, V. & Apukhtina, V. (2023), "Formation of the motivational component of attitude towards the health of student youth", *Psychology Travels*, № 4, pp. 61–69.

2. Kolisnyk-Humeniuk, Yu. I. (2018), "Features of humanitarian training for the development of professional and moral-ethical qualities of future specialists of artistic profile", *Youth and market*, № 1 (156), pp. 67–72.

3. Kolisnyk-Humeniuk, Yu. I. (2019), "Determining the effectiveness of the scientific and methodological system for training specialists in the artistic field in terms of the formation of motivational and cognitive components", *Youth and market*, № 11 (178), pp. 70–78.

4. Kolisnyk-Humeniuk, Yu. I. (2020), Psychological and pedagogical principles of training teachers of professional and artistic disciplines in institutions of higher education : tutorial, Lviv.

5. Malykhina, O. V. (Ed.) (2008), Motivational foundations of students' educational activities, Ohmrtian, Odesa.

6. Ovcharenko-Pieshkova, O. S. (2025), Formation of artistic and creative competence of students through health-preserving technologies in music lessons : dissertation for the degree of Doctor of Philosophy, Kryvyi Rih State Pedagogical University, Kryvyi Rih.

7. Yahupov, V. (2022), "Value and motivation component of professional competence of subject matter experts: methodological aspect", *Bulletin of the National Defence University of Ukraine*, № 6 (70), pp. 207–219.

Дата першого надходження статті до видання: 19.02.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.03.2026.

Дата публікації (оприлюднення): 21.05.2026.

УДК 343.13:316.77

DOI 10.32755/sjeducation.2026.02.085

ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Любич Олександр Анатолійович,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін
гуманітарного факультету (очного та заочного навчання),

Пенітенціарна академія України
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34)

ORCID: 0000-0001-5099-0821

Стаття присвячена проблемі дослідження національної ідентичності студентської молоді. Представлені результати теоретико-методологічного аналізу поняття «національна ідентичність». Обґрунтовано соціальну значущість національної ідентичності молоді відповідно до новітніх тенденцій. Розкрито поняття національної ідентичності як складової формування громадянської культури студентської молоді. Зазначено, що останнім часом в освіті визнається пріоритетним створення рівноправного, гуманного суспільства, уважного до викликів та потреб людини.

Ключові слова: національна ідентичність, національна свідомість, громадянська культура, громадянська освіта, громадянська освіченість, громадянська компетентність, громадянська активність.

RESEARCH ON THE NATIONAL IDENTITY OF STUDENT YOUTH

Lyubych Olexandr,

PhD in History, Associate Professor,
Docent of the Department of Humanities,
Penitentiary Academy of Ukraine
(14000, Ukraine, Chernihiv, Honcha St., 34)

ORCID: 0000-0001-5099-0821

In the article are presented results of the theoretical and methodological analysis of the concept of "national identity". Social significance of the national identity of youth according to the latest trends is justified. The level of formation of national identity and its characteristics are described.

The concept of national identity as a component of the civic students' youth culture formation is revealed. It is noted that in recent decades, education is recognized as the main tool for creating a humane, equal and attentive to human needs society. The main tasks of education include the formation of values and the appropriate lifestyle for modern youth. According to the new approach, the focus is on political, legal and civic education. The article analyzes the use of the terms

"national identity", "national self-identity" and "national consciousness" as synonyms, as they express the ability to focus on objects of the external world, and at the same time focus on states of inner spiritual experience themselves as a certain community (nation), awareness of its essential features and separation of "we" from "not we". The pedagogical bases of the students' preparation for patriotic education in the pedagogical university are defined and include the following provisions: achievement of the purpose of preparation – the formation of readiness of the future teachers for the patriotic education of students (is carried out on the basis of interaction of public and personal interests); appropriate teaching and education forms and methods selection in order to prepare future teachers for professional activities, taking into account the new requirements and objectives of society. Accordingly, the following aspects of the future teachers' readiness for patriotic education are singled out: moral and psychological, practical, which in their unity provide students with the necessary knowledge and skills, and form in them a value attitude to patriotism, and interest in patriotic education. The social order of modern teaching is to raise the implementation of the educational process to a higher and qualitatively new level, to make an integral part of the educational process civic education, and the formation of national identity, tolerance, and values.

The article deals with the problems of the impact on ethno-cultural identity formation and the contemporary dynamics of such identity. The main features of ethno-cultural identity are defined. Globalization is described as a key factor in the transformation of ethnocultural identity in the conditions of modern society. Major trends in the ethnocultural identity changes in the age of globalization are pointed out: the unification and regionalization. The author states the increasing importance of the new, global, type of identity ("cosmopolitan identity") in the context of globalization. This type of identity is interpreted as an additional level of identification of modern human. The need to supplement local identity with cosmopolitan identity is noted. The role of humanities, primarily philosophical education, in the transformation of identity processes is emphasized. The worldview and value education are seen as the fundamental features of humanities. Philosophical education is interpreted as a tool of the formation of critical thinking, as well as a means of analysis and revaluation of identity. It is concluded that liberal arts education is an effective means of broadcasting ethnocultural identity, as well as the forming of a cosmopolitan identity in contemporary society.

Key words: national identity; national consciousness; patriotic education; civic culture; civil education; civic education; civic competence; civic activity.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство живе в умовах російсько-української війни, що впливає на політичні, економічні та міжнаціональні відносини. У цих умовах неминуче розвивається зацікавленість історією, культурою і традиціями свого народу, орієнтирами його розвитку, одним із пріоритетів якого є становлення сучасної національної іден-

тичності. Національна ідентичність являє собою усвідомлений зв'язок особистості з нацією, що об'єднує культурно та соціально різні групи суспільства на ґрунті загальноукраїнської культури в системі її цінностей, норм та громадянських цілей, що забезпечують прагнення до дії на користь держави. Необхідність посилення єдності українського народу, гармонізації міжетнічних відносин у системі загальнонаціональних інтересів країни є життєво необхідним.

Студенти до вступу в заклади вищої освіти вже мають етнічну та національну ідентичність різного ступеня зрілості, але потреба в її формуванні залишається актуальною, оскільки вони є інтелектуальним потенціалом українського народу, що реалізує в громадянській та професійній діяльності пріоритетні завдання розвитку суспільства. У зв'язку з цим особливу роль у системі вищої освіти здобуває виявлення можливості педагогічного супроводу процесу подальшого формування національної ідентичності студентів як надетнічної спільності, що перебуває в загальнонаціональному просторі. У цьому дослідженні під «формуванням національної ідентичності студентів» ми розуміємо корекцію, удосконалення та актуалізацію національної ідентичності завдяки її подальшому розвитку. Відповідно це дослідження фокусується на взаємодії загальнонаціонального і культурно специфічного компонентів національної ідентичності, що відображає її полікультурну сутність. Одним зі шляхів, здатних надати ефективні механізми формування національної ідентичності, є дослідження й оцінка можливого застосування в українських закладах вищої освіти досвіду полікультурних країн (США, Канада та Австралія), що мають стійку практику впливу на національну ідентичність студентів.

Об'єкт дослідження – освітній процес у закладах вищої освіти США, Канади та Австралії. Предмет дослідження – педагогічний механізм, що забезпечує формування національної ідентичності за рахунок взаємодії загальнонаціонального і культурно-специфічного компонентів змісту освіти.

Мета статті – виявити ефективний педагогічний досвід впливу на процес актуалізації та розвитку національної іден-

тичності студентів закладів вищої освіти полікультурних країн та використовувати його як матеріал для цінісного усвідомлення і адаптації до української вищої освітньої практики. Одним зі шляхів безконфліктного розвитку етнокультурного і загальнонаціонального компонентів національної ідентичності студентів є їх залучення до культурного середовища навчальних закладів, де відбувається комплексне формування національної ідентичності відповідно до когнітивного, емоційно-чуттєвого та поведінкового компонентів особистості. Національні культурні та громадянські цінності й норми поведінки формуються за умови використання адекватних полікультурних педагогічних технологій на основі інтеграції вагомого культурно-біографічного, соціального, громадянського досвіду студентів у контексті національного дискурсу в умовах глобальних проблем сучасності та когнітивної поліцентричності здобувачів вищої освіти. Ціннісний зміст національної ідентичності формується завдяки рефлексії буденного та свідомого пластів актуального культурно-історичного й вітагенного матеріалу, зафіксованого в літературних творах, мистецтві, засобах масової інформації та інтернеті.

Поведінковий компонент національної ідентичності формується завдяки спрямованості на оволодіння професійними компетенціями, що можна застосовувати під час розвитку країни у процесі суспільно-громадської, волонтерської, екологічної та професійної діяльності.

Гіпотеза дослідження. Формування національної ідентичності студентів в університетах полікультурних країн (США, Канада та Австралія) досягається комплексним розвивальним впливом на когнітивний компонент національної ідентичності (усвідомлення та розуміння історичних реалій своєї країни, культур та гуманістичних цінностей народів, які її населяють), емоційно-чуттєвий компонент національної ідентичності (належність до своєї країни та її народу, загальнонаціональна мова, традиції та норми поведінки) й поведінковий компонент національної ідентичності (володіння традиційними моделями соціальних відносин і взаємодії людей, що властиво певній національній спільноті) на основі використання полікультур-

них освітніх підходів: інклюзивно-дієвого, що ґрунтується на принципі соціалконструктивізму, дозволяє культивувати демократичні цінності й залучати студентів до активної участі в житті суспільства (США); інклюзивно-мозаїчного, що ґрунтується на принципі культурного релятивізму й такого, що зберігає унікальність кожної етнокультури в національній єдності (Канада); інклюзивно-ціннісного, що реалізує принципи ціннісного універсалізму й такого, що спрямовує на прийняття національних, громадянських, морально-етичних норм і цінностей як основи для розбудови національної спільності (Австралія); інтерактивних та рефлексивних освітніх технологій (дискусійних, культурно-біографічних, інклюзивних, проєктних, аналітичних, дослідних, етнографічних і тренінгових).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічна база дослідження ґрунтується на роботах, що розкривають: сутність теорії етнічності та нації (К. Терещенко); проблеми становлення української національної ідентичності в умовах війни, проблеми громадянського виховання (С. Бойко); специфіку формування культурних цінностей молоді (І. Бех); принципи полікультурної та міжкультурної взаємодії (Г. Філіпчук); методологічні підходи до проведення наукових досліджень (Л. Нагорна); функції та перспективи розвитку вищої школи в розвитку духовної та матеріальної культури молоді в умовах трансформації українського суспільства (М. Обушний).

Останніми десятиліттями виконано низку дисертаційних досліджень з проблем патріотичного виховання студентів: О. Абрамчук («Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів»); О. Стьопіна («Виховання патріотизму у студентської молоді засобами мистецтва»); В. Мірошніченко («Теоретико-методичні засади патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників»); О. Жаровська («Патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету»). Окрім того, набуває актуальності питання розвитку поточного стану і проблем національної ідентичності в сучасному українському суспільстві, що нині обговорюється

доволі гостро й певною мірою визначає поточну зовнішньополітичну та внутрішньополітичну ситуацію в Україні.

Потрібно зазначити, що в педагогічних роботах українських учених проблема формування національної ідентичності в умовах полікультурного суспільства, яке характеризується етнічною та соціальною неоднорідністю, не отримала відповідної уваги. Тому це дослідження стосується вивчення педагогічних засобів формування національної ідентичності студентів шляхом регульованої загальними цінностями об'єднувальної взаємодії етнічно та соціально різнорідних груп населення країни в загальнонаціональну громадянську політичну націю.

Відповідно до мети, об'єкта, предмета й гіпотези в дослідженні виконувались такі завдання: визначити поняття «національна ідентичність»; виявити особливості взаємодії культурно-специфічного та загальнонаціонального компонентів у процесі формування національної ідентичності студентів полікультурних країн; систематизувати підходи, методи й технології формування національної ідентичності; з'ясувати основні проблеми формування національної ідентичності студентів в Україні та формування рекомендацій для викладачів закладів вищої освіти з посилення ефективності формування національної ідентичності.

Наукова новизна дослідження. Встановлено взаємозв'язок між змістом загальнонаціонального дискурсу та ключовими педагогічними підходами, що формують національну ідентичність у закладах вищої освіти. Виявлені змістовні компоненти структури національної ідентичності особистості. Розкрито комплексний механізм формування національної ідентичності студентів (курсантів) у полікультурному суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Поняття «національна ідентичність» застосовується в українських педагогічних дослідженнях з 1990-х років. Тому логічно зупинитися на його характеристиці. Воно походить від латинського слова «indenticus», що означає «однаковий». Не можна не згадати такий цікавий факт: вивчення проблеми ідентичності у психології, наприклад, бере свій початок від психоаналізу. Поняття

«ідентичність» та «ідентифікація» вперше ввів З. Фрейд у своїй праці «Психологія мас і аналіз людського «Я». Для нього ідентичність виступала як самоотождотчення людини зі значущими особистостями, за взірцем яких вона свідомо чи підсвідомо хотіла діяти. Мотивом такого самоотождотчення вчений вважав страх втратити любов або отримати покарання. Проблему ідентичності розробляли також Е. Еріксон, Дж. Марсія, А. Ватерман та інші вчені. Е. Еріксон вважається загальновишарним засновником теорії ідентичності. Його погляди вперше було опубліковано у праці «Дитинство і суспільство». На відміну від З. Фрейда, праці якого він вважав неповними, Е. Еріксон справедливо наголошував на нерозривному зв'язку між ідентичністю людини і суспільством, соціальним оточенням індивіда. На його думку, ідентичність формується у процесі соціалізації особистості, входження індивіда у суспільство. Тобто згідно з Еріксоном ідентичність – це соціалізована частина «Я». Однак треба зазначити, що вчений не надав точного тлумачення поняття «ідентичність». Узагальнено він розумів ідентичність як суб'єктивне одухотворене відчуття тождності та цілісності. Е. Еріксон справедливо відзначав, що ідентичність – це не певна незмінна, раз і назавжди отримана чи успадкована характеристика особистості, а навпаки: її природа – процесуальна, динамічна, тобто змінна. Ця сама ідея розкривається у введеному ним понятті «криза ідентичності», що означала перехід від однієї стадії життя до наступної, протягом чого мало місце становлення нових типів ідентичності.

Не менш цікавим є інший підхід представників когнітивного напрямку, які досліджували соціальну ідентичність, – Г. Теджфела, Дж. Тернера та ін. З'ясування поняття ідентичності знаходимо в теоріях Дж. Міда, Л. Краппмана, Ю. Хабермаса та інших учених (соціально детермінована ідентичність «Ме» та індивідуальна ідентичність «І»). Спільним для робіт Е. Еріксона, Дж. Міда та Г. Теджфела є такі твердження: розглядати ідентичність слід як соціальне явище (ідентичність – соціалізована частина «Я»); пояснення ідентичності як динамічного утворення, яке, виникнувши під впливом навколишнього середовища, так чи інакше модифікується.

Визначивши зміст поняття «ідентичність», перейдімо до дослідження поняття «національна ідентичність». Складність і багатовимірність проблеми національної ідентичності пов'язана із серйозними понятійно-категоріальними труднощами у сучасній науці, зумовленими неоднозначністю трактування самого терміну «нація». Ситуація ускладнюється ще й тим, що нема єдиного алгоритму виникнення та функціонування національних рухів, сучасних націй і національних держав, але й ті норми, які існують, стали рухомими і перестають «працювати» в умовах глобалізації. Фахівці виокремлюють такі традиційні методологічні підходи у визначенні поняття «нація»: примордіалізм, есенціалізм та конструктивізм. Таким чином, можна зробити висновок, що національна ідентичність у поєднанні зі структурою особистості має когнітивний, емоційно-чуттєвий і поведінковий компоненти, які проявляються в надетнічному національно-культурному, загальногромадянському змісті національної ідентичності.

Специфіка формування національної ідентичності у полікультурному суспільстві обумовлена необхідністю виховання у студентів здатності цінувати культурне багатоманіття громадян своєї країни та прагнення взаємодіяти з ними, зберігаючи свій культурний спадок і розвиваючи культурно-особистісний потенціал, зважаючи на загальнонаціональну мету. З педагогічної точки зору, формування національної ідентичності в полікультурному суспільстві ускладнено, оскільки на ґрунті соціокультурних відмінностей можливі конфлікти ідентичностей, перенесення негативних установок з окремих представників культури на культурну спільноту. Полікультурне суспільство саме по собі не є основою національної єдності або міжкультурної толерантності та вимагає цілеспрямованого застосування педагогічних принципів, підходів, методів і технологій для досягнення національних цілей формування національної ідентичності студентів.

З метою виявлення педагогічного арсеналу серед кола питань, що нас цікавлять, ми звернули увагу на країни, які мають позитивний досвід зі згуртування різнорідного контингенту студентів в однорідне національне суспільство. Найстабільні-

ші практики формування національної ідентичності були виявлені нами в закладах вищої освіти таких полікультурних країн, як США, Канада та Австралія. З'ясовано, що у США має перевагу інклюзивно-дієвий педагогічний підхід, який ґрунтується на принципі соціалконструктивізму і направлений на відтворення в університетському середовищі моделі різних реальних суспільних відносин і залучення студентів до активної діяльності на основі демократичних цінностей і норм (свобода вибору, дотримання прав людини, право на успіх за рахунок чесної конкуренції, рівності культур, що становлять націю). Для цього підходу характерними є педагогічна підтримка представників малих етносів, залучення їх культурно-біографічного досвіду, нівелювання впливу агресивного інформаційного зовнішнього середовища.

Виявлено, що для національного дискурсу Канади характерним є інклюзивно-мозаїчний підхід, що ґрунтується на принципі культурного релятивізму (збереження унікальності культур). Такий підхід пов'язаний із засвоєнням студентами закономірностей взаємодії етнокультур, особливостей психічного складу етносів, їх історії, ролі в розвитку фонду національного багатства. У парадигмі полікультурної освіти в навчальних програмах закладів вищої освіти враховується культурно-специфічний компонент різних етносів з урахуванням їх широкої дотичності до загальнонаціонального дискурсу і такий, що реалізується в навчальних програмах, навчальній та позанавчальній діяльності закладів вищої освіти. Значну роль у підтриманні соціокультурної стабільності Канади відіграють фундаментальні суспільні цінності: рівні права на успіх, громадянська участь у житті народу, культурна толерантність, соціальна підтримка громадян, візуалізованих символів національної ідентичності (канадський орел, кленовий лист, державний прапор). Встановлено, що в Австралії формування національної ідентичності в умовах полікультурності ґрунтується на інклюзивно-ціннісному підході, згідно з яким усі культури й етноси можуть бути об'єднані на основі спільних (універсальних) цінностей, проголошення в освітніх установах – *sense of place* – відчуття належності до національної територіальної громади

(незважаючи на своє походження), культурної толерантності та прийняття багатоманітності мешканців країни, можливості досягти успіху незалежно від початкового соціального статусу родини, свободи вибору. Формування національних цінностей є сильним чинником формування австралійської ідентичності, яка реалізується завдяки розвитку емпатії, тренінгам з формування колективізму, інтерактивним і біографічним дискусіям, інтегровальним етнокультурним характеристикам студентів у процесі поведінкових стратегій.

У результаті проведеного аналізу головних підходів до формування національної ідентичності у США, Канаді та Австралії виявлено, що спільним для всіх педагогічних підходів є їх інклюзивність, що дозволяє об'єднати в одну націю різні культурні групи, які не відчують себе пригніченими та зберігають свої культурно-специфічні характеристики. При цьому у США ціннісною основою, що об'єднує студентів, є національно та глобально орієнтовані цілі, такі як «стати професіоналом, яким пишається університет, штат, нація та зробити свій внесок у розв'язання суспільних проблем на локальному й національному рівні»; у Канаді – дискурси поліетнічності, культурної унікальності, мозаїчності культур, їх прийняття і поваги до культурних цінностей; в Австралії – долучення до історико-культурного минулого країни та його інтеграції з теперешнім, залучення громадян до національного дискурсу за допомогою універсальних цінностей. Суттєвим недоліком у національному дискурсі розглянутих полікультурних країн є спрямованість на індивідуальний успіх за будь-яку ціну.

Висновки. В умовах посилення полікультурності українського суспільства і впливу глобалізаційних процесів актуалізується завдання системного формування національної ідентичності студентів. Систематизовано педагогічний досвід і виявлено специфіку формування національної ідентичності в закордонних полікультурних країнах, що ґрунтується на принципах соціального конструктивізму, культурного релятивізму та ціннісного універсалізму. Структуровано й термінологічно визначено педагогічні умови формування національної ідентичності українських студентів з урахуванням

елементів закордонного педагогічного досвіду на основі принципу полікультурної інклюзивності. Виявлено підходи і технології, що можуть бути використані як матеріал для формування національної ідентичності в умовах сучасної України. Визначено, що механізм формування національної ідентичності українських студентів з урахуванням досвіду полікультурних країн полягає в комплексному впливі на когнітивний, емоційно-чуттєвий та поведінковий компоненти структури національної ідентичності на основі гуманістично наповненого змісту інклюзивно-ціннісного підходу. Перспективи дослідження полягають у можливості перенесення запропонованого механізму формування національної ідентичності в полікультурному суспільстві на інші види ідентичності з метою гармонізації національних взаємовідносин в українському суспільстві.

Список використаних джерел

1. Бойко С. Виховання національно свідомої особистості в умовах російсько-української війни (на основі застосування нових експериментальних технологій в освітній сфері України). *Проблеми освіти*. 2022. Вип. 1 (96). С. 223–235.

2. Журба К. О. Сучасні програми та концепції, орієнтовані на виховання смисложиттєвих цінностей. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2017. Вип. 21. Кн. 1. С. 214–226.

3. Каспрук В. Розмита національна ідентичність заважає українцям об'єднатися. 2017. URL: <https://glavcom.ua/columns/kaspruk/rozmita-nacionalna-identichnist-zavazhaje-ukrajincyam-objednatisya438798.html>.

4. Кисельов С., Сальникова А. Національна ідентичність українців. Дилема культурного і соціально-політичного. *Політичний менеджмент*. 2003. № 2. С. 31–40.

5. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.

6. Коломієць Т. В. Формування національної ідентичності як чинника консолідації сучасного українського суспільства. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2009. Вип. 4. URL: <http://www.socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2009/4/17.pdf>.

7. Макаренко С. С. Національна ідентичність як складова формування Я-концепції особистості. *Науковий вісник Львівського дер-*

жовного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. 2012. Т. 2. № 2. С. 345–354.

8. Нагорна Л. П. Національна ідентичність в Україні. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2002. 272 с.

9. Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі. *Політичний менеджмент*. 2003. № 2. С. 10–17.

10. Нагорна Л. Категорія «національна ідентичність» в сучасній етнополітології. *Наукові записки. Серія «Політологія і етнологія»*. Київ : ІПіЕНД, 2012. Вип. 5. С. 3–11.

11. Обушний М. І. Етнонаціональна ідентичність у контексті формування української нації : автореф. ... д-ра політ. наук / НАН України. Київ : ІПіЕНД, 1999. С. 2.

12. Обушний М. І. Етнонаціональна ідентичність – феномен самовизначення українців. Київ : Редакційно-видавничий центр «Київський університет», 1999. 240 с.

13. Пойта Ю. Національна ідентичність українців: проблеми та виклики в аспекті українсько-російського воєнного конфлікту. 2019. URL: <https://cacds.org.ua/%d0%b1%d1%80%d0%b5%d0%b4%d1%81%d1%82%d0>.

14. Піонтковська Д. В. Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді : дис. ... канд. психол. наук. Кам'янець-Подільський, 2017. 195 с.

15. Піонтковська Д. В. Особливості валентності національної ідентичності студентської молоді. *Психологічні перспективи*. 2014. Вип. 24. С. 263–272.

16. Сміт Е. Д. Національна ідентичність. Київ : Основи, 1994. С. 149–183.

17. Співак Л. М., Піонтковська Д. В. Вікова динаміка національної самоідентичності особистості в юності. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. «Психологія»*. 2014. Вип. 49. С. 145–153.

18. Терещенко К. В. Національна ідентичність як складова системи соціальної ідентичності особистості. *Вісник післядипломної освіти*. 2010. № 1 (2). С. 392–399.

19. Філіпчук Г. Національна ідентичність: культурно-освітній вимір : монографія. Чернівці : Друк Арт, 2016.

20. Шевченко О. В. Національна ідентифікація як чинник формування елітарної особистості. *Українська еліта та її роль у державотворенні* : збірник наукових праць. Київ, 2000. № 1/2 (14). С. 298–302.

References

1. Boiko, S. (2022), "Education of the personality who shares a sense of national consciousness in the conditions of the Russian-Ukrainian war based on the usage of new experimental technologies in the educational sphere of Ukraine", *Problems of education*, Iss. 1 (96), pp. 223–235.
2. Zhurba, K. O. (2017), "Modern programs and concepts related to education of the meaningful values", *Theoretical and methodical problems of children and youth education*, Iss. 21, Book 1, pp. 214–226.
3. Kaspruk, V. (2017), Blurred national identity prevents Ukrainians from uniting, available at: <https://glavcom.ua/columns/kaspruk/rozmita-nacionalna-identichnist-zavazhaje-ukrajincyam-objednatysya-438798.html>.
4. Kyselov, S. and Salnykova, A. (2003), "National identity of Ukrainians. The dilemma of cultural and socio-political", *Politycal Studies*, No. 2, pp. 31–40.
5. Kozlovets, M. A. (2009), The phenomenon of national identity: challenges of globalization : monograph, Publishing House of Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr.
6. Kolomiets, T. V. (2009), "Formation of national identity as a factor in the consolidation of modern Ukrainian society", *Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute". Political Science. Sociology. Law*, Iss. 4, available at: <http://www.socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2009/4/17.pdf>.
7. Makarenko, S. S. (2012), "National identity as a part of the formation of the i-concept of personality", *Scientific Journal of Lviv State University of Internal Affairs. Psychology*, Vol. 2, No. 2, pp. 345–354.
8. Nahorna, L. P. (2002), National identity in Ukraine, Institute of Political and Ethno-National Research of NAS of Ukraine, Kyiv.
9. Nahorna, L. P. (2003), "The concepts of "national identity" and "national idea" in the Ukrainian terminological space", *Politycal Studies*, № 2, pp. 10–17.
10. Nahorna, L. (2012), The category "national identity" in modern ethnopolitical science, *Scientific Notes. Series "Political Science and Ethnology"*, Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Iss. 5, pp. 3–11.
11. Obushny, M. I. (1999), Ethno-national identity in the context of the formation of the Ukrainian nation : abstract for the degree of doctor of political sciences, Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv.

12. Obushny, M. I. (1999), Ethno-national identity – a phenomenon of self-determination of Ukrainians, Editorial and publishing center "Kyiv University", Kyiv.

13. Poita, Yu. (2004), National identity of Ukrainians: problems and challenges in the aspect of the Ukrainian-Russian military conflict, available at: <https://cacds.org.ua/%d0%bf%d1%80%d0%b5%d0%b4%d1%81%d1%82%d0>.

14. Piontkovska, D. V. (2017), Psychological features of the development of national identity of student youth : PhD thesis, Kamianets-Podilskyi.

15. Piontkovska, D. V. (2014), Features of Students' National Identity Valence, *Psychological Prospects*, Iss. 24, pp. 263–272.

16. Smith, A. D. (1994), National identity, *Osnovy*, Kyiv, pp. 149–183.

17. Spivak, L. M. and Piontkovska, D. V. (2014), "Age dynamics of national self-identity of a person in youth", *Bulletin of the KhNPU named after G. S. Skovoroda. "Psychology"*, Iss. 49, pp. 145–153.

18. Tereshchenko, K. V. (2010), "National identity as a component of the system of social identity of the individual", *Bulletin of postgraduate education*, Kyiv, Iss. 1 (2), pp. 392–399.

19. Filipchuk, H. (2016), National identity: cultural and educational dimension : monograph, Druk Art, Chernivtsi.

20. Shevchenko, O. V. (2000), "National identification as a factor in the formation of elite personality", *Ukrainian elite and its role in state formation* : collection of scientific works, Kyiv, № 1/2 (14), pp. 298–302.

Дата першого надходження статті до видання: 22.01.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.03.2026.

Дата публікації (оприлюднення): 21.05.2026.

УДК 378.147:355.23:159.923.2
DOI 10.32755/sjeducation.2026.02.099

ТИМБІЛДИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

Мірошніченко Анатолій Анатолійович,

кандидат педагогічних наук,
начальник (декан) факультету правоохоронної діяльності,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
(29000, Україна, м. Хмельницький, вул. Шевченка, 46,
e-mail: mister5577@ukr.net)
ORCID 0000-0001-9397-8857

Стаття присвячена обґрунтуванню тимбілдингу як інструменту формування лідерської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Лідерська компетентність майбутнього офіцера-прикордонника розглядається автором як інтегративна професійно-особистісна характеристика, що відображає здатність організовувати діяльність підрозділу, здійснювати управлінський вплив на підлеглих, приймати відповідальні рішення та забезпечувати ефективне виконання службових завдань. Основними завданнями тимбілдингу визначено: формування довіри в колективі, формування відповідальності за спільний результат, розвиток здатності до колективного прийняття рішень, формування лідерських якостей.

Висловлюється думка про доцільність трактування лідерства як процесу організації та координації індивідуальних і колективних зусиль, спрямованих на досягнення спільної мети. Воно виступає динамічним механізмом управлінського впливу, завдяки якому керівник спонукає підлеглих діяти відповідно до визначених пріоритетів і завдань. У малих колективах, діяльність яких пов'язана з підвищеним рівнем ризику, значення лідерства істотно зростає, оскільки ефективність виконання завдань значною мірою залежить від здатності керівника своєчасно оцінювати ризики та приймати виважені рішення.

Автор зазначає, що використання технологій тимбілдингу у процесі підготовки майбутніх офіцерів сприяє формуванню не лише навичок командної взаємодії, а й розвитку ключових складових лідерської компетентності. По-перше, тимбілдинг сприяє розвитку комунікативних умінь, необхідних для ефективного управління підрозділом. По-друге, він формує довіру та взаємну підтримку між членами колективу, що є важливою умовою ефективної діяльності військових підрозділів. По-третє, виконання командних завдань сприяє розвитку відповідальності за спільний результат, що є важливим елементом професійної відповідальності майбутнього офіцера. По-четверте, тимбілдингові вправи створюють умови для виявлення та

розвитку лідерського потенціалу курсантів, оскільки в процесі виконання групових завдань виникають ситуації, у яких курсанти можуть проявити організаторські здібності та ініціативу. Тому використання технологій тимбілдингу сприяє комплексному розвитку особистості майбутнього офіцера та формуванню його лідерської компетентності.

Ключові слова: лідерська компетентність, майбутні офіцери-прикордонники, лідерство, тимбілдинг, освітній процес, вищий військовий навчальний заклад, формування лідерської компетентності.

TEAM BUILDING AS A TOOL FOR THE FORMATION OF LEADERSHIP COMPETENCE OF FUTURE BORDER GUARD OFFICERS

Miroshnichenko Anatoliy,

PhD in Pedagogy,

Head (Dean) of the Law Enforcement Faculty,

Bohdan Khmelnytskyi National Academy

of the State Border Guard Service of Ukraine

(46 Shevchenko Street, Khmelnytskyi, 29007, Ukraine,

e-mail: mister5577@ukr.net)

ORCID 0000-0001-9397-8857

The article is devoted to substantiating team building as a tool for developing leadership competence of future border guard officers.

Leadership competence of a future border guard officer is considered by the author as an integrative professional and personal characteristic that reflects the ability to organize the activities of a unit, exercise managerial influence on subordinates, make responsible decisions, and ensure the effective performance of official duties. The main tasks of team building are defined as follows: building trust within the team, fostering responsibility for collective results, developing the ability for collective decision-making, and cultivating leadership qualities.

The idea is expressed about the expediency of interpreting leadership as a process of organizing and coordinating individual and collective efforts aimed at achieving a common goal. It functions as a dynamic mechanism of managerial influence through which a leader motivates subordinates to act in accordance with defined priorities and tasks. In small teams whose activities are associated with an increased level of risk, the significance of leadership increases substantially, as the effectiveness of task performance largely depends on the leader's ability to assess risks in a timely manner and make well-considered decisions.

The author notes that the use of team-building technologies in the training of future officers contributes not only to the development of teamwork skills but also to the formation of key components of leadership competence. First, team building promotes the development of communication skills necessary for effective unit management. Second, it fosters trust and mutual support among team members, which is an essential condition for the effective functioning of military units.

Third, the performance of team tasks contributes to the development of responsibility for collective results, which is an important element of the professional responsibility of a future officer. Fourth, team-building exercises create conditions for identifying and developing the leadership potential of cadets, since during the performance of group tasks situations arise in which cadets can demonstrate organizational abilities and initiative. Thus, the use of team-building technologies contributes to the comprehensive development of the future officer's personality and to the formation of his or her leadership competence.

Key words: *leadership competence, future border guard officers, leadership, team building, educational process, higher military educational institution, development of leadership competence.*

Постановка проблеми. Лідерська компетентність у військово-професійному середовищі розглядається як сукупність характеристик особистості майбутнього офіцера-прикордонника, що поєднує професійні знання, управлінські здібності, моральні якості та здатність організовувати діяльність підлеглих для досягнення спільної мети. Важливим чинником формування лідерської компетентності майбутнього офіцера-прикордонника є здатність працювати в команді, налагоджувати ефективну взаємодію та формувати згуртований військовий колектив.

Для формування лідерської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників особливого значення набуває використання сучасних технологій навчання. А оскільки служба на державному кордоні передбачає виконання нелегких завдань у складі підрозділів, де ефективність діяльності значною мірою залежить від рівня згуртованості колективу та здатності команди діяти як єдине ціле, актуалізується використання технологій тимблдингу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема лідерства та розвитку лідерської компетентності є предметом дослідження багатьох вітчизняних і закордонних науковців. Значний внесок у розроблення теоретичних засад лідерства зробили В. Bass та R. Riggio [1], R. Stogdill [2], які розглядали лідерство як складне соціально-психологічне явище, що поєднує індивідуальні якості особистості та її здатність впливати на інших.

Всебічно досліджує сучасні моделі лідерства в контексті проектного управління і трактує поняття «лідерство» як інструмент ефективної роботи проектною командою С. Савельєва

[3]. Емоційний інтелект як чинник лідерства досліджується в працях Д. Гоулмана, Р. Бояціса та А. Маккі [4], про розвиток лідерських навичок [5] та особливості командної роботи [6; 7], формування довіри та спільної відповідальності [8] йдеться в працях закордонних дослідників.

У працях А. Бережного, Л. Петрової, О. Савченко підкреслюється, що лідерська компетентність є інтегративною характеристикою особистості, яка охоплює мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний та рефлексивний компоненти [9]. Сучасні вчені Н. Liao, К. Shaw, Z. Jia наголошують на ефективності розподіленого лідерства, посередником чого виступає довіра [10].

Дослідники звертають увагу на вплив методик викладання лідерства на сприйняття студентами лідерства [11; 12]. Деякі з них доводять, що тимблдинг виступає медіатором між лідерством і успішністю проєктів [13]. Проблеми командної взаємодії та формування згуртованого колективу досліджувалися у працях В. Tuckman [14], D. Katzenbach [8] та інших учених. Зокрема, модель розвитку команд В. Tuckman (forming, storming, norming, performing) стала теоретичною основою сучасних технологій тимблдингу.

У педагогічних дослідженнях останніх років значна увага приділяється використанню інтерактивних методів навчання, тренінгових технологій та командних форм роботи у процесі підготовки майбутніх фахівців. Проте питання використання тимблдингу як педагогічного інструменту формування лідерської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників потребує подальшого наукового обґрунтування.

Метою статті є обґрунтування тимблдингу як інструменту формування лідерської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Виклад основного матеріалу. Лідерська компетентність майбутнього офіцера-прикордонника розглядається як інтегративна професійно-особистісна характеристика, що відображає здатність організовувати діяльність підрозділу, здійснювати управлінський вплив на підлеглих, приймати відповідальні рішення та забезпечувати ефективне виконання службових завдань.

Поділяємо думку про те, що у структурі лідерської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників можна виокремити кілька основних компонентів [15]. Одним з них є мотиваційно-ціннісний компонент, який відображає професійні цінності, мотивацію до лідерства та готовність брати на себе відповідальність за результати діяльності підрозділу. Ще одним є когнітивний компонент. Він містить знання щодо основ управління, психології колективу, принципів командної взаємодії та лідерства. Третій – діяльнісний компонент. Цей компонент характеризує здатність застосовувати лідерські вміння у практичній діяльності, організовувати роботу колективу, узгоджувати діяльність підпорядкованого персоналу. Урешті – рефлексивний компонент, що передбачає здатність до самоаналізу, оцінювання результатів власної діяльності та вдосконалення управлінських умінь. Формування зазначених компонентів потребує використання активних педагогічних технологій, що забезпечують розвиток комунікативних, організаторських та управлінських умінь курсантів. Однією з таких технологій є тимблдинг.

Тимблдинг (від англ. *team building* – побудова команди) – це комплекс методів і технологій, спрямованих на формування згуртованої команди, розвиток довіри між її членами, удосконалення комунікації та підвищення ефективності спільної діяльності. З позиції педагогіки тимблдинг може трактуватися як одна з інтерактивних технологій навчання, що передбачає виконання здобувачами освіти групових завдань, їх участь у тренінгах, рольових іграх, які спрямовуються на розвиток навичок командної взаємодії. Основними завданнями тимблдингу є: формування довіри в колективі, формування відповідальності за спільний результат, розвиток здатності до колективного прийняття рішень; формування лідерських якостей.

У процесі професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників тимблдинг може набувати різноманітних форм. До таких форм відносять тренінги [16–18], спрямовані на розвиток командної взаємодії, довіри та комунікативних умінь. Під час таких занять курсанти виконують групові вправи, що моделюють управлінські ситуації. Важливим інструме-

нтом є ситуаційне моделювання службових завдань, у межах якого курсанти виконують ролі командирів підрозділів, приймають управлінські рішення та координують діяльність групи. Погоджуємося з науковою позицією, що ефективним методом також є проектна діяльність [19], що передбачає спільне виконання курсантами складних завдань, які потребують координації дій та колективного прийняття рішень. Крім того, у військовій освіті можуть використовуватися польові тренування та командні ігри, що сприяють розвитку витривалості, взаємної підтримки та довіри між членами колективу. Використання зазначених форм роботи сприяє розвитку таких важливих лідерських якостей майбутніх офіцерів, як відповідальність, ініціативність, здатність до прийняття рішень, організаторські здібності, комунікативна компетентність, здатність працювати в команді.

Нами також бралась до уваги порада щодо використання низки ключових положень, серед яких: опанування офіцером необхідних професійних знань, умінь і навичок; розвиток стійких професійно значущих характеристик сприйняття, уваги, мислення, емоційно-вольової сфери військового фахівця; формування у майбутнього офіцера чіткого усвідомлення базових цінностей професійної діяльності; а також безперервний процес розширення його світогляду, тісно пов'язаний із системою ціннісних орієнтацій особистості. Зазначені положення виступають концептуальними орієнтирами для добору інтерактивних освітніх технологій, визначення оптимального поєднання форм і методів навчання, а також конструювання змісту навчального матеріалу, призначеного для самостійного навчання [20].

Імпонує думка, що лідерство доцільно трактувати як процес організації та координації індивідуальних і колективних зусиль, спрямованих на досягнення спільної мети. Воно виступає динамічним механізмом управлінського впливу, завдяки якому керівник спонукає підлеглих діяти відповідно до визначених пріоритетів і завдань. У малих колективах, діяльність яких пов'язана з підвищеним рівнем ризику, значення лідерства істотно зростає, оскільки ефективність виконання завдань

значною мірою залежить від здатності керівника своєчасно оцінювати ризики та приймати виважені рішення.

Поведінкові стратегії лідера визначають характер взаємодії між членами колективу, формують логіку функціонування команди та впливають на результативність спільної діяльності. Водночас лідерство не обмежується особистими якостями керівника або його формальним статусом. Воно постає як складна система морально-ціннісних взаємин між людьми, що ґрунтується на взаємній довірі, відповідальності, відданості спільній справі та спільному розумінні суспільно значущих цілей. Крім того, у наукових дослідженнях виокремлюють низку характеристик, які використовуються для оцінювання виявів лідерства та рівня його ефективності [21].

Під час проведення дослідження переконалися, що використання технологій тимбілдингу у процесі підготовки майбутніх офіцерів сприяє формуванню не лише навичок командної взаємодії, а й розвитку ключових складових лідерської компетентності. По-перше, тимбілдинг сприяє розвитку комунікативних умінь, необхідних для ефективного управління підрозділом. По-друге, він формує довіру та взаємну підтримку між членами колективу, що є важливою умовою ефективної діяльності військових підрозділів. По-третє, виконання командних завдань сприяє розвитку відповідальності за спільний результат, що є важливим елементом професійної відповідальності майбутнього офіцера. По-четверте, тимбілдингові вправи створюють умови для виявлення та розвитку лідерського потенціалу курсантів, оскільки в процесі виконання групових завдань виникають ситуації, у яких курсанти можуть проявити організаторські здібності та ініціативу. Тому використання технологій тимбілдингу сприяє комплексному розвитку особистості майбутнього офіцера та формуванню його лідерської компетентності.

Висновки. Отже, у результаті проведеного дослідження встановлено, що тимбілдинг є ефективним педагогічним інструментом формування лідерської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. Використання технологій тимбілдингу у процесі професійної підготовки курсантів сприяє розвитку командної взаємодії, комунікативних умінь, відпові-

дальності та організаторських здібностей. Тимбілдингові технології створюють сприятливі умови для формування згуртованого колективу, розвитку довіри між членами команди та підвищення ефективності управління підрозділом. Тому застосування тимбілдингу в процесі підготовки курсантів дозволяє інтегрувати теоретичну підготовку з практичним досвідом командної взаємодії, що сприяє формуванню лідерського потенціалу майбутніх офіцерів-прикордонників.

Перспективи подальших досліджень окресленої тематики полягають у розробленні педагогічної моделі використання тимбілдингу в процесі формування лідерської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників та проведенні експериментальної перевірки її ефективності.

Список використаних джерел

1. Bass B. M., Riggio R. E. Transformational Leadership. 2006. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781410617095>.
2. Stogdill R. Handbook of Leadership. New York, 1974.
3. Савельєва С., Стасюк Ю. Гнучке лідерство як ключ до ефективного управління проєктними командами. *Challenges and Issues of Modern Science*. 2025. Vol. 4. No. 1. P. 109–114. URL: <https://cims.fti.dp.ua/j/article/view/310>.
4. Goleman D., Boyatzis R., McKee A. Primal Leadership: Realizing the Power of Emotional Intelligence. Boston : Harvard Business Review Press, 2002. URL: <https://scispace.com/pdf/primal-leadership-realizing-the-power-of-emotional-bbiuyftn0r.pdf>.
5. Al-Ahbabі H. Leadership program effectiveness and development of leadership skills. *International Journal of Educational Management*. 2025. URL: <https://www.sciencedirect.com/org/science/article/pii/S194792472500012X>.
6. Salas E., Reyes D., McDaniel S. The science of teamwork: Progress, reflections, and the road ahead. *American Psychologist*. 2018. Vol. 73. Iss. 4. P. 593–600. DOI: <https://doi.org/10.1037/amp0000334>.
7. West M. Effective Teamwork: Practical Lessons from Organizational Research. Wiley-Blackwell, 2020. URL: https://download.e-bookshelf.de/download/0000/5962/42/L-G00005962420026_941836.pdf.
8. Katzenbach J., Smith D. The Wisdom of Teams: Creating the High-Performance Organization. Harvard Business School Press, 2020. URL: <https://www.perlego.com/book/837269/the-wisdom-of-teams-creating-the-highperformance-organization-pdf>.

9. Berezhny A., Petrova L., Savchenko, O. Higher military education as a determinant for developing leadership qualities of future military specialists. *Social Development and Security*. 2024. Vol. 14. Iss. 1. P. 150–162. <https://doi.org/10.33445/sds.2024.14.1.13>.

10. Liao H., Shaw K., Jia Z. The impact of shared leadership on team performance in college student teams: The mediating role of team trust. *MATEC Web of Conferences*. 2024. Vol. 395, DOI: <https://doi.org/10.1051/mateconf/202439501075>.

11. El-Gohary H., Eid R. Leadership Teaching Impact on Tourism Students' Attitudes and Perceptions Toward Leadership in Developing Economies: The Case of Egypt. *Journal of Hospitality & Tourism Education*. September 2013. № 25 (4). P. 180–192.

12. Hertel G., Eisbach S., Mai O. Combining theoretical modelling and machine learning approaches: teamwork effects on individual effort expenditure. *New Ideas in Psychology*. 2024. Vol. 73. Iss. 8. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.newideapsych.2024.101077>.

13. Khan N. U., Zhongyi P., Han H., Ariza-Montes A. Linking public leadership and public project success: the mediating role of team building. *Humanities and Social Sciences Communications*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41599-023-01791-y>.

14. Hackman R. *Leading Teams*. Boston : Harvard Business Review Press, 2002. URL: <https://iml.esm.rochester.edu/polyphonic-archive.pdf>.

15. Мірошніченко А. А. Лідерська компетентність майбутніх офіцерів-прикордонників у забезпеченні готовності до мобілізаційної роботи з молоддю. *Наука і техніка сьогодні*. 2025. № 13 (54). С. 1352–1363.

16. Чижевський С. О., Гребенюк М. О., Барановський Д. С., Герасименко О. В. Тренінг з командотворення у військових підрозділах (team-building) : навчально-методичний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2024. 154 с.

17. Райко В., Мацишин М., Мірошніченко В. Використання тренінгових технологій для формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки*. 2022. Т. 29. № 2. С. 461–473.

18. Мірошніченко В., Петраш А. Використання тренінгів у формуванні естетичної компетентності та естетичної культури студентів. *Вісник науки та освіти*. № 1 (31). 2025. С. 1459–1469.

19. Мірошніченко В., Петраш А. Використання проєктних технологій у формуванні професійно-етичної культури майбутніх офіцерів. *Наука і техніка сьогодні*. 2025. № 13 (54). С. 1364–1376.

20. Аніщенко В., Морозов С. Формування готовності офіцерів до військово-професійної діяльності: ціннісно-смісловий аспект. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки*. 2022. Т. 30. № 3. С. 10–11.

References

1. Bass, B. M. & Riggio, R. E. (2006), Transformational Leadership, DOI: <https://doi.org/10.4324/9781410617095>.

2. Stogdill, R. (1974), *Handbook of Leadership*, New York.

3. Savelieva, S. and Stasiuk, Y. (2025), "Flexible Leadership as the Key to Effective Project Team Management", *Challenges and Issues of Modern Science*, Vol. 4, No. 1, pp. 109–114, available at: <https://cims.fti.dp.ua/j/article/view/310>.

4. Goleman, D., Boyatzis, R. and McKee, A. (2002), *Primal Leadership: Realizing the Power of Emotional Intelligence*, Harvard Business Review Press, Boston, available at: <https://scispace.com/pdf/primal-leadership-realizing-the-power-of-emotional-bbiuyftn0r.pdf>.

5. Al-Ahbabi, H. (2025), "Leadership program effectiveness and development of leadership skills", *International Journal of Educational Management*, available at: <https://www.sciencedirect.com/org/science/article/pii/S194792472500012X>.

6. Salas, E., Reyes, D. and McDaniel, S. (2018), "The science of teamwork: Progress, reflections, and the road ahead", *American Psychologist*, Vol. 73, Iss. 4, pp. 593–600. DOI: <https://doi.org/10.1037/amp0000334>.

7. West, M. (2020), *Effective Teamwork: Practical Lessons from Organizational Research*, Wiley-Blackwell, available at: <https://download.e-bookshelf.de/download/0000/5962/42/L-G-0000596242-0026941836.pdf>.

8. Katzenbach, J. and Smith, D. (2020), *The Wisdom of Teams: Creating the High-Performance Organization*, Harvard Business School Press, available at: <https://www.perlego.com/book/837269/the-wisdom-of-teams-creating-the-highperformance-organization-pdf>.

9. Berezhny, A., Petrova, L. & Savchenko, O. (2024), "Higher military education as a determinant for developing leadership qualities of future military specialists", *Social Development and Security*, Vol. 14, Iss. 1, pp. 150–162, DOI: <https://doi.org/10.33445/sds.2024.14.1.13>.

10. Liao, H., Shaw, K. and Jia, Z. (2024), The impact of shared leadership on team performance in college student teams: The mediating role of team trust, *MATEC Web of Conferences*, Vol. 395, DOI: <https://doi.org/10.1051/mateconf/202439501075>.

11. El-Gohary, H. and Eid, R. (2013), "Leadership Teaching Impact on Tourism Students' Attitudes and Perceptions Toward Leadership in

Developing Economies: The Case of Egypt", *Journal of Hospitality & Tourism Education*, September, № 25 (4), pp. 80–192.

12. Hertel, G., Eisbach, S. and Mai, O. (2024), "Combining theoretical modelling and machine learning approaches: teamwork effects on individual effort expenditure", *New Ideas in Psychology*, Vol. 73. Iss. 8, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.newideapsych.2024.101077>.

13. Khan, N. U., Zhongyi, P., Han, H. and Ariza-Montes, A. (2023), Linking public leadership and public project success: the mediating role of team building, *Humanities and Social Sciences Communications*, DOI: <https://doi.org/10.1057/s41599-023-01791-y>.

14. Hackman, R. (2002), *Leading Teams*, Harvard Business Review Press, Boston, available at: <https://iml.esm.rochester.edu/polyphonic-archive.pdf>.

15. Miroshnichenko, A. A. (2025), "Leadership competence of future commissioner officers in ensuring readiness for mobilization work with youth", *Science and Technology Today*, № 13 (54), pp. 1352–1363.

16. Chyzhevskiy, S. O., Hrebenuk, M. O., Baranovskyi, D. S. and Herasymenko, O. V. (2024), Team-building training in military units: educational and methodological manual, "Tsentr uchbovoi literatury", Kyiv.

17. Raiko, V., Matsishyn, M. and Myroshnychenko, V. (2022), "Use of Training Technologies for Formation of Professional Competence of Future Border Officers", *Collection of Scientific Works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Pedagogical Sciences*, Vol. 29, No. 2, pp. 461–473.

18. Miroshnichenko, V. and Petrash, A. (2025), "Use of training in aesthetic formation competence and aesthetic culture of students", *Bulletin of Science and Education*, № 1 (31), pp. 1459–1469.

19. Miroshnichenko, V. and Petrash, A. (2025), "Use of design technologies in forming the professional and ethical culture of future officers", *Science and Technology Today*, № 13 (54), pp. 1364–1376.

20. Anishchenko, V. and Morozov, S. (2022), "Formation of officers' readiness for military and professional activities: a value-meaningful aspect", *Collection of Scientific Papers of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Pedagogical Sciences*, Vol. 30, No. 3, pp. 10–11.

Дата першого надходження статті до видання: 15.03.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.03.2026.

Дата публікації (оприлюднення): 21.05.2026.

УДК 364.4:343.8:316.36

DOI 10.32755/sjeducation.2026.02.110

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА СЕРЕД ЗАСУДЖЕНИХ ЧОЛОВІКІВ МЕТОДАМИ ГРУПОВОЇ РОБОТИ

Микитенко Марія Степанівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри формування та

розвитку професійної компетентності персоналу

Державної кримінально-виконавчої служби України,

Інститут професійного розвитку,

Пенітенціарна академія України

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: mikitenkomj@gmail.com)

ORCID: 0009-0004-9876-6430;

Романова Наталія Федорівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри Школа соціальної роботи ім. В. І. Полтавця,

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

(04655, Україна, вул. Григорія Сковороди, 2,

e-mail: natalia.romanova@ukma.edu.ua)

ORCID: 0000-0001-5771-7211

У статті розкрито актуальну проблему з відновлення навичок батьківського виховання серед засуджених осіб, які готуються до звільнення. Зазначено, що проблема потребує системного розв'язання, оскільки перебування в установах виконання покарань супроводжується довгостроковою соціальною ізоляцією та відсутністю контактів з дітьми. Показано, що серед засуджених є доволі значна частина чоловіків, які не долучалися до цього процесу ще до позбавлення волі або виконували цю функцію епізодично. Авторами здійснено аналіз емпіричної частини дослідження, яке розкриває рівень персональної обізнаності засуджених чоловіків щодо виконання батьківських обов'язків, їхні потреби з формування навичок виховання та необхідних методів навчання на основі групової роботи. Підтверджено доцільність запровадження корекційної програми «Я – тато, або Все про виховання» для засуджених чоловіків, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 27.12.2024 № 3771/5, яка створює практичну основу для розв'язання цієї проблеми. Здійснено аналіз складових навчання в межах програмного модуля «Відповідальне батьківство» та обґрунтовано, що його зміст відповідає потребам засуджених чоловіків для використання на етапі підготовки до звільнення. Визначено, що проведення тренінгових занять є найбільш доцільним видом групової роботи в цих закладах. Зроблено

висновок, що формування навичок відповідального батьківства для засуджених чоловіків є важливою складовою практичної моделі підготовки до звільнення, оскільки враховує їхні потреби щодо налагодження контактів з дітьми та виконання батьківських функцій у подальшому. Стверджується, що застосування тренінгових занять допомагає більш ефективно засвоювати необхідні практичні навички.

Ключові слова: *установи з виконання покарань, засуджені чоловіки, батьківське виховання, формування навичок, навчальний модуль «Відповідальне батьківство», групова робота, тренінгові заняття.*

FORMATION OF RESPONSIBLE PARENTING SKILLS AMONG CONVICTED MEN USING GROUP WORK METHODS

Mykytenko Maria,

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Formation and
Development of Professional Competencies of the Personnel of the State
Criminal and Executive Service of Ukraine
*Institute of Professional Development,
Penitentiary academy of Ukraine
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,
e-mail: mikitenkomj@gmail.com)
ORCID: 0009-0004-9876-6430;*

Romanova Nataliia,

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Associate Professor of the Department School of Social Work
named after V. I. Poltavets,
*National University of Kyiv-Mohyla Academy
(2 Hryhorii Skovoroda Street, Kyiv City 04655, Ukraine,
e-mail: natalia.romanova@ukma.edu.ua)
ORCID: 0000-0001-5771-7211*

The article addresses the relevant issue of restoring and developing parenting skills among convicted men who are preparing for release. It is substantiated that this problem requires a systemic solution, as serving a sentence is accompanied by prolonged social isolation, limited or disrupted contact with children, and the loss of parental roles. Attention is drawn to the fact that a significant proportion of convicted men had not been involved in child-rearing prior to imprisonment or had performed parental functions only episodically. The empirical component of the study is analyzed, revealing the level of personal awareness among convicted men regarding their parental responsibilities, their needs for acquiring parenting skills, and their expectations concerning effective learning methods, particularly within the framework of group work. The

feasibility of implementing the corrective program "I Am a Father, or Everything about Parenting" for convicted men, approved by Order of the Ministry of Justice of Ukraine (2024) is confirmed, as it provides a practical basis for addressing this issue. An analysis of the educational components of the program module "Responsible Fatherhood" is conducted, and it is substantiated that its content corresponds to the needs of convicted men during the pre-release stage. It is determined that training sessions constitute the most effective form of group work in penitentiary institutions, as they facilitate active acquisition of practical skills. The study concludes that the formation of responsible fatherhood skills among convicted men is an important component of the practical model of pre-release preparation, as it promotes the restoration of relationships with children and enhances readiness to perform parental functions after release.

Key words: *penitentiary institutions, convicted men, parenting practices, skill formation, "Responsible Fatherhood" training module, group-based work, training sessions.*

Постановка проблеми. Позбавлення волі для засуджених осіб призводить до втрати активної комунікації з членами родини та мінімізації сімейних контактів, особливо з дітьми. Зокрема, через тривале перебування в установах виконання покарань поступово втрачаються батьківські навички, зменшується рівень відповідальності за долю дітей та зникає потреба емоційної залученості до виховного процесу загалом. Тобто всі наведені фактори (тривала ізоляція, обмежені контакти з родиною, дефіцит позитивних моделей батьківської поведінки), а також вплив кримінального середовища негативно позначаються на здатності чоловіків виконувати батьківські функції після звільнення. Унаслідок цього повернення до сімейного життя часто супроводжується труднощами у встановленні довірливих стосунків з дітьми, конфліктами та повторною соціальною дезадаптацією.

Водночас система підготовки засуджених до звільнення традиційно зосереджується переважно на правових, професійних і побутових аспектах ресоціалізації, залишаючи поза належною увагою питання відновлення та розвитку батьківського потенціалу. Це зумовлює потребу у впровадженні спеціалізованих корекційних програм, спрямованих не лише на інформування, а й на глибинну зміну ставлення засуджених чоловіків до батьківства, формування відповідальної батьківської позиції та розвитку практичних навичок виховання.

У цьому контексті особливої актуальності набуває науково обґрунтоване конструювання корекційно-розвивальних навчальних модулів, спрямованих на формування відповідального батьківства у засуджених чоловіків на передзвільнювальному етапі. Міністерством юстиції України нещодавно затверджено корекційну програму «Я – тато, або Все про виховання», яка створює практичну основу для розв'язання цієї проблеми (наказ МЮ від 27.12.2024 № 3771/5). Однак потребує більш детального дослідження змістовне наповнення цієї програми з позицій емпірично виявлених потреб та врахування готовності чоловіків до відновлення батьківських функцій у період підготовки до звільнення та доцільних форм групової роботи у процесі навчання.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Проблема засуджених осіб, яка пов'язана з поверненням до виконання батьківських обов'язків після звільнення, є маловивченою. Вказується на недостатність дослідження конкретних проблем самих засуджених та членів їхніх родин, особливо в аспекті сімейного дозвілля та спілкування з дітьми (Чалий О., 2020).

У деяких публікаціях зазначається, що процес втрати батьківських навичок у засуджених є невідворотним. Серед основних причин: режимність закладів, обмеження індивідуальних потреб, зміна способу життя, відсутність налагодженого зв'язку з дітьми тощо (Царькова Л., 2008). У цьому контексті слушною є позиція І. Озерського, який стверджує, що «позбавлення волі суттєво трансформує соціальні ролі особистості, зокрема й батьківську, що часто супроводжується емоційною відстороненістю та втратою навичок конструктивної сімейної взаємодії» (Озерський І., 2024).

Ще одна проблема пов'язана з втратою функцій адаптивної сімейної взаємодії, що призводить до погіршення виховного потенціалу. У результаті діти втрачають зв'язок з батьками та після їх повернення не можуть прийняти як частину своєї сім'ї. Така ситуація негативно впливає на дітей і спричиняє проблеми під час навчання, міжособистісного спілкування, провокує зростання рівня конфліктів та непорозумінь (Логвиненко В., Грицанюк В., Костишин Е., 2021). У деяких публіка-

ціях вказується на цінність кожного з батьків (тата й мами), тому відсутність навіть одного з них породжує значні проблеми не тільки у дітей, але й може зруйнувати саму сім'ю (Калініна Т., Верюгіна О., Роменкова Л., 2020). Доволі часто причиною складних життєвих обставин у родині стають проблеми батьків, які через алкогольну залежність або вживання наркотиків вчиняють домашнє насильство щодо дітей; особливо критично, якщо вони мають досвід перебування в установах виконання покарань (Мамчур, 2023). Проблема батьківства для осіб після звільнення та відсутність реалістичних сценаріїв щодо їх утримання від повторного злочину висвітлена в деяких закордонних дослідженнях (Venema, 2024). Однак усі ці дослідження є лише дотичними до означеної проблематики, тому не дають повного уявлення про можливі шляхи розв'язання.

Сучасна пенітенціарна система функціонує в умовах зростання запиту на практики ресоціалізації, які орієнтовані не лише на правову чи професійну підготовку засуджених до звільнення, а й на відновлення їхніх соціально значущих ролей, зокрема ролі батька. У цьому контексті актуалізується нагальна потреба у створенні практично орієнтованої моделі підготовки саме чоловіків до виконання батьківських функцій, яка враховувала б гендерну специфіку батьківства, психологічні особливості засуджених чоловіків, а також характерні для них освітні запити та бар'єри до навчання (Єршова М., 2024).

Особливого значення набуває добір ефективних методів групової роботи, адаптованих до умов установ виконання покарань, де освітній процес відбувається в середовищі підвищеної соціальної напруги, обмеженої автономії та зниженого рівня довіри між учасниками. Групові форми роботи в таких умовах мають не лише інформаційний, а й корекційно-розвивальний потенціал, оскільки сприяють переосмисленню життєвого досвіду, формуванню відповідальної батьківської позиції, розвитку навичок емоційної саморегуляції та конструктивної взаємодії з дітьми. Водночас відсутність уніфікованих практичних моделей, що поєднують емпірично обґрунтований зміст навчання з адекватними методами групової роботи, об-

межує ефективність підготовки засуджених чоловіків до реалізації батьківських функцій після звільнення.

У зв'язку з цим виникає необхідність науково обґрунтувати й розробити навчальний модуль з формування навичок відповідального батьківства серед засуджених чоловіків методами групової роботи на етапі підготовки до звільнення, що й зумовило визначення мети цієї статті.

Мета статті – дослідити актуальність підготовки засуджених чоловіків до відновлення батьківських функцій з виховання дітей засобами групової роботи та представити навчальний модуль «Відповідальне батьківство», адаптований до умов пенітенціарних установ на етапі підготовки до звільнення.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення мети проводили емпіричний аналіз даних дослідження, отриманих у рамках бакалаврської роботи «Формування навичок відповідального батьківства для чоловіків, які перебувають в установах виконання покарань», виконаної на базі Департаменту виконання покарань Міністерства юстиції України за сприяння Школи соціальної роботи Національного університету «Києво-Могилянська академія» (Єршова, 2024). Отримані результати обробляли за допомогою статистичних методів (описова статистика, частотний аналіз, порівняння показників), що забезпечило більш повне розуміння контексту отриманих даних. Дослідження проводили в 15-ти українських установах виконання покарань та слідчих ізоляторах. Загалом було опитано 844 особи. Щоб зберегти неупередженість висновків і репрезентативність вибірки, обирали установи з різних регіонів України.

Вивчення соціально-демографічних характеристик за віком свідчить, що 24 % респондентів становлять вікову групу 26–30 років, ще майже 60 % – групу 34 – 45 років. Тобто майже дві третини респондентів належать до активної частини населення та можуть мати потребу у формуванні навичок відповідального батьківства.

Наступним питанням дослідження було виявлення осіб, які мають дітей та повинні будуть повернутися до виконання батьківських обов'язків після звільнення. Отримані результати свідчать, що більше третини опитаних є одруженими (38,6 %),

трохи менше тих, хто розлучений, але долучається до виховання дітей (27,8 %), у цивільному шлюбі перебувають 13,6 % респондентів. Загалом з усіх опитаних тільки 13,2 % чоловіків не мають сімейних стосунків. Тобто переважна більшість засуджених осіб справді потребує навчання з відновлення виховних функцій на основі знань про відповідальне батьківство. Особливо з урахуванням того майже половина респондентів вказала, що у них є двоє дітей (31 %), троє дітей (10,3 %) та четверо або більше дітей (3,3 %).

Про потребу відновлення навичок відповідального батьківства свідчать дані щодо віку дітей респондентів: майже половину становлять діти шкільного віку (45,1 %), ще одна велика група – діти дошкільного віку (31,9 %), менша група (11,4 %) охоплює дітей молодшого віку (до 3 років). Тобто всі ці діти є неповнолітніми та потребують батьківської уваги й виховання.

На питання про наявність стосунків зі своїми дітьми були отримані відповіді, які дозволяють зробити висновки про їх позитивний характер для більшості респондентів. Зокрема, переважна більшість (36,9 %) вказала, що підтримує «нормальні» стосунки, майже третина опитаних (29,7 %) такі стосунки назвала «дуже добрими». Отже, більшість опитаних продовжує підтримувати стосунки з дітьми та планує повернутися до виконання батьківських обов'язків. Водночас було виявлено, що доволі велика група опитаних (16,8 %) має проблеми у стосунках з дітьми, а 6 % осіб вказали, що повністю їх втратили, що свідчить про випадання з виховного процесу певної частини засуджених осіб.

Для виявлення батьківського потенціалу ставилося питання про ролі чоловіків у процесі виховання дітей. Майже половина опитаних (47 %) вказала, що для них це «можливість піклуватися про здоров'я дітей, їх безпеку та давати все, що їм потрібно», ще 40 % вважають, що вони мають навчити своїх дітей розуміти «світ навколо них і стати відповідальними»; майже 33 % осіб готові бути «прикладом для своїх дітей». Однак з-поміж усіх респондентів «бути поряд з дітьми та підтримувати їх» готові лише 28 % опитаних. Дані свідчать, що батьківський потенціал продовжує зберігатися у значної частини

засуджених осіб, незважаючи на різні терміни перебування в установах виконання покарань.

Ще одне питання стосувалося обговорення практики виховання дітей на основі поваги, довіри та взаєморозуміння. Трохи менше половини респондентів (48,8 %) підтримують цю думку та вважають її правильною. Однак майже 40,3 % респондентів не приймають такий стиль виховання, оскільки вважають, що важливо виставляти правила й обмеження. Ще 10,9 % учасників анкетування вважають, що всі рішення повинні приймати батьки, тобто наголошують на владі й контролі над дітьми.

Відповіді на питання про покарання дітей у процесі виховання також розділилися: більшість учасників (48,7 %) нейтрально ставляться до фізичних покарань своїх дітей. Вони вважають, що бувають випадки, коли таке покарання є необхідним, але також важливо шукати альтернативні методи виховання. Менша частина (14,5 %) сприймає фізичне покарання як ефективний метод контролю над дітьми і ставиться до цього позитивно. Тільки третина (36,8 %) засуджує фізичні покарання та вважає їх неприйнятними.

Окремо ставилося питання щодо виховання дітей на основі моральних цінностей, прийнятих у суспільстві. Відповіді свідчать, що для значної частини (41,4 %) це справді важливо, але вони не мають для такого виховання достатньо знань і навичок. Водночас виявлено доволі велику групу чоловіків (11,3 %), які не вважають це важливим та необхідним у процесі спілкування з дітьми.

Ще одне питання стосувалося визначення практичних навичок, яких не вистачає засудженим чоловікам для відновлення батьківського потенціалу. Більшість відповідей стосувалася того, як навчитися контролювати свої емоції, аби не кричати на дітей та зберігати терпіння (43 %), як правильно організувати своє особисте життя, щоб більше часу проводити з дітьми (39,9 %), ще доволі велика частка опитаних (31 %) хотіла б поради щодо кращого спілкування з дітьми.

Тобто доведено, що навчальна тематика про цінності батьківства та відповідальну роль батька у вихованні дітей має

стати важливою частиною корекційної програми «Я – тато, або Все про виховання», що впроваджується в установах виконання покарань для чоловіків, які готуються до звільнення.

На основі відповідей респондентів було розроблено навчальний модуль «Відповідальне батьківство» за такою структурою (див. табл. 1).

Таблиця 1 – Навчальний модуль «Відповідальне батьківство»

Назва заняття	Завдання	Очікувані результати	Час, хв
Тема 1 Цінності батьківства та роль батька у вихованні дітей	<ul style="list-style-type: none"> • Ознайомити слухачів з основними аспектами поняття «батько» та «батьківство». • Розповісти про рольову поведінку чоловіка у процесі виховання дітей. • Продемонструвати різні ролі, використовуючи приклади, кейси. 	<ul style="list-style-type: none"> • Знає про цінності батьківства та свою відповідальність за добробут своїх дітей. • Вміє виконувати рольову функцію відповідно до потреб дітей та інших членів родини. 	40 хв
Тема 2 Вікові періоди психічного та фізичного розвитку дітей та роль батьків у цьому процесі	<ul style="list-style-type: none"> • Надати базову інформацію про психофізичний розвиток дітей та вікові періоди. • Обговорити роль батьків та окремо – чоловіків, які певний час перебували в місцях позбавлення волі й не залучалися до виховання дітей. 	<ul style="list-style-type: none"> • Знає про психофізичний розвиток дітей та вікові періоди. • Вміє орієнтуватися щодо потреб дитини залежно від її віку. • Може розвивати рольові функції батька у процесі відновлення виховного потенціалу. 	1 год. 20 хв.

<p>Тема 3 Особливості налагодження стосунків з дітьми різного віку</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Ознайомити з теорією конфліктів та комунікацій. • Провести практичні заняття на прикладі кейсів для відпрацювання практичних навичок налагодження стосунків з дітьми. 	<ul style="list-style-type: none"> • Знає основні теоретичні поняття щодо теорії конфліктів та теорії комунікацій • Усвідомлює процес налагодження стосунків з дітьми та іншими членами родини • Може уникати конфліктних ситуацій у процесі виховання дітей 	<p>1 год 20 хв</p>
<p>Тема 4 Важливість емоційної підтримки дітей у сім'ях, які опинилися у складних життєвих обставинах</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Надати основні тези про емоції та важливість емоційної підтримки дітей. • Розповісти про причини складних життєвих обставин та основні нормативно-правові документи, які регулюють здійснення соціального супроводу. 	<ul style="list-style-type: none"> • Знає основні тези про емоції та важливість емоційної підтримки дітей. • Може скористатися державною підтримкою чи підтримкою центрів соціальних служб у випадку складних життєвих обставин. 	<p>40 хв</p>
<p>Тема 5 Права дітей та їх захист</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Надати інформацію про права дітей та відповідальність батьків. • Провести практичні заняття та розказати про наявний механізм захисту дітей за умови порушення їхніх прав. 	<ul style="list-style-type: none"> • Знає про права дітей і відповідальність батьків. • Усвідомлює відповідальність за порушення прав дітей перед законом і соціальними службами. 	<p>1 год 20 хв</p>

<p>Тема 6 Протидія домашньому насильству</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Ознайомити слухачів з теоретичними аспектами домашнього насильства, видами та механізмом протидії. • Обговорити наслідки проявів домашнього насильства та відповідальність батька, якщо він вчиняє такі дії, та батьків загалом. 	<ul style="list-style-type: none"> • Знає про зміст та види домашнього насильства, наявні механізми протидії та правову відповідальність за порушення. • Усвідомлює наслідки домашнього насильства та свою відповідальність у ролі батька. 	40 хв
<p>Тема 7 Практичні навички з виховання дітей після звільнення та повернення до сім'ї</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Провести практичні заняття з формування навичок виховання дітей після повернення до сім'ї. 	<ul style="list-style-type: none"> • Має сформовані навички з виховання дітей після повернення до сім'ї. 	1 год 20 хв
<p>Тема 8 Організація сімейного дозвілля та рекреація</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Провести практичні заняття з формування навичок організації сімейного дозвілля та рекреації. 	<ul style="list-style-type: none"> • Має сформовані навички з організації сімейного дозвілля та рекреації. 	40 хв
<p>Тема 9 Групи самопідтримки чоловіків, які звільнилися з місць позбавлення волі та самостійно виховують дітей</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Організувати групу самопідтримки з чоловіків, які звільнилися з місць позбавлення волі та самостійно виховують дітей. 	<ul style="list-style-type: none"> • Бере систематичну участь у групі самопідтримки для чоловіків, які звільнилися з місць позбавлення волі та самостійно виховують дітей. 	1 год 20 хв

Для ефективного відновлення батьківського потенціалу засуджених чоловіків навчальний модуль реалізується у формі тренінгу. Основний акцент зроблений на групову корекційно-

розвивальну роботу, що створює безпечне та підтримувальне середовище для взаємодії учасників. У межах такої групової роботи учасники обговорюють конкретні життєві ситуації, пов'язані з вихованням дітей, аналізують власні помилки та шукають конструктивні способи їх розв'язання. Групові дискусії та кейс-стадії дозволяють чоловікам усвідомити власні поведінкові моделі, розвивати навички контролю емоцій, терпіння та ефективного спілкування з дітьми.

Особлива увага приділяється рольовим іграм і практичним вправам у групі, які відтворюють реальні сімейні ситуації: учасники по черзі виконують ролі батька, дитини або спостерігача, обговорюють емоційні реакції та отримують зворотний зв'язок від групи і тренера. Така взаємодія сприяє розвитку емпатії, навичок активного слухання та спільного прийняття рішень, що є необхідним для налагодження довірливих стосунків з дітьми після звільнення. Крім того, колективні рефлексивні практики дозволяють учасникам обговорювати власні труднощі, оцінювати прогрес один одного та спільно планувати зміни у поведінці. Ця групова форма роботи стимулює саморозвиток, формує відчуття підтримки та відповідальності перед колегами по групі, підвищує ефективність засвоєння матеріалу та закріплює нові батьківські навички в реальному соціальному контексті.

З метою кращого засвоєння навчального матеріалу були розроблені спеціальні правила для тренера:

Правило 1	Тренерам слід уникати категоричного тону, який може викликати серед учасників роздратування чи образу.
Правило 2	Під час навчань важливо створити атмосферу взаємодовіри та поваги.
Правило 3	Тренер має бути тактовним, ввічливим, інформацію про сім'ю використовувати лише з метою допомогти знайти правильні рішення у вихованні дитини (за умови самозвернення учасників).
Правило 4	Тренер має закласти ігрові вправи, рольові ігри таким чином, щоб вони сприяли підвищенню батьківського потенціалу та покращенню розуміння ролі батька в сім'ї.

Слід врахувати, що впровадження цього навчального модуля в установах виконання покарань є складним і багатоаспектним процесом, оскільки здійснюється в умовах закритої інституційної системи, що функціонує за чітко регламентованим режимом та визначеними правилами організації життєдіяльності засуджених.

Висновки. Отже, проведене дослідження підтвердило нагальну потребу та актуальність формування навичок відповідального батьківства у засуджених чоловіків. Отримані емпіричні дані виявили суттєвий розрив між наявністю батьківського статусу (83,5 % респондентів мають дітей) та реальним рівнем готовності до виховання: 60 % опитаних не готові чи не бажають відновлювати батьківські обов'язки, а майже половина демонструє нейтральне або позитивне ставлення до фізичних покарань. Це обумовлює необхідність цілеспрямованого корекційно-розвивального впливу.

Встановлено, що для подолання цих бар'єрів, розвитку навичок сімейної взаємодії, формування адекватної батьківської поведінки та корекції рольових і поведінкових стереотипів найбільш ефективним в умовах установ виконання покарань є проведення занять у формі тренінгу та використання методів групової роботи (рольові ігри, групові дискусії, аналіз кейсів). Розроблений авторський навчальний модуль «Відповідальне батьківство», що містить чіткий алгоритм дій та правила для тренера, концептуально узгоджується з цілями затвердженої Міністерством юстиції України корекційної програми «Я – тато, або Все про виховання».

Подальший науковий пошук має бути спрямований на моніторинг ефективності впровадження корекційної програми «Я – тато, або Все про виховання» та оцінку її довгострокового впливу на ресоціалізацію засуджених у сімейні системи й добробут дітей. Серед інших пріоритетних тем – дослідження умов життєдіяльності дітей у неблагополучних сім'ях в умовах війни, а також визначення основних причин девіантної поведінки. Особливої уваги потребує вивчення ролі соціальних працівників як агентів змін у роботі із сім'ями серед колишніх засуджених та відповідального батьківства.

Список використаних джерел

1. Чалий О. В. Соціально-педагогічний супровід сімей засуджених осіб: проблеми та перспективи. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2020. № 2. С. 45–52.
2. Царькова Л. О. Соціально-психологічні наслідки позбавлення волі для особистості засудженого. *Вісник пенітенціарної служби України*. 2008. № 3. С. 112–118.
3. Озерський І. В. Психологія ув'язнених та організація їх ресоціалізації в пенітенціарних установах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 85. С. 49–58.
4. Логвиненко В. В., Грицанюк В. М., Костишин Е. М. Соціально-психологічні наслідки відсутності батька у сучасній українській родині. *Психологія і суспільство*. 2021. № 4. С. 94–102.
5. Калініна Т. О., Верюгіна О. В., Роменкова Л. М. Роль батьків у формуванні особистості дитини в умовах сімейної дестабілізації. *Педагогічні науки*. 2020. № 76. С. 131–136.
6. Мамчур І. О. Домашнє насильство як чинник соціального сирітства: ризики та наслідки. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 2023. № 1. С. 67–75.
7. Venema S. D., Glasbergen P., de Haan M., Blaauw E., Veenstra R. Fatherhood after incarceration: pathways to desistance and family reintegration. *Journal of Family Studies*. 2024. Vol. 30 (2). P. 245–262.
8. Єршова М. А. Формування навичок відповідального батьківства для чоловіків, які перебувають в установах виконання покарань : бакалаврська кваліфікаційна робота / наук. керівник Н. Ф. Романова. Київ : Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2024. 69 с. URL: <https://ckmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/37268> (дата звернення: 07.01.2026).

References

1. Chalyi, O. V. (2020), "Social and pedagogical support of families of convicted persons: Problems and prospects", *Social work and social education*, № 2, pp. 45–52.
2. Tsarkova, L. O. (2008), "Socio-psychological consequences of deprivation of liberty for the personality of the convicted person", *Bulletin of the Penitentiary Service of Ukraine*, № 3, pp. 112–118.
3. Ozerskyi, I. V. (2024), "Psychology of prisoners and the organization of their resocialization in penitentiary institutions", *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, Iss. 85, pp. 49–58.

4. Lohvynenko, V. V., Hrytsaniuk, V. M. & Kostyshyn, E. M. (2021), "Socio-psychological consequences of father absence in the modern Ukrainian family", *Psychology & society*, № 4, pp. 94–102.

5. Kalinina, T. O., Veriuhina, O. V. & Romnenkova, L. M. (2020), "The role of parents in the formation of a child's personality under conditions of family destabilization", *Pedagogical Sciences*, № 76, pp. 131–136.

6. Mamchur, I. O. (2023), "Domestic violence as a factor of social orphanhood: Risks and consequences", *Social pedagogy: theory and practice*, № 1, pp. 67–75.

7. Venema, S. D., Glasbergen, P., de Haan, M., Blaauw, E. & Veenstra, R. (2024), "Fatherhood after incarceration: Pathways to desistance and family reintegration", *Journal of Family Studies*, Vol. 30 (2), pp. 245–262.

8. Yershova, M. A. (2024), Development of responsible fatherhood skills for men serving sentences in penal institutions : bachelor's thesis, National University of Kyiv-Mohyla Academy, available at: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/37268> (accessed 7 January 2026).

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 31.03.2026.

Дата публікації (оприлюднення): 21.05.2026.

УДК 316.647.82:94(100)"1939/1945"
DOI 10.32755/sjeducation.2026.02.125

ВИВЧЕННЯ РОЛІ СТЕРЕОТИПІВ ТА УПЕРЕДЖЕНЬ НА ПРИКЛАДІ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ ЯК ЗАПОРУКА ПРОТИДІЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ

Петровська Юлія Михайлівна,
кандидат історичних наук, доцент,
начальник гуманітарного факультету
(очного та заочного навчання),
Пенітенціарна академія України
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34)
ORCID: 0009-0005-8131-2210;

Попружна Алла Василівна,
кандидат історичних наук, доцент,
начальник кафедри гуманітарних дисциплін
гуманітарного факультету (очного та заочного навчання),
Пенітенціарна академія України
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34)
ORCID: 0000-0002-5079-2865

У статті досліджується роль стереотипів та упереджень у формуванні можливостей протидії дискримінації на прикладі історії Голокосту та можливості використання цього історичного досвіду у викладанні дисципліни «Антидискримінаційні практики». Аналізуються соціально-психологічні механізми формування стереотипів, їхній вплив на суспільну свідомість та процеси дегуманізації. Особлива увага приділяється антисемітській пропаганді в нацистській Німеччині та її ролі в підготовці суспільства до геноциду. Розглянуто педагогічний потенціал вивчення історії Голокосту як інструменту формування критичного мислення, толерантності та поваги до прав людини. Зроблено висновок, що інтеграція теми Голокосту в освітній процес є важливим елементом формування антидискримінаційної культури та профілактики проявів ксенофобії в сучасному суспільстві.

Ключові слова: Голокост, стереотипи, упередження, антисемітизм, дискримінація, антидискримінаційна освіта, права людини, історична пам'ять.

Petrovska Yu.,

PhD in History, Associate Professor,
Head of the Faculty of Humanities (full-time and part-time studies),
Penitentiary Academy of Ukraine,
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine)
ORCID: 0009-0005-8131-2210;

Popruzhna A.,

PhD in History, Associate Professor,
Head of the Department of Humanities,
Penitentiary Academy of Ukraine,
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine)
ORCID: 0000-0002-5079-2865

**STUDYING THE ROLE OF STEREOTYPES
AND PREJUDICES USING THE EXAMPLE OF HISTORY
OF THE HOLOCAUST AS A GUARANTEE
OF COUNTERING DISCRIMINATION**

The article examines the role of stereotypes and prejudice in the formation of opportunities for combating discrimination using the example of the history of the Holocaust and the possibility of using this historical experience in teaching the discipline "Anti-discrimination practices". The socio-psychological mechanisms of stereotype formation, their impact on public consciousness and dehumanization processes are analyzed. It is especially important to share anti-Semitic propaganda in Nazi Germany and its role in preparing society for genocide. The pedagogical potential of studying the history of the Holocaust as a tool for forming critical thinking, tolerance and respect for human rights is considered. It is concluded that the integration of the Holocaust topic into the educational process is an element of forming an anti-discrimination culture and preventing manifestations of xenophobia in modern society.

Key words: *Holocaust, stereotypes, prejudice, anti-Semitism, discrimination, anti-discrimination education, human rights, historical memory.*

Постановка проблеми. Проблема дискримінації, упередженого ставлення та стереотипізації соціальних груп є однією з найактуальніших у сучасному суспільстві. У глобалізованому, полікультурному та динамічному світі, де відбувається активна взаємодія різних культур, релігій і соціальних груп, особливої актуальності набуває посилення культури толерантності, поваги до прав людини та прийняття різноманітності. Одним із вагомих засобів формування таких цінностей є осві-

та, зокрема дисципліни, спрямовані на розвиток антидискримінаційного мислення.

Вивчення механізму зародження та розгортання дискримінації, що спирається на історичні приклади її проявів, відіграє важливу роль у формуванні розуміння механізмів ролі стереотипів, упереджень та їхніх наслідків. Одним із найтрагічніших прикладів у світовій історії є Голокост – систематичне переслідування та знищення єврейського населення Європи нацистською Німеччиною та її союзниками протягом 1933–1945 рр. Унаслідок Голокосту було цілеспрямовано знищено близько шести мільйонів євреїв, а також мільйони представників інших груп, яких нацистський режим визнав «небажаними» або «расово неповноцінними».

Варто розуміти, що антисемітизм не почався і не закінчився Голокостом. Протягом століть люди різних релігій, соціально-економічних статусів, політичних поглядів і національного походження висловлювалися або діяли на основі антисемітських упереджень і переконань [1]. Історія Голокосту демонструє, як соціальні стереотипи та упередження, підкріплені політичною пропагандою та ідеологією ненависті, зумовили поступове перетворення на державну політику дискримінації, сегрегації та геноциду. Тому аналіз цього трагічного історичного досвіду є надзвичайно актуальним у контексті викладання дисципліни «Антидискримінаційні практики».

Як стверджується в записці Генерального секретаря ООН: «Антисемітизм – це проблема не тільки єврейської громади». Він загрожує «правам усіх людей» і «там, де є антисемітизм, можуть існувати й інші дискримінаційні ідеології і форми упереджень» [2, с. 4].

Отже, **метою статті** є дослідження ролі стереотипів та упереджень у формуванні дискримінаційної політики на прикладі історії Голокосту та аналіз можливостей використання цієї теми у викладанні дисципліни «Антидискримінаційні практики». Для досягнення поставленої мети ми здійснили спробу проаналізувати поняття стереотипів і упереджень у соціально-психологічному контексті, висвітлити роль антисемітських стереотипів у формуванні ідеології нацистського режиму,

розглянути процес дегуманізації як етап ескалації дискримінації, визначити педагогічний потенціал використання історії Голокосту у викладанні антидискримінаційних дисциплін.

Актуальність дослідження. Актуальність теми обумовлена насамперед новим зростанням у сучасному світі проявів ксенофобії, расизму, антисемітизму та інших форм дискримінації. Соціальні мережі та інформаційні технології сприяють швидкому поширенню стереотипів і дезінформації, що може підсилювати упередження у суспільстві. По-друге, сучасна освіта дедалі більше орієнтується на формування не лише професійних знань, а й громадянських компетентностей, серед яких важливе місце посідає повага до прав людини та різноманіття. По-третє, для України тема Голокосту має особливе значення, оскільки значна частина подій геноциду відбувалася на території сучасної держави. Масові розстріли єврейського населення відбувалися в Києві, Харкові, Львові, Кам'янці-Подільському, Одесі, Чернігові та багатьох інших містах. Однією з найбільш відомих трагедій став розстріл у Бабиному Яру у вересні 1941 р. Вивчення цих подій у рамках антидискримінаційної освіти дозволяє студентам усвідомити небезпеку мови ненависті, пропаганди та дегуманізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика Голокосту є предметом дослідження багатьох істориків, соціологів, психологів та педагогів. Серед найбільш відомих дослідників варто відзначити Тімоті Снайдера [3], Рауля Гільберга [4], Ягуду Бауера [5], Саула Фрідлендера [6], Крістофера Браунінга [7] та інших.

Зокрема, Рауль Гільберг у своїй фундаментальній праці "The Destruction of the European Jews" детально аналізує механізми реалізації нацистської політики геноциду та роль бюрократичних структур у цьому процесі. Ягуда Бауер наголошує на важливості дослідження Голокосту не лише як історичного явища, а й як морального уроку для людства. Саул Фрідлендер у своїх дослідженнях підкреслює роль ідеології антисемітизму та пропаганди у формуванні нацистської політики переслідування євреїв. Питання освітнього значення Голокосту активно

досліджуються у працях Самуеля Тоттена, який розглядає різні методи викладання цієї теми у школах та університетах [8].

Українські дослідники, такі як Ігор Шупак [9], Анатолій Подольський [10], Віталій Нахманович [11], значну увагу приділяють вивченню Голокосту на території України та інтеграції цієї теми у сучасну освітню систему. Разом з тим проблема використання історії Голокосту саме в контексті антидискримінаційної освіти залишається недостатньо дослідженою, що зумовлює необхідність подальших наукових розвідок.

Нагадаємо, що стереотипи є спрощеними та узагальненими уявленнями про певні соціальні групи, які формуються у процесі соціалізації. Американський психолог Гордон Олпорт визначав стереотип як «перебільшене переконання, пов'язане з певною категорією людей» [12]. Стереотипи мають кілька привабливих рис: легко запам'ятовуються, не вимагають болісних розумових процесів і зазвичай заощаджують час. Стереотипи можуть виконувати когнітивну функцію, допомагаючи людині швидше орієнтуватися у соціальному середовищі. Проте вони часто призводять до спотворення реальності та формування упередженого ставлення.

Антисемітські стереотипи здебільшого ґрунтуються на релігійних переконаннях або на економічній конкуренції, радикальному націоналізмі чи расизмі. Антисемітські ідеї часто зображують євреїв як чужинців або іноземців, які не належать до суспільства [1].

Натомість упередження своєю чергою є негативним емоційним ставленням до представників певної групи, що ґрунтується на стереотипах. Вони можуть проявлятися у формі соціальної дистанції, дискримінації або навіть насильства. Соціологи виділяють кілька основних джерел формування упереджень: культурні традиції, політична пропаганда, економічні конфлікти, страх перед «іншим» або «чужим». Антисемітизм має довгу історію, що сягає середньовіччя. Євреїв часто звинувачували у різних соціальних проблемах, поширювалися міфи про їхню «економічну змову» або «загрозу для суспільства». Багато стереотипів і змов про євреїв можна простежити серед ранньосередньовічних практик. Ранні

християни вчили, що християнство замінило юдаїзм і що євреї більше не є Божими обраними людьми, стверджували, нібито євреї були впертими і сліпими до істини, тому що вони не прийняли Ісуса як Месію. Ці ідеї формували недовіру християн і ворожість до євреїв протягом багатьох століть. Економічний антисемітизм заснований на руйнівних і принизливих стереотипах про те, що євреї за своєю суттю жадібні, скупі або ласі до грошей. Протягом століть багато європейських органів влади забороняли євреям володіти землею, займатися сільським господарством або працювати в більшості ремесел чи професій. Ці обмеження, як правило, були мотивовані релігійними упередженнями. Аби заробити на життя, багато євреїв часто не мали іншого вибору, окрім як працювати в торгівлі або обміні валют. Антисемітські політичні теоретики звинувачували євреїв у цілих економічних системах, таких як капіталізм і соціалізм. Націоналістичний антисемітизм заснований на руйнівних і принизливих стереотипах про те, що євреї є підозрілими «інопланетними» аутсайдерами або нелояльними чи непатріотичними громадянами. Націоналістичний антисемітизм також стверджує, що євреї мають небезпечні та підозрілі міжнародні зв'язки. Націоналістичні антисеміти зазвичай використовують слова «космополітичні» або «глобалістські» як закодовані терміни для єврейського народу. Зрештою расовий антисемітизм ґрунтується на дискримінаційній та хибній ідеї, що євреї є біологічно окремою, нижчою або навіть паразитичною расою. Це був ключовий компонент нацистської ідеології. Саме наприкінці XIX ст. активізувалися наукові теорії раси, евгеніки та соціального дарвінізму. Протягом усієї історії антисеміти часто помилково звинувачували євреїв у проблемах суспільства:

- поширенні епідемій;
- спричиненні поразок у війні, зокрема поразка Німеччини під час Першої світової війни;
- поширенні комунізму та інших радикальних політичних рухів;
- сприянні європейському імперіалізму, колоніалізму та работоргівлі.

Укорінення стереотипів та упереджень вплинуло на дискримінаційні обмеження щодо єврейського народу з боку релігійних або державних установ, зокрема:

– вигнання єврейського народу з територій (Англія – 1290 р., Франція – 1394 р., Іспанія – 1492 р.);

– помітне маркування євреїв, використовуючи одяг або символи (зокрема, Зірку Давида);

– заборона євреям бути землевласниками;

– стягнення додаткових податків від єврейської громади;

– обмеження на законодавчому рівні можливостей працевлаштування або освіти для євреїв (квоти для єврейських студентів);

– сприяння агресивній християнізації та ісламізації;

– заборона на військову та державну службу;

– встановлення обмежень щодо місця проживання єврейських громад (наприклад, смуга осілості, гетто);

– заборона членства в приватних клубах або професійних асоціаціях (наприклад, гільдіях, братствах, клубах).

Протягом століть антисемітські стереотипи втілювалися в образи, жарти, карикатури, акти вандалізму [1]. Нацистська ідеологія використала ці історичні стереотипи й надала їм расового характеру. Євреїв почали розглядати не як релігійну чи культурну групу, а як «біологічну загрозу» для німецької нації. Нацистська пропаганда формувала образ єврея як ворога держави. Нацисти підбурювали людей до вчинення геноциду. Нюрнберзькі закони 1935 р. позбавили євреїв громадянських прав і стали одним із ключових кроків у процесі інституціоналізації дискримінації.

Висновки. Отже, вивчення історії Голокосту має важливе значення для формування історичної пам'яті та запобігання расовій дискримінації, висвітлення небезпеки стереотипів, розвитку критичного мислення, формування емпатії до жертв дискримінації. Сучасні методики викладання Голокосту вміщують роботу з архівними документами, аналіз особистих свідчень, інтерактивні дискусії, міждисциплінарні підходи. Особливу роль відіграє використання локальної історії, що робить навчання більш особистісно значущим. У межах

дисципліни «Антидискримінаційні практики» історія Голокосту може використовуватися як приклад розвитку дискримінаційних процесів. Студенти аналізують етапи ескалації дискримінації, роль пропаганди, механізми дегуманізації, відповідальність суспільства за запобігання злочинам ненависті.

Список використаних джерел

1. Енциклопедія Голокосту. Меморіальний музей Голокосту США. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/antisemitism>.
2. Ликвидация всех форм религиозной нетерпимости. URL: <https://docs.un.org/ru/a/74/358>.
3. Снайдер Т. Чорна земля. Голокост як історія і застереження. Київ : Медуза, 2017. 394 с.
4. Hilberg R. The Destruction of the European Jews. Yale University Press, 2003.
5. Bauer Y. Rethinking the Holocaust. New Haven : Yale University Press, 2001.
6. Friedländer S. The Years of Extermination: Nazi Germany and the Jews 1939–1945. New York : HarperCollins, 2007.
7. Browning C. The Origins of the Final Solution. Random House, 2005.
8. Totten S. Teaching about the Holocaust. Rowman & Littlefield, 2019.
9. Щупак І. Голокост: історія, пам'ять, уроки. Дніпро, 2019.
10. Щупак І. «Інші», «чужі» чи «свої»: євреї в українській історії. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/inshi-chuzhi-chisvoyi-ievreyi-v-ukrayinskii-istoriyi/>.
10. Подольський А. Історія Голокосту в Україні: дослідження та освітні практики. Київ, 2016.
11. Нахманович В. Єврейське питання в Україні: ставлення населення. Розвиток і взаємодія єврейських громад на європейському просторі. Київ, 2017.
12. Allport G. The Nature of Prejudice. Cambridge : Addison-Wesley, 1954.
13. Злочини на ґрунті ненависті: попередження та реагування. Інформаційно-довідковий посібник для громадських організацій у регіоні ОБСЄ. Варшава, 2015.

References

1. Encyclopedia of the Holocaust. United States Holocaust Memorial Museum, available at: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/antisemitism>.
2. Elimination of all forms of religious intolerance, available at: <https://docs.un.org/ru/a/74/358>.
3. Snyder, T. (2017), Black Earth. The Holocaust as History and Warning, Meduza, Kyiv.
4. Hilberg, R. (2003), The Destruction of the European Jews, Yale University Press.
5. Bauer, Y. (2001), Rethinking the Holocaust, Yale University Press, New Haven.
6. Friedländer, S. (2007), The Years of Extermination: Nazi Germany and the Jews 1939–1945, HarperCollins, New York.
7. Browning, C. (2005), The Origins of the Final Solution, Random House.
8. Totten, S. (2019), Teaching about the Holocaust, Rowman & Littlefield.
9. Shchupak, I. (2019), The Holocaust: History, Memory, Lessons, Dnipro.
10. Podolsky, A. (2016), History of the Holocaust in Ukraine: Research and Educational Practices, Kyiv.
11. Nakhmanovych, V. (2017), The Jewish Question in Ukraine: Attitudes of the Population. Development and Interaction of Jewish Communities in the European Space, Kyiv.
12. Allport, G. (1954), The Nature of Prejudice, Addison-Wesley, Cambridge.
13. Organization for Security and Cooperation in Europe (2015), Preventing and responding to hate crimes. A resource guide for NGOs in the OSCE region, OSCE's Office for Democratic Institutions and Human Rights, Warsaw.

Дата першого надходження статті до видання: 12.03.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.03.2026.

Дата публікації (оприлюднення): 21.05.2026.

УДК 378

DOI 10.32755/sjeducation.2026.02.134

ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІЙНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Співак Володимир Васильович,

доктор філософських наук, доцент,

Пенітенціарна академія України

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: hortussapientia@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-1681-8486

У статті розглянуто проблему професійної доброчесності як важливої складової професійної етики у сучасному суспільстві. Проаналізовано сутність поняття професійної доброчесності, її основні принципи та роль у формуванні моральних засад професійної діяльності. Визначено основні фактори, що впливають на формування доброчесної поведінки фахівця, зокрема систему освіти, професійне середовище та моральні цінності особистості. Особливу увагу приділено викликам професійної доброчесності у сучасному суспільстві, серед яких поширення корупційних практик, конфлікт інтересів та зниження рівня моральної відповідальності. Обґрунтовано роль професійної етики та етичних кодексів як інструментів забезпечення доброчесної професійної поведінки. Зроблено висновок про необхідність розвитку етичної культури та формування системи моральних цінностей у процесі професійної підготовки фахівців.

Ключові слова: професійна етика, професійна доброчесність, моральна відповідальність, професійна культура, етичні принципи, етичні кодекси.

THE PROBLEM OF PROFESSIONAL INTEGRITY IN MODERN SOCIETY

Spivak Volodymyr,

Doctor of Sciences (Philosophy), Associate Professor,

Penitentiary Academy of Ukraine

(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,

e-mail: hortussapientia@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-1681-8486

The article examines the problem of professional integrity as an important component of professional ethics in modern society. The essence of the concept of professional integrity, its basic principles and its role in shaping the moral foundations of professional activity are analyzed. The main factors influencing the formation of ethical behavior of a specialist are identified, including the system of education, professional environment and personal moral values. Particular attention is paid to the challenges of professional integrity in modern society,

such as the spread of corruption practices, conflicts of interest and the decline of moral responsibility. The role of professional ethics and ethical codes as tools for ensuring ethical professional conduct is substantiated. The study concludes that it is necessary to develop ethical culture and moral values in the process of professional training of specialists.

Key words: *professional ethics, professional integrity, moral responsibility, professional culture, ethical principles, ethical codes.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку суспільства особливої актуальності набувають моральні засади професійної діяльності фахівців різних галузей. Сучасні тенденції обумовлюють підвищення вимог до моральної відповідальності фахівців, їхньої професійної культури та дотримання етичних норм під час здійснення професійної діяльності. У цьому контексті важливе значення має проблема професійної доброчесності, яка виступає одним із ключових елементів професійної етики.

Професійна доброчесність є складним етичним явищем, що відображає моральну відповідальність людини у процесі виконання нею професійних обов'язків. Вона передбачає чесність, відповідальність, справедливість, неупередженість та дотримання інших моральних норм професійної поведінки індивіда. Саме дотримання згаданих принципів сприяє формуванню довіри між суспільством і представниками різних професійних спільнот.

Проблема професійної доброчесності набуває особливого значення у зв'язку з розвитком демократичного суспільства, підвищенням вимог до прозорості діяльності державних та соціальних інститутів й посиленням громадського контролю за їх функціонуванням. Порушення принципів доброчесності може призводити до втрати суспільної довіри, поширення корупційних практик, девальвації моральних цінностей та загальної моральної кризи суспільства, що несе за собою тяжкі наслідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми етики та моральної відповідальності індивіда розглядаються у працях багатьох вітчизняних авторів. Зокрема, значний внесок у дослідження етичної проблематики зробили А. Єрмоленко, В. Малахов, М. Попович та інші дослідники.

Зокрема, В. Малахов розглядає етику як важливий регулятор соціальних відносин та моральної поведінки людини [1]. М. Попович досліджує роль моральних цінностей у розвитку особистості та суспільства [2]. А. Єрмоленко аналізує комунікативний вимір етики та моральну відповідальність людини у суспільних взаєминах [3].

Але, попри значну кількість наукових досліджень, проблема професійної доброчесності у сучасному суспільстві вивчена недостатньо та потребує подальшої наукової уваги.

Мета статті. Метою статті є теоретичний аналіз сутності професійної доброчесності та окреслення її ролі у формуванні моральних засад професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Поняття доброчесності має давні філософські традиції та пов'язане з категоріями доброти і чесноти людини. У сучасній етичній теорії доброчесність розглядається як сукупність моральних якостей особистості, які визначають її поведінку відповідно до наявних моральних норм.

У професійному контексті доброчесність є важливою характеристикою поведінки фахівця та передбачає чесне й відповідальне виконання ним професійних обов'язків, дотримання норм професійної етики та повагу до інших людей.

Професійна доброчесність є складовою професійної етики, яка регулює моральні аспекти професійної діяльності та визначає систему моральних цінностей, що лежать в основі поведінки фахівця.

Також доброчесність стала одним з ключових понять у сучасній вітчизняній юриспруденції та нормотворчості в контексті подолання корупційних явищ та проявів негативних факторів в освітньому середовищі [4; 5; 6; 7].

З огляду на вищезазначене доброчесність можна розглядати як комплексну морально-етичну характеристику особистості, що виражається в послідовному дотриманні принципів чесності, відповідальності, справедливості та неупередженості у процесі професійної та службової діяльності, а також передбачає усвідомлення індивідом моральної відповідальності за результати власних дій і спрямована на забезпечення довіри, законності та етичності у взаємодії між учасниками суспільних відносин.

До основних принципів професійної доброчесності належать чесність, відповідальність, справедливість, неупередженість та повага до гідності людини. Саме ці принципи формують моральну основу професійної діяльності та визначають стандарти поведінки фахівця у процесі виконання ним професійних обов'язків. Дотримання вищезазначених принципів сприяє формуванню довіри між фахівцем і суспільством, забезпечує стабільність професійних відносин та підтримує високий рівень професійної культури.

Одним із ключових принципів професійної доброчесності є чесність. У професійній діяльності чесність передбачає правдивість, відкритість та відсутність будь-яких форм обману чи маніпуляції з боку фахівця щодо клієнтів, колег тощо. Чесність виявляється в добросовісному виконанні професійних обов'язків, об'єктивному висвітленні інформації, а також у відмові від використання службового становища у власних інтересах чи інтересах близьких осіб. Вона також означає дотримання етичних норм у взаємодії з колегами, клієнтами, партнерами та іншими учасниками професійних відносин. Чесність є фундаментальною умовою довіри до професійної діяльності, оскільки саме вона забезпечує прозорість та передбачуваність поведінки фахівця.

Важливим принципом професійної доброчесності є відповідальність. Відповідальність передбачає усвідомлення фахівцем наслідків своїх дій та готовність відповідати за результати власної діяльності. Вона виявляється у сумлінному виконанні професійних обов'язків, дотриманні встановлених стандартів і норм професійної діяльності, а також у готовності визнавати та, в разі потреби, виправляти власні помилки. Відповідальність також пов'язана з моральним обов'язком фахівця діяти в інтересах суспільства, дотримуючись принципів законності й справедливості. В цьому контексті відповідальність є не лише юридичною, а й морально-етичною категорією, що визначає рівень професійної зрілості особистості.

Не менш важливими принципами професійної доброчесності є справедливість і неупередженість. Справедливість передбачає рівне та чесне ставлення до всіх учасників робочих процесів незалежно від їхнього соціального статусу, переконань

або інших індивідуальних характеристик. Вона потребує об'єктивного оцінювання фактів, дотримання принципу рівності та недопущення дискримінації. У професійній діяльності справедливості виявляється у прийнятті рішень, що ґрунтуються на законі, моральних принципах та об'єктивному аналізі ситуації.

Тісно пов'язаним зі справедливістю є принцип неупередженості. Неупередженість означає здатність фахівця діяти об'єктивно та незалежно, не піддаючись впливу симпатій, упреджень або зовнішньому тиску. У професійній діяльності неупередженість має особливе значення, оскільки вона забезпечує об'єктивність прийняття управлінських рішень і сприяє підтриманню довіри соціуму до професійних інститутів. Недотримання принципу неупередженості може призводити до конфлікту інтересів, порушення етичних норм та зниження авторитету професії.

Вагомим принципом професійної доброчесності є також повага до гідності людини. Цей принцип має фундаментальне значення у сучасній етичній теорії та базується на гуманістичних цінностях й визнанні безумовної цінності кожної людини. Повага до гідності людини передбачає дотримання базових прав людини, толерантне ставлення до інших людей, а також недопущення будь-яких форм дискримінації або приниження людської гідності. У професійній діяльності цей принцип виявляється в коректній та етичній взаємодії з колегами та клієнтами, незалежно від їхнього соціального статусу, професійної належності, переконань та інших особливостей.

Таким чином, вищезазначені принципи становлять основу професійної доброчесності та визначають моральні стандарти поведінки фахівця. Їх дотримання є необхідною умовою ефективної професійної діяльності, формування довіри до професійних інститутів та розвитку етичної культури суспільства. У сучасних умовах, коли вимоги до професійної відповідальності та прозорості в діяльності фахівців різних професій постійно зростають, значення цих принципів набуває особливої актуальності.

Формування професійної доброчесності є складним і багатовимірним процесом, який залежить від поєднання різних соціальних, культурних та особистісних факторів. Професійна доброчесність не виникає спонтанно, а формується у процесі

становлення особистості, професійної підготовки та практичної діяльності індивіда. Вона є результатом комплексного впливу як зовнішніх умов, у яких здійснюється професійна діяльність, так і внутрішніх моральних переконань особистості. Саме тому дослідження факторів, що сприяють формуванню професійної доброчесності, має важливе значення для розуміння механізмів розвитку етичної культури фахівців.

Так, система освіти є одним із ключових факторів формування професійної доброчесності. Саме у процесі навчання майбутні фахівці отримують не лише професійні знання та навички, а й засвоюють систему морально-етичних цінностей, які визначають їхню подальшу професійну поведінку. Отже, заклади освіти виконують важливу функцію формування етичної культури особистості, сприяючи розвитку таких якостей, як відповідальність, чесність, повага та здатність діяти відповідно до моральних норм і принципів.

Особливу роль у цьому процесі відіграє інтеграція етичних та суміжних дисциплін у систему професійної підготовки. Зокрема, вивчення професійної етики, філософії, соціології та інших гуманітарних дисциплін дозволяє студентам усвідомити значення моральних принципів у професійній діяльності та сформуванню відповідального ставлення до виконання своїх обов'язків. Крім того, освітній процес має сприяти розвитку критичного мислення, моральної рефлексії та здатності до етичного аналізу складних професійних ситуацій.

Важливим аспектом формування професійної доброчесності є також виховна функція освіти. Заклади освіти повинні створювати освітнє середовище, у якому дотримання принципів доброчесності є невід'ємною частиною академічної культури. Зокрема, важливе значення має запровадження принципів академічної доброчесності в освітньому процесі. Дотримання цього принципу формує в майбутніх фахівців відповідальне ставлення до власної діяльності та сприяє становленню їхньої професійної етики.

Не менш важливим фактором формування професійної доброчесності є професійне середовище. Саме у професійній спільноті формуються стандарти поведінки, які визначають

допустимі межі професійної діяльності. Професійне середовище впливає на систему морально-етичних цінностей фахівця, його професійні установки та орієнтири. Наявність чітких етичних стандартів і професійних кодексів сприяє формуванню культури відповідальності та підтримує високий рівень професійної доброчесності.

Важливу роль у цьому процесі відіграє корпоративна культура організацій, у яких здійснюється професійна діяльність. Організації, що приділяють увагу етичним аспектам діяльності, створюють сприятливі умови для розвитку доброчесної поведінки своїх працівників. У таких організаціях формуються традиції взаємоповаги, відкритості та відповідальності, що сприяє зміцненню довіри між працівниками та підвищенню етичних стандартів професійної діяльності.

Однак навіть за наявності сприятливих соціальних умов значну роль у формуванні професійної доброчесності відіграє особистий рівень моральної культури людини. Саме внутрішні моральні переконання та ціннісні орієнтири визначають здатність особи діяти відповідно до принципів доброчесності навіть у складних ситуаціях. Високий рівень моральної культури передбачає розвиток таких якостей, як сумлінність, відповідальність, самоконтроль та здатність до моральної саморефлексії.

Моральна культура особистості формується протягом усього життя людини під впливом сім'ї, освіти, соціального оточення та професійного досвіду. Вона виявляється у здатності людини приймати морально-етичні рішення, керуючись не лише формальними нормами, а й внутрішніми моральними установками. Саме тому формування моральної культури є необхідною умовою становлення професійної доброчесності.

Водночас сучасна суспільна ситуація характеризується низкою викликів, які можуть негативно впливати на морально-етичні засади професійної діяльності. Одним із найбільш серйозних викликів є поширення корупційних практик, що підривають принципи чесності та справедливості. Корупція створює умови, за яких професійні рішення приймаються не на основі об'єктивних критеріїв, а під впливом особистої вигоди або зовнішнього тиску. Це призводить до порушення морально-

етичних норм, що тягне за собою зниження рівня довіри до професійних інститутів.

Крім того, серйозною проблемою сучасного суспільства є зниження рівня моральної відповідальності та професійної культури у деяких сферах діяльності. Це може виявлятися в недобросовісному виконанні професійних обов'язків, формальному ставленні до роботи, переважанні зовнішніх виявів активності над сутнісними процесами, ігноруванні морально-етичних норм або використанні професійного статусу у власних інтересах. Такі явища негативно впливають на авторитет професійних інститутів та підривають довіру суспільства до професійної діяльності.

У зв'язку з цим особливого значення набуває розвиток механізмів формування та підтримання професійної доброчесності. До таких механізмів належать створення ефективних систем контролю за дотриманням принципів доброчесності, розвиток етичної освіти, удосконалення професійних стандартів та впровадження етичних кодексів тощо.

Таким чином, формування професійної доброчесності є складним та багатовимірним процесом, що залежить від взаємодії соціальних, інституційних та особистісних факторів. Ефективне забезпечення доброчесної поведінки фахівців можливе лише за умови поєднання високого рівня професійної підготовки з розвинутою культурою академічної доброчесності, високої моральної культури особистості фахівця та створення сприятливого професійного середовища, у якому дотримання морально-етичних норм є нормою та невід'ємною складовою професійної діяльності.

Професійна етика є важливим механізмом регулювання моральної поведінки фахівців у різних сферах суспільної діяльності. Вона визначає систему морально-етичних норм, принципів та цінностей, які регулюють професійну діяльність і встановлюють стандарти належної поведінки у процесі виконання професійних обов'язків фахівцем. Професійна етика формує морально-етичні орієнтири, що допомагають приймати обґрунтовані рішення у складних професійних ситуаціях,

коли виникає необхідність поєднання вимог закону, професійних стандартів та моральних переконань.

Важливою особливістю професійної етики є те, що вона поєднує загальні моральні норми і принципи з конкретними вимогами певної професійної діяльності. Вона враховує специфіку професійних відносин, характер професійної відповідальності та особливості взаємодії фахівців з іншими учасниками соціальних відносин. Саме завдяки цьому професійна етика сприяє формуванню високого рівня професійної культури та забезпечує дотримання моральних стандартів у професійній діяльності.

Таким чином, професійна етика є важливим механізмом регулювання моральної поведінки фахівців, забезпечуючи формування високих стандартів професійної діяльності. Вона є важливим інструментом забезпечення професійної доброчесності, оскільки сприяє формуванню моральної культури особистості та розвитку відповідального ставлення до виконання професійних обов'язків.

Одним із важливих інструментів забезпечення професійної доброчесності є етичні кодекси. Етичні кодекси являють собою нормативні документи, що встановлюють систему моральних принципів і правил професійної поведінки [7]. Вони визначають основні морально-етичні стандарти діяльності фахівців, регулюють їхню взаємодію з колегами, клієнтами та іншими учасниками професійних відносин, а також встановлюють вимоги до дотримання принципів професійної доброчесності.

Етичні кодекси виконують важливу роль у підтриманні високого рівня професійної культури, оскільки вони не лише формулюють моральні стандарти поведінки, а й сприяють їх практичному застосуванню у професійній діяльності. Завдяки наявності етичних кодексів професійні спільноти отримують можливість визначати критерії оцінки професійної поведінки та адекватно й обґрунтовано реагувати на випадки порушення морально етичних норм.

Висновки. Отже, професійна доброчесність є важливою складовою професійної етики та моральної культури фахівця. Вона визначає моральні орієнтири професійної діяльності та

сприяє формуванню довіри між суспільством і представниками професійних спільнот.

Основними принципами професійної доброчесності виступають чесність, відповідальність, справедливість, неупередженість та повага до гідності людини.

Формування професійної доброчесності потребує системної роботи у сфері освіти, розвитку професійної культури та впровадження етичних стандартів професійної діяльності.

Проблематика професійної етики взагалі та професійної доброчесності зокрема є доволі перспективною і потребує подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Малахов В. А. Етика : курс лекцій. Київ : Либідь, 2006. 384 с.
2. Попович М. В. Бути людиною. Київ : Києво-Могилянська академія, 2011. 223 с.
3. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія. Київ : Лібра, 1999. 488 с.
4. Про академічну доброчесність : Закон України від 18.12.2025 № 4742-IX.
5. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII.
6. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII.
7. Кодекс академічної доброчесності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. Київ, 2019.

References

1. Malakhov V. (2006), *Ethics: course of lectures*, Lybid, Kyiv
2. Popovych M. (2011), *To Be Human*, Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv.
3. Yermolenko A. (1999), *Communicative Practical Philosophy*, Libra, Kyiv.
4. Law of Ukraine (2025), *On academic integrity*.
5. Law of Ukraine (2014), *On Prevention of Corruption*.
6. Law of Ukraine (2017), *On Education*.
7. Code of Academic Integrity of the National Agency for Higher Education Quality Assurance.

Дата першого надходження статті до видання: 15.03.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.03.2026.

Дата публікації (оприлюднення): 21.05.2026.

УДК 37.013.42:343.8

DOI 10.32755/sjeducation.2026.02.144

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Шарапова Юлія Володимирівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
начальник кафедри педагогіки та професійної етики,

Пенітенціарна академія України

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: Juliasharapova2804@gmail.com)

ORCID: 0009-0002-8473-5612

ResearcherID: PBW-5008-2025

Scopus-Author: ID59482872900

У статті досліджено особливості соціально-педагогічного супроводу ресоціалізації засуджених в установах виконання покарань. Актуальність теми зумовлена необхідністю підвищення ефективності процесу соціальної адаптації осіб, які відбувають покарання, а також зниження рівня повторної злочинності через створення умов для їх успішної інтеграції у суспільство після звільнення. Ресоціалізація розглядається як складний соціально-педагогічний процес, спрямований на відновлення соціально прийнятних форм поведінки, формування позитивних ціннісних орієнтацій, розвиток соціальних компетентностей та підготовку засуджених до повернення до соціально середовища. Традиційна модель виконання покарань тривалий час була орієнтована переважно на ізоляцію правопорушника від суспільства, що не повною мірою відповідає сучасним міжнародним стандартам поводження із засудженими. Наголошено, що ефективна ресоціалізація повинна передбачати комплексний вплив на особистість засудженого через систему виховних, освітніх, психологічних і соціальних заходів. Розкрито роль соціально-педагогічного супроводу як важливого інструменту підтримки особистісного розвитку засуджених, формування правосвідомості, відповідального ставлення до власної поведінки та готовності до законслухняного способу життя. Визначено основні напрями такої діяльності, зокрема освітню підготовку, соціально-виховну роботу, психологічну підтримку та підготовку до звільнення. Особливу увагу приділено особливостям ресоціалізації різних категорій засуджених, зокрема жінок і неповнолітніх, які потребують урахування специфічних соціально-психологічних факторів. Ефективність ресоціалізації значною мірою залежить від комплексної організації соціально-виховної роботи в установах виконання покарань, спрямованої на розвиток соціальних навичок, формування правосвідомості та створення умов для подальшої соціальної адаптації осіб після звільнення. Соціально-педагогічний супровід є важливою складовою сучасної крими-

нально-виконавчої політики, яка сприяє успішній реінтеграції засуджених у суспільство.

Ключові слова: ресоціалізація засуджених, соціально-педагогічний супровід, пенітенціарна система, установи виконання покарань, соціально-виховна робота, соціальна адаптація, неповнолітні засуджені, засуджені жінки, соціальні компетентності.

SOCIO-PEDAGOGICAL SUPPORT FOR THE RESOCIALIZATION OF CONVICTS IN PENITENTIARY INSTITUTIONS

Sharapova Yuliia,

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Pedagogy and Professional Ethics,

Penitentiary Academy of Ukraine

(34 Honcha St., Chernihiv, 14000, Ukraine

e-mail: Juliasharapova2804@gmail.com)

ORCID: 0009-0002-8473-5612

ResearcherID: PBW-5008-2025

Scopus Author ID: 59482872900

The article examines the features of socio-pedagogical support for the resocialization of convicts in penitentiary institutions. The relevance of the topic is determined by the need to increase the effectiveness of the social adaptation process of persons serving sentences, as well as to reduce recidivism through creating conditions for their successful reintegration into society after release. Resocialization is considered as a complex socio-pedagogical process aimed at restoring socially acceptable forms of behavior, forming positive value orientations, developing social competencies, and preparing convicts for their return to the social environment. For a long time, the traditional model of sentence execution was mainly focused on isolating the offender from society, which does not fully correspond to modern international standards for the treatment of prisoners. It is emphasized that effective resocialization should involve a comprehensive impact on the individual through a system of educational, pedagogical, psychological, and social measures.

The role of socio-pedagogical support is revealed as an important tool for promoting the personal development of convicts, forming legal awareness, fostering a responsible attitude toward one's own behavior, and developing readiness for a law-abiding lifestyle. The main directions of such activity are identified, including educational training, social and educational work, psychological support, and preparation for release. Particular attention is paid to the specific features of the resocialization of different categories of convicts, including women and juveniles, which require consideration of specific socio-psychological factors.

The study has established that the effectiveness of resocialization largely depends on the comprehensive organization of social and educational work in penitentiary institutions aimed at developing social skills, forming legal awareness, and creating conditions for the further social adaptation of individuals after release. It is concluded that socio-pedagogical support is an important component of modern criminal-executive policy that contributes to the successful reintegration of convicts into society.

Key words: *resocialization of convicts, socio-pedagogical support, penitentiary system, penitentiary institutions, social and educational work, social adaptation, juvenile convicts, female convicts, social competencies.*

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві проблема ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання в установах виконання покарань, набуває особливої актуальності. Перебування в установах виконання покарань часто супроводжується соціальною ізоляцією, втратою соціальних зв'язків, зниженням рівня соціальних компетентностей та ускладненням процесу подальшої інтеграції в суспільство. Після звільнення засуджені нерідко стикаються з труднощами адаптації до нових соціальних умов, що може призводити до повторної злочинності.

Ефективність ресоціалізації значною мірою залежить від створення відповідних умов для соціальної адаптації осіб, які відбувають покарання або звільняються з установ виконання покарань. Водночас важливим чинником, що ускладнює процес їх реінтеграції у суспільство, є соціальна стигматизація, недостатня ефективність програм підтримки та обмежені можливості для працевлаштування після звільнення. Це своєю чергою підвищує ризик повторного вчинення правопорушень. Як зазначає В. В. Ткаченко, у багатьох країнах світу ресоціалізація розглядається як важлива складова державної політики у сфері протидії злочинності. У міжнародній практиці значна увага приділяється розвитку програм соціальної адаптації, створенню центрів реінтеграції, впровадженню освітніх програм, підтримці працевлаштування та формуванню життєвих навичок осіб, які відбувають покарання або звільнилися з місць позбавлення волі [6, с. 490].

У цьому контексті важливого значення набуває соціально-педагогічний супровід ресоціалізації засуджених, спрямований на формування в них позитивних соціальних установок,

розвиток відповідальної поведінки та підготовку до самостійного життя у суспільстві. Соціально-педагогічна діяльність в установах виконання покарань передбачає реалізацію комплексу освітніх, виховних та соціально-психологічних заходів, що сприяють успішній реінтеграції особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ресоціалізації засуджених є предметом наукового інтересу представників педагогіки, психології, соціальної роботи, кримінології та кримінально-виконавчого права. У сучасних дослідженнях увага зосереджується на теоретичному осмисленні сутності ресоціалізації, визначенні її основних напрямів, умов ефективності та особливостей організації соціально-виховної роботи в установах виконання покарань.

Теоретичні підходи до визначення поняття ресоціалізації засуджених висвітлено у працях Ю. Свинаренка, який розглядає її як складний багатofакторний процес, спрямований на відновлення соціального статусу особистості, формування нових соціальних ролей і повернення до повноцінного життя у суспільстві. Важливе значення для розуміння ресоціалізації як стратегічної мети функціонування кримінально-виконавчої системи мають праці С. Дьоменка. Психолого-педагогічні аспекти роботи із засудженими розкрито у дослідженнях О. Діденка, О. Тимківа, А. Бабича, які аналізують особливості педагогічно-виховної роботи з різними категоріями засуджених. Проблему організації соціально-виховної роботи в установах виконання покарань і її значення для ресоціалізації засуджених досліджують В. Сулицький, В. Магрюк. Особливий напрям наукових досліджень становлять праці, присвячені ресоціалізації неповнолітніх засуджених. Зокрема, О. Тогочинський, В. Аніщенко, Ф. Могильний розглядають напрями ресоціалізації неповнолітніх в аспекті реформування системи виконання покарань. Міжнародний досвід ресоціалізації правопорушників висвітлено у працях В. Ткаченка, де акцентовано увагу на значенні міжвідомчої взаємодії, розвитку програм соціальної адаптації, професійної підготовки та підтримки працевлаштування осіб після звільнення.

Отже, аналіз наукових праць свідчить, що проблема ресоціалізації засуджених є багатоаспектною та потребує комплексного міждисциплінарного підходу.

Формулювання цілей статті (постановка завдань). Метою статті є теоретичне обґрунтування та аналіз особливостей соціально-педагогічного супроводу ресоціалізації засуджених в установах виконання покарань, а також визначення основних напрямів і умов його ефективної реалізації у процесі соціально-виховної роботи із засудженими.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань:

1. Проаналізувати наукові підходи до визначення сутності поняття «ресоціалізація засуджених».
2. Охарактеризувати основні напрями соціально-виховної та педагогічної роботи в установах виконання покарань.
3. Визначити особливості соціально-педагогічного супроводу ресоціалізації різних категорій засуджених.
4. Окреслити умови підвищення ефективності процесу ресоціалізації засуджених та їх підготовки до соціальної адаптації після звільнення.

Виклад основного матеріалу. Ресоціалізація є складним соціально-педагогічним процесом, спрямованим на відновлення соціально прийнятних форм поведінки, формування позитивних ціннісних орієнтацій та інтеграцію особистості у суспільство. У контексті пенітенціарної системи ресоціалізація передбачає комплекс заходів, спрямованих на підготовку засуджених до повернення у соціальне середовище після відбування покарання.

Як зазначає Ю. Свиначенко, традиційна модель виконання покарань, що тривалий час функціонувала в пострадянському просторі, була орієнтована переважно на ізоляцію правопорушника від суспільства, а не на його подальшу соціальну інтеграцію. Такий підхід не повною мірою відповідає сучасним міжнародним стандартам поводження із засудженими, які передбачають створення умов для їхнього повернення до повноцінного соціального життя. Автор підкреслює, що в науковій літературі поняття ресоціалізації засуджених розглядається як

складний соціальний процес, спрямований на формування в засудженого соціально прийнятних моделей поведінки, відновлення його соціального статусу та інтеграцію у суспільство після відбування покарання. Ресоціалізація має охоплювати не лише корекцію поведінки особи, а й формування нових соціальних орієнтацій, цінностей та життєвих установок, які відповідають правовим і моральним нормам суспільства. Важливим аспектом ресоціалізації є зміна світогляду засудженого та формування в нього відповідального ставлення до власної поведінки, подолання негативних соціальних установок, які сприяли вчиненню правопорушення, а також набуття нових соціальних ролей і компетентностей [4, с. 352].

У сучасній кримінально-виконавчій системі проблема ресоціалізації засуджених розглядається як одна з ключових стратегічних цілей державної політики у сфері боротьби зі злочинністю. Як зазначає С. В. Дьоменко, ресоціалізація засуджених є важливим орієнтиром функціонування кримінально-виконавчої системи та повинна розглядатися в контексті реалізації кримінально-виконавчої політики держави. Науковець підкреслює, що кримінально-виконавча політика визначає стратегічні цілі, принципи функціонування та основні завдання системи виконання покарань, а також засоби їх досягнення.

Автор наголошує, що у кримінально-виконавчому законодавстві ресоціалізація розглядається як процес відновлення соціального статусу особи та її повернення до повноцінного життя у суспільстві. Нормативне визначення цього поняття містить певні суперечності та потребує більш чіткого наукового обґрунтування. На його думку, ресоціалізація є складним багатограним соціальним явищем, яке охоплює не лише правові, а й соціальні, психологічні та педагогічні аспекти впливу на особистість засудженого. Як підкреслює науковець, досягнення мети ресоціалізації потребує створення відповідних умов у системі виконання покарань, які б сприяли формуванню в засуджених соціально прийнятних моделей поведінки та готовності до повернення у суспільство. Це передбачає комплексний вплив на особистість засудженого, що реалізується

через систему виховних, освітніх та соціальних заходів у процесі відбування покарання [2, с. 497].

Соціально-педагогічний супровід ресоціалізації засуджених можна розглядати як систему цілеспрямованих виховних, освітніх та соціально-психологічних впливів, спрямованих на підтримку особистісного розвитку засудженого, формування соціально значущих якостей та підготовку до повернення у суспільство після відбування покарання. Такий супровід реалізується у процесі організації виховної та соціально-виховної роботи в установах виконання покарань і передбачає комплексний вплив на особистість засудженого. Важливе значення у цьому процесі має освітня діяльність, що сприяє здобуттю засудженими загальної та професійної освіти, розширенню їхнього світогляду та формуванню можливостей для подальшого працевлаштування після звільнення. Не менш важливою складовою є виховна робота, спрямована на формування моральних цінностей, правової культури та відповідального ставлення до власної поведінки. Значну роль відіграє також психологічна підтримка, яка допомагає засудженим подолати внутрішні конфлікти, усвідомити причини протиправної поведінки та адаптуватися до умов перебування в установі виконання покарань. Крім того, важливим напрямом такої діяльності є формування соціальних компетентностей, необхідних для ефективної взаємодії з іншими людьми, конструктивного вирішення життєвих проблем і дотримання соціальних норм. Важливим елементом процесу ресоціалізації є також підготовка засуджених до звільнення, яка передбачає розвиток навичок самостійного життя, професійну орієнтацію та формування готовності до соціальної адаптації після повернення у суспільство.

Важливу роль у процесі ресоціалізації відіграє організація педагогічно-виховної роботи в установах виконання покарань. Як зазначають О. Діденко, О. Тимків та А. Бабиць, така діяльність спрямована на корекцію особистості засудженого, формування в нього позитивного світогляду, розвиток соціально прийнятних форм поведінки та підготовку до повернення у суспільство. Науковці підкреслюють, що ефективність цієї роботи значною мірою залежить від налагодження конструктив-

ної взаємодії між персоналом пенітенціарних установ та засудженими, що передбачає встановлення довірливих відносин, вивчення мотивів та обставин вчинення злочину, а також урахування індивідуально-психологічних особливостей кожної особи. Педагогічно-виховна робота із засудженими повинна мати комплексний характер і охоплювати як індивідуальні, так і групові форми впливу. Важливим елементом такої діяльності є індивідуально-виховна робота, спрямована на вивчення особистісних характеристик засудженого, його життєвого досвіду, соціального оточення та факторів, які сприяли вчиненню правопорушення. Це дає можливість визначити ефективні шляхи корекції поведінки та сприяти формуванню в засудженого відповідального ставлення до власних дій. Окрему увагу необхідно приділяти психологічній роботі з різними категоріями засуджених, оскільки кожна з них має специфічні соціально-психологічні особливості. Йдеться, зокрема, про неповнолітніх засуджених, жінок, осіб похилого віку, засуджених до довічного позбавлення волі, а також осіб, які мають особливі потреби чи перебувають у складних життєвих обставинах. Урахування цих особливостей дозволяє підвищити ефективність виховного впливу та створити більш сприятливі умови для їх ресоціалізації [1, с. 415].

Важливим напрямом діяльності установ виконання покарань є організація соціально-виховної роботи, спрямованої на забезпечення процесу ресоціалізації засуджених. Як зазначають В. Сулицький та В. Магрюк сучасна пенітенціарна система повинна бути орієнтована не лише на ізоляцію засуджених від суспільства, а й на створення умов для їх виправлення та подальшої соціальної інтеграції. Науковці підкреслюють, що ефективність цього процесу значною мірою залежить від комплексного підходу до організації виховної, освітньої та психологічної роботи із засудженими, яка сприяє формуванню правосвідомості, розвитку моральних цінностей та відповідального ставлення до власної поведінки. За твердженням авторів, ресоціалізація засуджених передбачає системний вплив на особистість, що здійснюється через різні форми соціально-виховної діяльності в установах виконання покарань.

Особливе значення має створення умов для здобуття освіти, професійної підготовки та розвитку соціальних навичок, необхідних для успішної адаптації після звільнення.

Важливою складовою ресоціалізації є індивідуальна виховна робота із засудженими, яка передбачає врахування їхніх особистісних характеристик, життєвого досвіду, соціального оточення та причин вчинення злочину. Такий підхід дозволяє більш ефективно впливати на формування соціально прийнятних моделей поведінки та сприяти подоланню негативних установок. Значну роль у цьому процесі відіграє також психологічна підтримка, спрямована на подолання внутрішніх конфліктів, формування позитивної самооцінки та розвиток здатності до самоконтролю [5, с. 195].

Окрему увагу автори приділяють питанням ресоціалізації засуджених жінок, оскільки ця категорія осіб має специфічні соціально-психологічні особливості. На думку авторів, жінки, які відбувають покарання, часто стикаються з особливими соціальними труднощами, пов'язаними із втратою сімейних зв'язків, розривом соціальних ролей матері чи дружини, а також із психологічними наслідками ізоляції. Тому організація соціально-виховної роботи з цією категорією засуджених повинна враховувати їхні емоційні потреби, особливості соціального досвіду та життєвих обставин. Ефективна ресоціалізація засуджених жінок передбачає створення умов для збереження та відновлення соціально значущих зв'язків, зокрема з родиною та дітьми. Важливим напрямом такої роботи є формування в жінок навичок відповідального материнства, розвиток соціальної відповідальності та підтримка їхнього особистісного розвитку. Значну роль у цьому процесі відіграють психологічна допомога, освітні програми та заходи, спрямовані на формування професійних умінь, що можуть сприяти успішній соціальній адаптації після звільнення [5, с. 196].

Ресоціалізація неповнолітніх засуджених є складним і багатоаспектним процесом, який передбачає реалізацію комплексу правових, педагогічних, психологічних і соціально-виховних заходів, спрямованих на формування правослужняної поведінки та підготовку особи до повернення у суспільство. Особливістю роботи з цією категорією засуджених є те, що

їхня особистість ще перебуває у процесі активного становлення, тому виховний вплив має бути спрямований на формування позитивних ціннісних орієнтацій, соціально прийнятних норм поведінки та відповідального ставлення до власних дій.

Науковці О. М. Тогочинський, В. О. Аніщенко та Ф. В. Могильний підкреслюють, що процес ресоціалізації неповнолітніх засуджених має здійснюватися з урахуванням їхніх вікових та психологічних особливостей, соціального досвіду та умов виховання у сім'ї. Значну роль у формуванні криміногенної поведінки неповнолітніх відіграють несприятливі соціальні фактори, зокрема негативний вплив оточення, недостатній рівень сімейного виховання, соціальна дезадаптація та обмежені можливості для самореалізації. У зв'язку з цим ефективна ресоціалізація повинна передбачати комплексний підхід до організації виховної роботи в установах виконання покарань, спрямований на подолання негативних соціальних установок та формування в неповнолітніх засуджених нових життєвих орієнтирів. Водночас важливим елементом ресоціалізації є організація виховної роботи, спрямованої на формування правосвідомості та моральних цінностей. На думку авторів, виховний процес у пенітенціарних установах має бути спрямований на формування в неповнолітніх засуджених поваги до закону, розвиток почуття відповідальності за власні вчинки та усвідомлення наслідків протиправної поведінки. Через систему виховних заходів формується здатність до дотримання соціальних норм та правил співжиття у суспільстві [7, с. 22].

Окрему роль у процесі ресоціалізації відіграє психологічна підтримка неповнолітніх засуджених. Психологічна робота спрямована на виявлення індивідуальних особливостей особистості, подолання внутрішніх конфліктів, формування позитивної самооцінки та розвиток навичок самоконтролю. Психологічна допомога сприяє усвідомленню причин вчинення правопорушення та формуванню готовності до змін у власній поведінці. У процесі такої роботи у засуджених формуються навички комунікації, відповідальності, самостійного прийняття рішень та вирішення життєвих проблем. Це сприяє їхній подальшій адаптації до життя у суспільстві після звільнення.

У цьому контексті важливе значення має налагодження соціальних зв'язків із сім'єю, участь у соціальних програмах та формування готовності до працевлаштування після звільнення. Ефективність цього процесу залежить від комплексного поєднання педагогічних, психологічних та соціальних заходів, спрямованих на формування правослухняної поведінки, розвиток соціальних компетентностей та підготовку засуджених до повноцінного життя у суспільстві [3, с. 64].

Висновки. Проведений аналіз наукових підходів до проблеми ресоціалізації засуджених свідчить про те, що ефективність ресоціалізації значною мірою залежить від комплексної організації соціально-виховної роботи із засудженими, яка поєднує освітню, виховну, психологічну та соціальну підтримку. Особливе значення у цьому процесі має формування правосвідомості, розвиток соціальних компетентностей, подолання негативних поведінкових установок та підготовка засуджених до самостійного життя у суспільстві після звільнення. Важливу роль відіграє також індивідуальний підхід до роботи з різними категоріями засуджених, зокрема неповнолітніми та жінками, що потребує врахування їхніх соціально-психологічних особливостей.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні та впровадженні інноваційних соціально-педагогічних технологій ресоціалізації засуджених, а також у вивченні міжнародного досвіду організації роботи з особами, які відбувають покарання.

Список використаних джерел

1. Діденко О. В., Тимків О. І., Бабич А. В. Психологічні особливості педагогічно-виховної роботи із засудженими різних категорій в установах виконання покарань. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 414–417.
2. Дьоменко С. В. Ресоціалізація засуджених як стратегічна ціль кримінально-виконавчої системи через призму визначення кримінально-виконавчої політики. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання. 2024. № 1. С. 493–499.
3. Караман О. Л. Ресоціалізація неповнолітніх засуджених як процес. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2013. Вип. 22. С. 62–65.

4. Свинаренко Ю. П. Наукові підходи до визначення поняття «ресоціалізація засуджених». *Юридичний бюлетень*. 2023. Вип. 29. С. 350–355.

5. Суліцький В. В., Магрюк В. А. Соціально-педагогічна робота із жінками, які перебувають у конфлікті із законом. *Соціальна педагогіка*. 2020. Вип. 25. Т. 2. С. 194–198.

6. Ткаченко В. В. Ресоціалізація правопорушників: міжнародний досвід. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання. 2025. Вип. 3. Частина 2. С. 489–493.

7. Тогочинський О. М., Аніщенко В. О., Могильний Ф. В. Напрями ресоціалізації неповнолітніх засуджених в аспекті реформування системи виконання покарань. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 2018. Vol. 23 (7). С. 18–23.

References

1. Didenko O. V., Tymkiv O. I., Babych A. V. (2022), "Psychological features of pedagogical and educational work with convicts of different categories in penitentiary institutions", *Legal Scientific Electronic Journal*, No. 8, pp. 414–417.

2. Diomenko S. V. (2024), "Resocialization of convicts as a strategic goal of the criminal-executive system through the prism of defining criminal-executive policy", *Analytical and Comparative Jurisprudence*, No. 1, pp. 493–499.

3. Karaman O. L. (2013), "Resocialization of juvenile convicts as a process", *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Pedagogy, Social Work*, Issue 22, pp. 62–65.

4. Svinarenko Yu. P. (2023), "Scientific approaches to defining the concept of "resocialization of convicts"", *Legal Bulletin*, Issue 29, pp. 350–355.

5. Sulitskyi V. V., Mahriuk V. A. (2020), "Socio-pedagogical work with women who are in conflict with the law", *Social Pedagogy*, Issue 25, Vol. 2, pp. 194–198.

6. Tkachenko V. V. (2025), "Resocialization of offenders: international experience", *Analytical and Comparative Jurisprudence*, Issue 3, Part 2, pp. 489–493.

7. Tohochynskyi O. M., Anishchenko V. O., Mohylnyi F. V. (2018), "Directions of resocialization of juvenile convicts in the context of reforming the system of execution of punishments", *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*, No. 3 (7), Vol. 2, pp. 18–23.

Дата першого надходження статті до видання: 16.03.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.03.2026.

Дата публікації (оприлюднення): 21.05.2026.

УДК 378.147:343.83:[001.89+2-46]
DOI 10.32755/sjeducation.2026.02.156

**ПРАКТИКО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ЯК СПОСІБ
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ПЕНІТЕНЦІАРІЇВ (З ДОСВІДУ
ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН «ОСНОВИ НАУКОВИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ ТА АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ»
ТА «ОСНОВИ КАПЕЛАНСТВА»)**

Щербина Наталія Олексіївна,

кандидат історичних наук, доцент кафедри педагогіки
та професійної етики гуманітарного факультету

(очної та заочної форми навчання),

Пенітенціарна академія України

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: natalboyko@gmail.com)

Researcher ID: KHU-4191-2024

orcid.org/0009-0002-5573-0505

У статті досліджено особливості формування професійної компетентності майбутніх працівників пенітенціарної системи через впровадження практико-орієнтованого підходу на основі аналізу освітнього процесу в Пенітенціарній академії України. Висвітлено досвід викладання дисциплін «Основи наукових досліджень та академічної доброчесності» та «Основи капеланства» з використанням практико-орієнтованих технологій. Підкреслено важливість використання активних методів навчання: кейс-методів, бінарних занять, тренінгів з медіаграмотності та воркшопів за участю психологів-практиків і капеланів. Особливу увагу приділено синергії зусиль психологічної служби та капеланства у процесі ресоціалізації засуджених.

Метою статті є дослідження особливостей формування професійної компетентності за допомогою практико-орієнтованого підходу на прикладі навчальних дисциплін «Основи капеланства» та «Основи наукових досліджень та академічної доброчесності».

Методологічну основу дослідження становлять системний та діяльнісний підходи. Це дало змогу представити формування професійної компетентності майбутніх фахівців ДКВС як цілісну ієрархічну систему, практична реалізація якої забезпечується залученням здобувачів до активної діяльності через використання кейс-методів та імітаційного моделювання.

Доведено, що використання активних методів навчання (воркшопи, імітаційні ігри, розроблення авторських моделей взаємодії) перетворює отримані знання на особистісні цінності майбутніх фахівців. Це забезпечує вищий рівень готовності до реальної професійної діяльності, сприяє трансформації теоретичних знань у професійну компетентність, адже

отримані здобувачами цінності та навички комунікації, етичного вибору та міждисциплінарної співпраці стають визначальними для успішної переміни розуму та поведінки правопорушників.

***Ключові слова:** професійна компетентність, практико-орієнтований підхід, пенітенціарна система, академічна доброчесність, пенітенціарне капеланство, психологічна допомога, ресоціалізація.*

PRACTICE-ORIENTED APPROACH AS A WAY OF FORMING THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE PENITENTIARY OFFICIALS (FROM THE EXPERIENCE OF TEACHING THE DISCIPLINES ‘BASICS OF SCIENTIFIC RESEARCH AND ACADEMIC INTEGRITY’ AND ‘BASICS OF CHAPLAINCY’)

Shcherbyna Nataliia,

PhD in Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Department of Pedagogy and Professional Ethics of the Faculty of Humanities (full-time and part-time education),

Penitentiary Academy of Ukraine

(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,

e-mail: natalboyko@gmail.com)

Researcher ID: KHU-4191-2024

orcid.org/0009-0002-5573-0505

The article examines the peculiarities of developing the professional competence of future employees of the penitentiary system through the implementation of a practice-oriented approach, based on an analysis of the educational process at the Penitentiary Academy of Ukraine. The experience of teaching the disciplines ‘Fundamentals of Scientific Research and Academic Integrity’ and ‘Fundamentals of Chaplaincy’ using practice-oriented technologies is highlighted. The importance of using active teaching methods is emphasised: case methods, binary classes, media literacy training and workshops with the participation of practising psychologists and chaplains. Particular attention is paid to the synergy between the psychological service and chaplaincy in the process of resocialisation of convicts.

The purpose of the article is to examine the peculiarities of professional competence formation through a practice-oriented approach, using the examples of the academic disciplines ‘Fundamentals of Chaplaincy’ and ‘Fundamentals of Scientific Research and Academic Integrity.’

The methodological basis of the study consists of systemic and activity-based approaches. This made it possible to present the formation of professional competence of future specialists of the State Criminal Executive Service as a holistic, hierarchical system, the practical implementation of which is ensured by involving applicants in activities through case methods and simulation modelling.

It has been proven that the use of active teaching methods (workshops, simulation games, and the development of original interaction models) transforms the knowledge gained into personal values of future specialists. This ensures a higher level of readiness for real professional activity and contributes to the transformation of theoretical knowledge into professional competence, since the values and skills of communication, ethical choice and interdisciplinary cooperation acquired by applicants become decisive for the successful change of mind and behaviour of offenders.

Key words: *professional competence, practice-oriented approach, penitentiary system, academic integrity, penitentiary chaplaincy, psychological assistance, resocialisation.*

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика пошуку оптимальних концептуальних засад підготовки майбутніх фахівців є цілком логічно предметом наукового дискурсу. Проте на кожному етапі розвитку суспільства особливості формування, втім, як зміст самої професійної компетентності, змінюється, що й зумовлює актуальність дослідження. Питання змісту компетентностей, які мають бути сформовані в майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої системи (далі – ДКВС), вивчали низка провідних дослідників, зокрема, В. Аніщенко, О. Боднарчук, В. Бадира, І. Богатирьов, С. Гречанюк, С. Зінченко, В. Львовичкін, В. Петков, Н. Разумейко, О. Ткаченко та ін. [1–3]. Особливості компетентнісного підходу в закладах вищої освіти вивчали, зокрема, такі науковці: Г. Акоюян, Н. Давиденко, О. Косицька, Л. Лічман Л. Михайленко, Н. Муқан, Н. Чубинська, Н. Погранична, Н. Савчук [4–6]. Проте проблематика реалізації практико-орієнтованого підходу під час підготовки майбутніх фахівців ДКВС залишається актуальною.

Метою статті є дослідження особливостей формування професійної компетентності за допомогою практико-орієнтованого підходу на прикладі навчальних дисциплін «Основи капеланства» та «Основи наукових досліджень та академічної доброчесності».

Методологічну основу дослідження становлять системний та діяльнісний підходи. Це дало змогу представити формування професійної компетентності майбутніх фахівців ДКВС як цілісну ієрархічну систему, практична реалізація якої забезпечу-

ється залученням здобувачів до активної діяльності через використання кейс-методів та імітаційного моделювання.

Виклад основного матеріалу. Згідно з національним освітнім законодавством України компетентнісний підхід передбачає спрямованість освітнього процесу на досягнення результатів навчання та набуття особою компетентностей, необхідних для самореалізації, особистісного розвитку, успішної професійної, соціальної та подальшої навчальної діяльності [7]. У сучасній системі освіти України він застосовується на всіх рівнях освіти. У закладах вищої освіти України компетентнісний підхід використовується з метою акцентуації уваги на засвоєнні здобувачами вищої освіти практичних знань із мінімальним застосуванням теоретичної інформації, що робить їх більш підготовленими саме до практичної діяльності під час професійної діяльності [4, с. 1].

Компетентнісний підхід в освіті виник у відповідь на недоліки традиційної парадигми, яка надавала пріоритет накопиченню знань над їх практичним застосуванням. Сучасний ринок праці потребує фахівців із міцною базою знань, які можуть швидко адаптуватися до нових викликів, приймати рішення в складних ситуаціях, ефективно співпрацювати та постійно оновлювати свої навички. Це має вирішальне значення в умовах четвертої промислової революції, цифровізації та зростаючої ролі інформаційних технологій у всіх сферах життя [5, с. 151].

У контексті вищої освіти погоджуємось з таким підходом до розуміння сутності «професійна компетентність» як поєднання теоретичної та практичної підготовленості майбутнього фахівця до майбутньої професійної діяльності та головний показник наявності розвиненого професійного мислення [6].

Компетентнісний підхід потребує певної специфіки в підготовці здобувачів вищої освіти, які передусім зумовлені необхідністю активізації їхньої діяльності. На відміну від традиційних підходів, де навчальна діяльність зводиться до процесу набуття знань, умінь та навичок, компетентнісний підхід передбачає їхню єдність, синергію та доповнення іншими, не менш важливими компонентами. Його основа, як і в діяльнісному підході, базується на ідеї діяльнісного характеру змісту

освіти. Однак за компетентнісного підходу навчальна діяльність спрямована на інший результат – формування системи компетенцій здобувачів освіти. Зміст останніх охоплює його особистісне ставлення до об'єктів та процесів, необхідних для продуктивної діяльності стосовно них. Отже, компетенції набувають значення власних цінностей здобувачів освіти [6].

У попередніх роботах авторки вже був представлений досвід впровадження практико-орієнтованих технологій під час підготовки фахівців Державної кримінально-виконавчої системи [8; 9]. Зокрема йшлося про використання кейс-методу, а також використання проєктних технологій під час викладання навчальної дисципліни «Основи наукових досліджень та академічної доброчесності» [8; 9]. У попередньому семестрі, окрім вище зазначених видів робіт, які також були використані під час викладання предмета, здобувачі освіти долучалися до роботи кількох міжвузівських наукових заходів, що відбувалися у форматі круглих столів. Так один із заходів відбувся в листопаді, тож цілком закономірно був присвячений 107-й річниці з Дня заснування Національної академії наук України. Співорганізатором круглого столу став обласний комунальний позашкільний навчальний заклад «Чернігівська Мала академія наук учнівської молоді» Чернігівської обласної ради, що й зумовило відповідну назву – «Молодь у науці: від перших кроків до професійної діяльності». Круглий стіл засвідчив, що молодь закладів середньої освіти, яка займається науковими дослідженнями, може надалі розвивати свій науковий потенціал і в закладі вищої освіти, що дозволило створити молодіжну наукову платформу для продуктивного обміну науковими ідеями між молодими вченими.

Наступний круглий стіл мав назву «Філософія і методологія науки: виклики та перспективи міждисциплінарності», який був проведений спільно з кафедрою філософії і суспільних наук Національного університету «Чернігівська політехніка». Під час наукового заходу було обговорено актуальні тенденції розвитку сучасної національної та міжнародної науки в умовах посилення міждисциплінарності; виокремлено ключові виклики та окреслено перспективи розвитку філософії й мето-

дології науки в міждисциплінарному контексті. Проведення круглого столу сприяло обміну науковим досвідом та формуванню наукової культури, підвищенню ефективності дослідницької діяльності здобувачів вищої освіти.

Також здобувачі вищої освіти мали можливість застосувати отримані ними знання з предмета «Основ наукових досліджень та академічної доброчесності» та англійської мови під час бінарного практичного заняття, яке відбувалось у формі кейс-методу, під час якого курсанти виконували ролі науковців, які брали участь у науково-практичній конференції. Доповіді на актуальні теми були підготовлені та презентовані англійською мовою. Інші курсанти брали участь в обговоренні шляхом постановки запитань до доповідачів, які намагалися знайти на них відповіді. Бінарне заняття сприяло не лише поглибленню знань з обох дисциплін, а й розвитку комунікативних навичок курсантів та їхньої здатності застосовувати теоретичні знання на практиці.

Таким чином, зазначені вище наукові заходи, які проводилися з охочими здобувачами освіти, дозволили їм обрати науковий захід, який найбільше відповідав їх сфері інтересів, реалізувати отримані теоретичні знання на практиці, розвинути їх комунікативні здібності, отримати досвід публічних виступів з незнайомими людьми, що сприяє формуванню їх наукової культури та вдосконалює професійну компетентність.

Для сучасної людини, незалежно від сфери діяльності, вагомую роль відіграє інформаційна компетентність. Про значення її в науковій діяльності також була підготована окрема публікація авторки [10]. Нині хотілось би акцентувати на ролі практико-орієнтованих технологій у формуванні цієї навички. З метою формування критичного мислення, вміння аналізувати джерела інформації, відрізнити фейки від фактів, особливо в епоху штучного інтелекту, для здобувачів освіти запрошувались експерти у галузі медіаосвіти, які, використовуючи практичні кейси, перевіряли і разом з тим вчили молодь навичкам критичного споживання інформації. Наприклад, в одній з навчальних груп було проведено бінарне практичне заняття у формі тренінгу під назвою «Маніпуляції в мережі: подумаємо і

пограємо», яке провів тренер з медіаграмотності, OSINT-аналітик. Під час заходу здобувачі мали змогу збагатити теоретичні знання та вдосконалити практичні вміння аналізу інформації, розпізнавати дезінформацію та дідфейки.

Також сприяли формуванню професійної культури зустрічі з науковцями, зокрема з військовим істориком Михайлом Жироховим, який продемонстрував значення наукового підходу до розуміння історичних процесів і власне самого перебігу російської агресії на Чернігівщині.

Цього року в Пенітенціарній академії України було розроблено і впроваджено новий курс «Основи капеланства», який викладається для здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Психологія». Тому актуальним завданням стало вивчення моделей практичного застосування духовних цінностей як додаткового ресурсу в роботі пенітенціарного психолога. Цьому сприяли зустрічі з пенітенціарними капеланами, які ділились власним досвідом душпастирської опіки в місцях несвободи, психологами-практиками, які розповідали про власний досвід взаємодії з капеланами.

Також проводились наукові заходи. Так, під час воркшопу «Душпастирство в системі ДКВС: актуальний стан, проблеми, перспективи» здобувачі вищої освіти мали змогу поспілкуватися з представниками різних релігійних деномінацій, які обмінювались досвідом капеланського служіння та душпастирської опіки в пенітенціарній системі, богословськими роздумами над сенсом поняття «пенітенціарний» та тому, як за допомогою духовних цінностей можна сприяти перетворенню системи покарання на систему перемири розуму. В'ячеслав Когут, пастор, капелан, доктор Богослов'я, який очолював Душпастирську раду з питань релігійної опіки в пенітенціарній системі України, розповів про основні етапи становлення пенітенціарного капеланства в Україні та роль Душпастирської ради з питань релігійної опіки в пенітенціарній системі України. Окрема увага приділялась практичним випадкам пенітенціарного служіння, обміну досвідом капеланського служіння у взаємодії з психологом у кризових ситуаціях.

Досвід взаємодії пенітенціарних психологів з капеланами була присвячена окрема зустріч здобувачів вищої освіти Пенітенціарної академії з психологом-практиком Віктором Мозговим, який працював у 8 навчальному центрі Державної спеціальної служби транспорту. Психолог розповів про власний досвід співпраці з капеланом на найгарячіших ділянках фронту, наголосив на значенні духовних цінностей у кризових ситуаціях. Також В. Мозговий підкреслив, що для ув'язнених та пенітенціарного психолога капеланська діяльність є потужним чинником поліпшення морального стану персоналу та засуджених й виокремив основні напрямки взаємодії психолога та капелана в пенітенціарній системі.

Здобувачі освіти Пенітенціарної академії України мали змогу дізнатися про досвід впровадження корекційної програми, яка базується на релігійних цінностях. З цією метою відбулась онлайн-зустріч з Павлом Маркеловим, координатором корекційної програми «Шлях ув'язненого» в Україні. Гість розповів про світовий та національний досвід впровадження цієї корекційної програми, яка впроваджується у 36 країнах світу з 2014 року. В Україні її впровадження розпочалося з червня 2023 року. Станом на 2025 рік вона проводиться у 48 установах нашої держави.

Під впливом почутого самі здобувачі освіти мали розробляти власні моделі взаємодії з пенітенціарними капеланами. Також під час одного з практичних занять здобувачі імітували духовну бесіду із правопорушниками. Саме така підготовча робота, пошук відповідних фрагментів релігійних творів, притч, оповідань, переказів може бути використана персоналом ДКВС у подальшій професійній діяльності.

Висновки. Таким чином, перехід від традиційного накопичення знань до формування системи компетенцій є об'єктивною вимогою сучасного ринку праці та умов цифровізації. Професійна компетентність у контексті підготовки фахівців для пенітенціарної системи постає як синергія теоретичної бази та здатності до прийняття рішень у складних професійних ситуаціях. Викладання дисципліни «Основи наукових досліджень та академічної доброчесності» із викорис-

танням кейс-методів, бінарних занять та участі в міждисциплінарних круглих столах забезпечило активізацію пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти. Практичні тренінги з медіаграмотності, зустрічі з науковцями дозволили сформувати навички критичного оцінювання інформації, що є критично важливим для фахівців ДКВС. Впровадження курсу «Основи капеланства» дозволило майбутнім психологам вивчити моделі синергії між духовною опікою та психологічною допомогою. Безпосередня взаємодія з капеланами та психологами-практиками, а також ознайомлення з міжнародною корекційною програмою «Шлях ув'язненого» сприяли розумінню капеланства як потужного ресурсу для ресоціалізації та морального оздоровлення засуджених.

Отже, використання активних методів навчання (воркшопи, імітаційні ігри, розроблення авторських моделей взаємодії) перетворює отримані знання на особистісні цінності майбутніх фахівців. Це забезпечує вищий рівень готовності до реальної професійної діяльності, де навички комунікації, етичного вибору та міждисциплінарної співпраці стають визначальними для успішної переміни розуму та поведінки правопорушників.

Перспективи подальших досліджень полягають у подальшому розробленні методичних напрацювань, зокрема практичних кейсів під час фахової підготовки майбутніх пенітенціаріїв.

Список використаних джерел

1. Аніщенко В., Разумейко Н., Ткаченко О., Радзієвський В. Комплексний підхід щодо вдосконалення фізичної підготовки офіцерів ДКВС України в умовах війни. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. 2025. № 31. С. 180–185.

2. Мітрошкіна О. В. Професійна компетентність працівників Державної кримінально-виконавчої служби України у контексті психологічної готовності до змін. *Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994–2019 рр.)*: зб. тез доп. на міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя створення ун-ту (м. Харків, 22 листоп. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. С. 303–305.

3. Разумейко Н., Ткаченко О. Концепція кадрового забезпечення державної кримінально-виконавчої служби України. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2018. № 1 (3). С. 198–208.

4. Погранична Н. М., Савчук Н. В., Акоюян Г. М. Компетентнісний підхід у вищій освіті: інтеграція теорії та практики в підготовці фахівців. *Академічні візії*. 2025. Вип. 41. С. 1–11.

5. Lichman L., Mykhailenko L., Kositska O., Davydenko N. Competency-based approach in higher education: implementation challenges in theory and practice. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія»*. 2025. Вип. 8. С. 149–156.

6. Mukan, N., Chubinska, N., Zhongjun, G. Компетентнісний підхід у вищій освіті: основні поняття та категорії. *Академічні візії*. 2023. № 17. URL: <https://www.academyvision.org/index.php/av/article/view/475> (дата звернення: 05.03.2026).

7. Про затвердження Державного стандарту професійної (професійно-технічної) освіти: постанова Кабінету Міністрів України № 1071 від 20 жовтня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1077-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.03.2026).

8. Razumeyko N., Shcherbyna N., Anishchenko V. Practice-oriented learning technologies in the process of gradual professional training of specialist of the State Penitentiary Service of Ukraine. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. 2025. № 1 (14). С. 209–221.

9. Hryn O., Shcherbyna N. Project technology for teaching socio-humanitarian disciplines in conditions of war. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2024. № 2(49). С. 12–24.

10. Щербина Н. Формування інформаційної культури наукових досліджень здобувачів вищої освіти. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. 2024. № 2 (13). С. 262–271.

References

1. Anishchenko, V., Razumeyko, N., Tkachenko, O., & Radziievskiy, V. (2025), "A comprehensive approach to improving the physical training of officers of the State Penitentiary Service of Ukraine in war conditions", *Bulletin of T.H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"*, (31), 180–185.

2. Mitroshkina, O. V. (2019), "Professional competence of employees of the State Criminal-Executive Service of Ukraine in the context of psychological readiness for changes", *Kharkiv National University of Internal Affairs: 25 years of experience and a look into the future (1994–2019) : conference proceedings*, Kharkiv, pp. 303–305.

3. Razumeyko, N., & Tkachenko, O. (2018), "The concept of personnel management of the State Criminal-Executive Service of

Ukraine", *Criminal-Executive System: Yesterday. Today. Tomorrow*, № 3 (1), pp. 198–208.

4. Pohranychna, N. M., Savchuk, N. V., & Akopian, H. M. (2025), "Competency-based approach in higher education: Integration of theory and practice in specialist training", *Academic Visions*, № 41, pp. 1–11.

5. Lichman, L., Mykhailenko, L., Kositska, O., & Davydenko, N. (2025), "Competency-based approach in higher education: Implementation challenges in theory and practice", *Scientific Bulletin of Vinnytsia Academy of Continuing Education. Series: Pedagogy. Psychology*, № 8, pp. 149–156.

6. Mukan, N., Chubinska, N., & Zhongjun, G. (2023), "Competency-based approach in higher education: Basic concepts and categories", *Academic Visions*, № 17, available at: <https://www.academyvision.org/index.php/av/article/view/475>.

7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), On approval of the State Standard of Professional (Vocational-Technical) Education, Resolution No. 1071, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1077-2021-%D0%BF#Text>.

8. Razumeyko, N., Shcherbyna, N., & Anishchenko, V. (2025), "Practice-oriented learning technologies in the process of gradual professional training of specialist of the State Penitentiary Service of Ukraine", *Scientific Bulletin of Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioral Sciences*, № 1(14), pp. 209–221.

9. Hryn, O., & Shcherbyna, N. (2024), "Project technology for teaching socio-humanitarian disciplines in conditions of war", *Comparative-Pedagogical Studies*, № 2, pp. 12–24.

10. Shcherbyna, N. (2024), "Formation of information culture of scientific research of higher education seekers", *Scientific Bulletin of Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioral Sciences*, № 2 (13), pp. 262–271.

Дата першого надходження статті до видання: 09.03.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.03.2026.

Дата публікації (оприлюднення): 21.05.2026.

UDC 37(4+477):061.1ЄС-044.247
DOI 10.32755/sjeducation.2026.02.167

HIGHER EDUCATION REFORM IN POLAND 2025–2026: NEW OPPORTUNITIES FOR UKRAINIAN INTEGRATION

Borysenko Iryna, PhD of Pedagogical Sciences,
Associate Professor,
Professor of the Foreign Languages Department,
Penitentiary Academy of Ukraine
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,
Senior Researcher at the Department of Comparative Pedagogy,
Institute of Pedagogy, National Academy
of Pedagogical Sciences of Ukraine
(52D Sichovykh Striltsiv Street, Kyiv, 04053, Ukraine,
e-mail: borysenko-irina@ukr.net)
ORCID: 0000-0002-1191-3126

Ongoing reforms in the fields of science and higher education in Poland have been implemented as part of the strategy for scientific excellence, modern higher education, business partnerships, and the social responsibility of science. This process involves three key areas: «Constitution for science», which provides for systemic changes in science and higher education legislatively; innovation for the economy, which strengthens the commercialisation of research and partnerships with business; and social responsibility of science.

This article aims to explore the transformation of Poland's education system in order to use it as a model for the modernisation of Ukrainian higher education. The analysis focuses on how Polish innovations in management and digitisation can be adapted to strengthen Ukraine's human capital and harmonise educational standards in both countries.

The article examines recent legislative initiatives introduced by the Polish Ministry of Science and Higher Education between 2025 and 2026. It particularly focuses on the «Anti-Discrimination Package», the transition to mandatory electronic diplomas, and the «Science4Business» framework. The analysis of these reforms can help to define effective models for the Ukrainian higher education system, especially in terms of European integration, digital transformation, and the protection of academic stakeholders' well-being.

The identified reform initiatives highlight a collective commitment to ensuring and enhancing educational quality. There is a strong emphasis on integrating digital technologies and cultivating competencies essential to success in the European labour market. In particular, the reforms introduced in Poland are especially comprehensive and multifaceted. They focus on key areas, including the internationalisation of education, strengthening the link between scientific research and economic development, developing open online courses for broader access and inclusion, and recognising diplomas across international borders.

The research methodology for this study will include an examination of key Polish documents outlining the legal framework and defining the strategic direction of European policy in higher education and training.

Conclusion. *Poland is reforming its higher education to boost transparency and digital skills while enhancing its global reputation. These changes serve as a model for Ukraine's recovery and integration into the European Higher Education Area (EHEA).*

Key words: *higher education reform, school reforms, anti-discrimination, digital diplomas, European integration, academic integrity.*

РЕФОРМА ВИЩОЇ ОСВІТИ ПОЛЬЩІ 2025–2026: НОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Борисенко Ірина Василівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри іноземних мов,

Пенітенціарна академія України

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34),

старший науковий співробітник відділу порівняльної педагогіки,

Інститут педагогіки НАПН України

(04053, Україна, м. Київ, вулиця Січових Стрільців, 52Д,

e-mail: borisenko-irina@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-1191-3126

Актуальні системні трансформації в галузі науки та вищої освіти Польщі було впроваджено в межах стратегії «За наукову досконалість, сучасну вищу освіту, партнерство з бізнесом та соціальну відповідальність науки». Цей процес відбувається за трьома напрямками: «Конституція для науки», що передбачає системні зміни в науці та вищій освіті на законодавчому рівні; інновації для економіки, які посилюють комерціалізацію досліджень та партнерство з бізнесом; соціальна відповідальність науки.

Ця стаття має на меті дослідити трансформацію освітньої системи Польщі як модель для модернізації української вищої школи. Аналіз зосереджений на тому, як польські інновації в управлінні та цифровізації можуть бути адаптовані для зміцнення людського капіталу України та гармонізації освітніх стандартів обох країн.

У роботі розглядаються нещодавні законодавчі ініціативи, запроваджені Міністерством науки та вищої освіти Польщі протягом 2025–2026 років. Особлива увага приділяється «Антидискримінаційному пакету», переходу на обов'язкові електронні дипломи та програмі «Наука для бізнесу» (Science4Business). У дослідженні визначено масштабовані моделі для системи вищої освіти України, зокрема в розрізі європейської інтеграції, цифрової трансформації та захисту добробуту учасників освітнього процесу.

Визначено, що реформаторські ініціативи підкреслюють спільне прагнення до забезпечення та підвищення якості освіти. Заслужує на увагу

питання щодо інтеграції цифрових технологій та формуванню компетентностей, які дозволяють випускнику реалізуватися на європейському ринку праці. Зокрема, реформи, запроваджені в Польщі, є надзвичайно комплексними та багатограними. Вони зосереджені на ключових напрямках, серед яких: інтернаціоналізація освіти, зміцнення зв'язку між науковими дослідженнями та економічним розвитком, розроблення відкритих онлайн-курсів для розширення доступу та інклюзивності, а також процес визнання дипломів на міжнародному рівні.

***Методологія дослідження** передбачає детальний аналіз ключових документів країни, які визначають нормативно-правову базу та окреслюють стратегічні напрями європейської політики у сфері освіти й професійної підготовки на рівні вищої освіти.*

***Висновки.** Польща реформує систему вищої освіти з метою підвищення прозорості та розвитку цифрових навичок, одночасно зміцнюючи свою репутацію на міжнародній арені. Ці зміни слугують моделлю для відновлення України та її інтеграції в Європейський простір вищої освіти*

***Ключові слова:** реформа вищої освіти, шкільні реформи, антидискримінаційні заходи, цифрові дипломи, європейська інтеграція, академічна доброчесність.*

Relevance of the article. The strategy for European integration provides a significant impetus for implementing comprehensive, systemic reforms in the Ukrainian education system. The adoption of European standards and frameworks establishes clear benchmarks for quality and structural design and provides a roadmap to help Ukraine build a competitive educational system. This system is intended to integrate with the broader European Education Area, facilitating greater academic and cultural exchange.

In 2026, educational reforms are seen as part of large-scale long-term transformation programmes initiated by the governments of various European countries. This ambitious agenda aims to replace historically fragmented educational initiatives with a cohesive, unified approach that addresses students' needs in a constantly changing world.

Educational reform involves deliberate, systematic modifications to the educational system aimed at addressing particular challenges identified through research and stakeholder input. The final goals are to improve learning efficiency, promote student success, and ensure that education is fair, just, and accessible to all.

Each year, a number of reforms are introduced in school systems nationwide across areas such as curricula development, pedagogical approaches, governance structures, and the integration of advanced technology. These reforms are designed not only to address current educational needs but also to anticipate future challenges in a changing environment. Through these efforts, Ukraine aims to raise educational standards and promote a more sustainable and inclusive learning environment for all students.

Analysis of significant research and publications. The scientific problem of reforms and innovations in the field of education and learning, as well as the essential characteristics of reforms, has been explored in the works of O. Vozniuk, V. Ohneviuk, V. Kremen, and S. Sysoieva [1]. Ukrainian scholars have investigated various aspects of European policy, including: transformation processes in secondary school education within the context of European integration (O. Lokshyna); the modernization of higher education (V. Andrushchenko); the experience of reforming Ukrainian education: an attempt at scientific reflection (O. Savchenko); reform trends in foreign countries and Ukraine (A. Sbruieva); and trends in the reform of school education in Ukraine during the 20th century (L. Berezivska).

Furthermore, the comparative aspects of European policy and school education transformation are comprehensively addressed in the works of N. Avsheniuk and T. Desyatov, who analyse management strategies within the EU educational landscape. V. Luhovyi extensively covers the theoretical and practical aspects of implementing the Bologna Process in Ukraine. At the same time, L. Danylenko and O. Pometun examine the systemic nature of pedagogical innovations and change management [2].

Leaders of countries with high-performing educational systems strongly believe in the essential role of education in achieving their societal goals. These goals include reducing poverty, promoting greater equity, fostering a well-functioning multicultural society, and ultimately driving economic growth while creating high-quality jobs. Each education system has a long-term vision that outlines how education can support these objectives, and this

vision is widely recognised and accepted both within the education system and beyond.

Strategic Modernisation of Education in Poland in 2026. The strategic modernisation of Poland's education system in 2026 marks a significant move from fragmented efforts to a unified, long-term vision. This evolution is defined by a «whole-of-society» approach that connects innovative teaching methods, national security, and the creation of a secure and ethical academic environment.

The contemporary approach to reform is grounded in the «Compass of Tomorrow» (Reform26) concept, which involves updating educational content and implementing advanced information-diagnostic tools [3]. Key shifts include:

Curriculum renewal – introducing subjects such as Civic Education and Health Education, with renewed emphasis on practical competencies and project-based learning.

Diagnostics and support – the launch of digital platforms for the psychological analysis of cognitive and emotional processes among students aged 7 to 19.

Security component – the integration of mandatory modules focused on security and defence within secondary school curricula [3].

In addition to these content-based updates, the Ministry of Science and Higher Education is actively working to build an ethical foundation for the academic community. The new «anti-discrimination package» introduced in January 2026, aims to fight against harassment and establish new Equality standards. Key measures of the package include:

- the introduction of an Academic Ombudsman;
- the requirement for formal equality plans;
- clarifications on anti-nepotism regulations;
- the establishment of a 30 % gender representation quota for university governing bodies.

In response to the changing geopolitical landscape, Poland has incorporated a security dimension into its educational policy. Schools are increasingly seen as centres for civic and patriotic education, with compulsory modules focusing on security, defence, and safety awareness. This is supported by an inclusive «all-hazard» approach. to society resilience, which teaches students to

analyse information critically, maintain digital hygiene, and contribute to a well-functioning, informed, and secure society.

By 2026, the main objective for Polish education is to create an environment where systemic modernisation (Reform26) equips students with the technical skills needed for the future, while an ethical framework (the anti-discrimination package) promotes a culture of respect, safety, and democratic participation. This coordinated approach treats education not just as a service but as the basis to national resilience and sustainable economic and social growth [3].

In 2025, Poland implemented comprehensive educational reforms that included support for small schools, enhanced student awareness of security and defence, and an emphasis on analytical thinking, civic education, patriotism, and healthy lifestyles. Table 1 outlines the key areas of the 2025 reforms in Poland [5].

Table 1 – Reforms and innovations

REFORMS AND INNOVATIONS
<p>Key reforms in 2025:</p> <ul style="list-style-type: none"> <p>• Curriculum Reform and the «Compass of Tomorrow» system (Reform26) introduces a new core curriculum, including two new subjects: Civic Education and Health Education. The physical education curriculum is being revised to focus on the development of motor skills, motivation, and overall health, while integrating more essential competencies and emphasising practical and project-based learning. Furthermore, there is a shift toward descriptive assessment, constructive feedback, and competency development. In secondary schools, a mandatory training module is being introduced, featuring exercises similar to those used in the selection process for military and other security services.</p> <p>• Implementation of New Information and Diagnostic Tools: the launch of a new educational information platform offering free electronic tools for teachers, specialists, and parents. Key tools include screening for preschool children; assessment of student functioning in school (ages 7–19); and specialised tools for psychologists to analyse cognitive processes and students' emotional and social functioning.</p> <p>• Support for Inclusivity and Mental Health: the «Friendly school» program (2025–2027) aims to ensure equal educational opportunities, with a particular focus on students from Ukraine.</p>

- **Changes in legislation regarding student rights and teacher work organisation:** establishment of the Student Rights Ombudsman (at both the national and voivodeship/regional levels), codification of a statutory catalogue of student rights and responsibilities, and unification of the list of disciplinary measures. Strengthening of regulations regarding unexcused absences.
- **Support for small schools and safety:** providing support for the operation of small primary schools (up to 70 students), particularly in rural areas, through grants for construction, adaptation, or equipment. The proposed changes allow for adapting primary education to demographic shifts and repurposing unused building spaces as social or cultural centres for the local community.
- **«Education with the Military»:** continuation of the program aimed at increasing students' awareness in the field of security and defence, as well as developing first aid skills and crisis management behaviour.
- **State policy priorities (2025/2026):** emphasise analytical thinking (STEM), civic education and patriotism, healthy lifestyles, violence prevention, mental health, digital hygiene, and the promotion of vocational education.

The period of 2025–2026 reflects a transition from foundational strategic planning and policy creation (2025) to legislative implementation and deepening structural reforms (2026) (Table 2) [5].

Table 2 – Features of reforms in 2025 and 2026

Feature	2025 Focus on Framework and Strategy	2026 Prioritise Legislation and Oversight
Core direction	Strategic planning, programme launches, and establishing advisory bodies.	Codifying protections, conducting systemic audits, and expanding institutional frameworks of democracy.
Primary goal	Developing the infrastructure for a modern, inclusive, and innovative ecosystem.	Ensuring legal compliance, safety, and equality through binding measures and regulations.
Key mechanism	Calls for proposals, pilot projects, and expert consultations.	Legislative amendments and permanent monitoring entities

A clear evolution over time can be seen when comparing equality and anti-discrimination efforts in the Polish higher education system, especially between the initiatives of 2025 and those that followed in 2026. In 2025, the Ministry of Science and Higher Education primarily concentrated on diagnosis, research, and advisory activities. During this phase, key organisations, such as the Council on Women in Higher Education and Science, along with a special task force to combat mobbing, were established to identify systemic barriers, analyse existing legislative gaps, and collect empirical data on the experiences of students and staff. This phase was vital for building a basic understanding of mental health and equity issues within the academic environment.

By 2026, the strategy shifted from conducting research to formally codifying these findings into binding regulations and laws. The introduction of the «Anti-Discrimination Package» signifies a shift from advisory or pilot initiatives to concrete legal measures mandates. The current legislative approach includes the creation of an academic ombudsman position, the introduction of compulsory training on combating mobbing, and a requirement for universities to publish official plans to promote equality. While 2025 identifies the scope of the issue, 2026 concentrates on implementing effective preventive measures. measures that ensure transparency and accountability throughout the academic community [3].

The higher education and science landscape in Poland is experiencing a strategic shift, moving from an initial stage of diagnostic research and framework development in 2025 to a phase of legislative enactment and structural oversight in 2026.

Diagnosis and strategic design. In 2025, the Ministry of Science and Higher Education focused on establishing the structure for a more inclusive, digital, and innovation-centred academic system. Key efforts included drafting the Strategy for the Development of Higher Education until 2035, which used SWOT analysis to identify the need to improve the link between science and business.

During this period, the Ministry implemented several pilot programs and advisory bodies, such as the Council for Women in Higher Education and Science and the Team to Counteract

Mobbing, whose task was to identify systemic barriers. Digitalisation was also a main area of focus: the introduction of an electronic diploma system and the expansion of the NAVOICA platform to support digital and environmental transformation in education were announced. In addition, significant funds were allocated to the Didactic Excellence and Science4Business programmes [4].

The 2026 shift: legislative action and systemic oversight. In 2026, the focus shifted from planning to formalising these initiatives into binding legislation. The primary highlight is the «Anti-discrimination Package», which translates the 2025 recommendations into concrete legal obligations, including the introduction of an Academic Ombudsman, compulsory anti-mobbing training, and standardised equality plans [7].

This year also marks the start of the operation of digital systems proposed in 2025, namely the introduction of a diploma repository and the transition to mandatory electronic diplomas. In addition, 2026 sees a move towards expanding institutional democracy, with plans to implement a comprehensive package of measures to increase student and staff participation in university governance.

Conclusion. Poland is reforming its higher education system to improve its integrity, digital capabilities and international reputation. This reform focuses on four key areas: social and ethical changes, digital improvements, partnerships with business, and compliance with global standards.

Poland's education reforms for 2025–2026 provide a valuable blueprint for Ukraine's recovery and integration into the European Higher Education Area (EHEA). By introducing a local model of an academic ombudsperson, Ukraine can improve university governance, reduce pressure from the hierarchy, and enhance mental health in educational institutions, thereby meeting European standards for academic freedom.

A mandatory repository for electronic diplomas will ensure the continuity of education and labour-market mobility, even if physical documents are lost. Finally, Ukraine should focus on transforming its economy into an innovative one, using special purpose tools to connect science with business.

References

1. Avsheniuk, N. M., Kudin, V. O., Ohiienko, O. I. (2011), European dimensions of the modernisation of contemporary teacher education : a monograph, Pedahohichna dumka, Kyiv.

2. Kremen, V., Levovyskyi, T., Ohneviuk, V., Sysoiva, S. (2013), Educational reforms: mission, reality, reflection : a monograph, EDELVEIS, Kyiv.

3. Eurydice. (2026, January 27), National Reforms in Higher Education – Poland. Eurydice, available at: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/eurypedia/poland/national-reforms-school-education> (accessed 5 March 2026).

4. Eurydice (2025, November 4), Poland: «Reform26. Compass of Tomorrow» – the Ministry of Education presents the details of its major school reform, available at: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/news/poland-reform26-compass-tomorrow-ministry-education-presents-details-its-major-school-reform> (accessed 5 March 2026).

5. Ministry of Education, Science and Innovation (2025), EDUCATION REFORM STRATEGY 2025–2035. available at: <https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/natlex2/files/download/118474/MNE-118474.pdf> (accessed 5 March 2026).

6. Poland at the Crossroads: Political Shifts and Educational Reforms in a Changing Era, available at: <https://www.impact-se.org/poland-at-the-crossroads>.

7. OECD (2025), Education at a Glance 2025: OECD Indicators, OECD Publishing, Paris, available at: <https://doi.org/10.1787/1c0d9c79-en> (accessed 5 March 2026).

Date of initial submission: 07.03.2026.

Date of acceptance after peer review: 17.03.2026.

Date of publication: 21.05.2026.

UDC 37.015.3

DOI 10.32755/sjeducation.2026.02.177

THE ROLE OF THE TEACHER IN THE ADAPTATION OF STUDENTS WITH INCREASED EDUCATIONAL VULNERABILITY: A THEORETICAL ANALYSIS

Vasylieva Yuliia,

Lecturer and PhD student of the Department
of Pedagogy and Social Work,
RTU Liepaja Academy
(Liela Street, Liepaja, 3401, Latvia,
e-mail: yuliia.vasyliiva@rtu.lv)
ORCID: 0009-0004-1941-397X;

Ročāne Maija,

PhD of Pedagogical Science, Associate Professor of the
Department of Pedagogy and Social Work,
RTU Liepaja Academy
(Liela Street, Liepaja, 3401, Latvia,
e-mail: maija.rocane@rtu.lv)
ORCID: 0000-0002-4701-5491

Transition in the educational process creates adaptive pressure for learners with different linguistic and socio-cultural experience. Changes in the academic space may restrict participation and intensify learners' emotional tension. Especially in the role of a newcomer, academic expectations may significantly differ from previously established models. These discrepancies may thereby hinder engagement and the manifestation of an active position on the part of the individual. When interacting with a mixed group of learners, pedagogical flexibility and professional skills are particularly necessary, which contribute to the disclosure of strengths and the manifestation of personal positions without judgement and suppression. Supportive interaction reduces the level of uncertainty and generates trust towards the teacher. A context-sensitive learning environment strengthens the stability of academic interaction. Environmentally adaptive structures allow the alignment of individual needs with contextual requirements. Thus, structured support mechanisms minimise barriers associated with adaptation. Thoughtfully designed and pre-coordinated educational practices increase the stability of academic presence in changing learning conditions.

The aim of the study consists in the theoretical analysis of contemporary pedagogical approaches in educational adaptation for vulnerable groups of learners.

Research methodology. *Within the framework of this study, a comparative theoretical analysis is applied, aimed at identifying conceptual differences and points of intersection of the pedagogical approaches under consideration.*

Conclusion. *Sustained academic participation under conditions of educational transition requires pedagogically mediated alignment between contextual variability and learner-specific capacities. Responsively structured instructional environments support stable involvement across linguistically and socio-culturally diverse cohorts. Systemic configuration of support practices enhances continuity of participation trajectories within dynamically evolving institutional ecosystems.*

Key words: *Trauma-informed approach, Culturally responsive approach, Ecological approach, newcomers, adaptation, educational transformation.*

РОЛЬ ВИКЛАДАЧА В АДАПТАЦІЇ УЧНІВ З ПІДВИЩЕНОЮ ОСВІТНЬОЮ ВРАЗЛИВІСТЮ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Васильєва Юлія Олегівна, викладач та докторант кафедри педагогіки та соціальної роботи,

РТУ Лієпайська академія

(3401, Латвія, м. Лієпая, вул. Лієла,

e-mail: yuliia.vasyliwa@rtu.lv)

ORCID: 0009-0004-1941-397X;

Рочане Майя, доктор філософії з педагогічних наук, асоційований професор кафедри

педагогіки та соціальної роботи,

РТУ Лієпайська академія

(3401, Латвія, м. Лієпая, вул. Лієла,

e-mail: maija.rocane@rtu.lv)

ORCID: 0000-0002-4701-5491

Перехід в освітньому процесі створює адаптивний тиск для учнів з різним мовним та соціокультурним досвідом. Зміни в академічному просторі можуть обмежувати участь та посилювати емоційне напруження учнів. Особливо в ролі новачка академічні очікування можуть суттєво відрізнятися від раніше встановлених моделей. Ці невідповідності можуть тим самим перешкоджати залученню та вияву активної позиції з боку індивіда. Під час взаємодії зі змішаною групою учнів особливо необхідна педагогічна гнучкість та професійні навички, які сприяють розкриттю сильних сторін і вияву особистісних позицій без осуду та пригнічення. Підтримувальна взаємодія знижує рівень невизначеності та формує довіру до педагога. Контекстно-чутливе навчальне середовище зміцнює стабільність академічної взаємодії. Адаптивні до середовища структури дозволяють узгоджувати індивідуальні потреби з контекстуальними вимогами. Таким чином, структуровані механізми підтримки мінімізують бар'єри, пов'язані з адаптаці-

сю. Продумано розроблені та заздалегідь скоординовані освітні практики підвищують стабільність академічної присутності в змінюваних умовах навчання.

Мета дослідження полягає у теоретичному аналізі сучасних педагогічних підходів в освітній адаптації для уразливих груп учнів.

Методологія дослідження. У межах цього дослідження застосовується порівняльний теоретичний аналіз, спрямований на виявлення концептуальних відмінностей і точок перетину педагогічних підходів, що розглядаються.

Висновки. Стійка академічна участь в умовах освітнього переходу потребує педагогічно опосередкованого узгодження між контекстуальною варіативністю та індивідуально специфічними можливостями учнів. Відповідно структуровані навчальні середовища підтримують стабільне залучення в межах мовно- та соціокультурно різноманітних когорт. Системна конфігурація практик підтримки посилює безперервність траєкторій участі в динамічно еволюційних інституційних екосистемах.

Ключові слова: травма-інформований підхід, культурно-орієнтований підхід, екологічний підхід, новачки, адаптація, освітня трансформація.

Introduction. The transformation of the conditions of educational activity requires the development of adaptive flexibility within a changing educational context. Learners who have migration experience or have encountered the necessity to change habitual conditions require special attention when immersing themselves in new learning activity [7; 10; 21; 1]. The changed educational environment presupposes the mastery of new learning styles, communicative practices, and compliance with certain requirements [20]. However, this process may cause emotional tension and academic difficulties, which contribute to the limitation of opportunities for full inclusion.

Educational practice established learning norms, language, and academic activity may significantly differ from the previous experience of the individual [24]. The conditions presented at the initial stage lay the fundamental foundation for engagement in learning activity, the manifestation of an active position, and the possibility of constructing a successful further perspective. However, the formation of the individual as an independent and sustainable participant of a new academic community may be a difficult stage. Certain obstacles also cannot be excluded, which may cause adaptive load and limited social integration arising as a result of changes in learning conditions [13; 19]. Undoubtedly,

self-realisation and the strengthening of personal positions within the academic space are necessary for each individual. Support from educational institutions and teachers is important, especially for overcoming adaptation thresholds, reducing the risks of burnout, emotional instability, and the provocation of feelings of isolation.

During this transformation period, pedagogical competence serves as an important component capable of uniting variable groups of learners into a single integrated mechanism. Depending on accompanying variables, professional flexibility is manifested in the creation of adaptation strategies that consider the diversity of learners' needs and characteristics [11; 3]. This allows a transition to the consideration of conceptual approaches that emphasise learners' experience and the characteristics of educational interaction.

Within the trauma-informed approach, learning is considered as a process that requires the creation of an emotionally safe environment and consideration of factors capable of increasing or decreasing learners' adaptive load [15; 3]. In turn, the culturally responsive approach emphasises the significance of socio-cultural and linguistic experience as a learning resource, shifting the focus from deficit-based interpretations to the recognition of already formed knowledge and practices of learners [33; 11]. The ecologically oriented approach is precisely focused on the balance of the connection between the individual and the learning environment [29; 31]. In this context, conceptually harmoniously interconnected elements acquire a more variable and contextually conditioned character [29]. Such a combination allows vulnerable groups of learners to be considered not from the position of deficit but through the prism of their potential [22; 8].

Undoubtedly, each teacher attempts to select optimal levers of influence for connection, engagement, and involvement in the learning process [22]. However, the combination of mechanisms forming sustainable inclusion of variable groups of learners may constitute a difficult stage. Despite the diversity of theoretical approaches, the issue of their coordinated application to ensure

sustainable academic inclusion of learners within a changing educational environment remains insufficiently studied. Pedagogical guidelines constructed around these criteria may provide clarity to stage-by-stage practical actions that contribute to smooth integration.

Research results.

Trauma-informed approach.

Learners who have undergone a migration pathway, an abrupt change, or forced relocation measures are characterised by increased sensitivity to new educational conditions. The awareness of educational institutions and the professional training of staff contribute to smoother adaptation and a reduction of stress among newcomers.

The trauma-informed approach in pedagogy presupposes a pre-prepared, adaptively secure environment for different groups of learners [15]. This approach has a key direction in the form of a structured academic course, which is oriented towards diverse learners taking into account their needs, including clear requirements, the establishment of explicit feedback, and flexibility of interactions [25]. For learners who are in a situation of educational change, such forms of organisation of learning are especially important that do not intensify their sense of uncertainty, do not indicate differences in experience, and do not provoke a sense of withdrawal and alienation [1; 3]. Within the context of this approach, deficits are not considered; rather, an ecologically supportive environment, trust-based relationships, and the opportunity to move at an individual pace while selecting a trajectory for successful self-realisation within the educational environment are created.

Pedagogical competence consists in maintaining such conditions at the level of real practice and not only at the level of declared principles [28]. Thus, for sustainable academic inclusion, it is necessary to construct the educational process considering the diversity of learners' experience, employing support and practice-oriented methods which contribute to the disclosure of strengths and motivate towards cognition [12]. This approach acts not as a combination of separate techniques,

but as a principle of organising educational interaction that determines the character of the learning environment and the professional decisions of the teacher. Its implementation presupposes a shift of emphasis from control and standardisation towards maintaining predictability, structuring, and accessibility of the learning process [3; 16]. Under conditions of educational transitions, this approach makes it possible to minimise additional stress factors while positively influencing learners' involvement and the sustainability of participation. Thus, the teacher avoids deficit-based interpretations of learning difficulties and contributes to the identification of learners' strengths, which is considered as one of the key factors of sustainable academic presence [29]. Consequently, the use of the trauma-informed approach in pedagogy acquires applied significance, providing a link between the professional competence of the teacher and the creation of conditions for consistent and supported educational participation of sensitive groups of learners.

Culturally responsive approach.

The culturally responsive approach in pedagogy is aimed at organising an educational interaction in which the cultural, linguistic, and life experience of learners constitutes a significant resource in the formation of a multicultural learning community [33]. In this context, pedagogical activity is not constrained in the use of methodological techniques but presupposes a broader range of opportunities for teachers. The professional position lies in the acceptance of the individual's experience, possessing already formed knowledge, certain skills, and practices [33; 11]. Moreover, orientation should be focused on the direction and disclosure of academic potential. Such support is especially necessary for entry into a new educational environment. In such situations, the quality of inclusion is largely determined by the extent to which academic requirements intersect with previous experience and do not reduce the perception of educational resources to a deficit [5; 2]. Pedagogical practices built on the principles of cultural responsiveness contribute to active engagement, especially

when educational practice intersects with the real context of learners' lives [5]. When working with vulnerable groups of learners, it is necessary to build strategically oriented methods, to avoid deficit-based interpretations and sensitive themes that may provoke a negative effect [27].

The relevance of culturally responsive pedagogy is manifested in work with learners for whom integration is associated not only with the mastery of new academic norms but also with the necessity of forming a sense of belonging to the learning community [33; 14]. In such a context, it is not formal adjustment to rules that becomes essential, but the pedagogical capacity for organising the educational process. It is in this that the depth of this approach is manifested. When the emphasis shifts from presumed limitations towards the optimisation of resources through which the strengthening of academic trust, internal resilience, and subject position becomes possible, a favourable interconnection occurs [15].

Within contemporary pedagogical theory, the culturally responsive approach is considered as a mechanism for the redistribution of educational opportunities in favour of learners. This concept moves beyond the standardised model of learning and intersects with the principles of inclusive pedagogy oriented towards considering the diversity of educational trajectories [9]. In this case, pedagogical practice is aimed not only at adapting the content but also at transforming the forms of educational interaction in order to minimise institutional barriers to participation. For learners with different socio-cultural and linguistic backgrounds, this allows access to educational resources without the loss of personal identity [18]. The practical implementation of this approach presupposes the contextualisation of learning tasks, variability of assessment forms, and the use of collaborative learning strategies [14]. Such an organisation of the educational environment demonstrates a positive influence on the academic resilience of learners who are at risk of social or educational marginalisation [26]. Thus, culturally responsive pedagogy acquires the significance of an instrument of supportive didactics aimed at expanding

educational participation through the recognition of learners' experience.

Ecological approach.

Difficulties of inclusion are formed not only at the initial stage, but may also cumulatively be reflected at various levels at the intersection of academic requirements, life circumstances, and the availability of supporting resources [23; 32]. The ecological approach considers the adaptation of the learner not as an isolated process, but as a result of the free interaction of the individual with the educational environment and the full acceptance of his or her academic and life experience [4]. This approach is a connecting mechanism that contributes to the organisation of the educational process with the character of interpersonal relations and the possibility of participation of auxiliary contexts influencing the stability of academic presence [6; 23]. In turn, the pedagogical task consists in the creation of such an ecosystem of interaction where the learning space becomes a harmonious connecting and inseparable link with the individual [30]. It should also be noted that the changed context influences the participation of all learners, and timely formed working methods contribute to the reduction of the risks of academic burnout and misunderstandings [4; 6].

On the basis of professional competence, the teacher constructs ecologically flexible conditions capable of accommodating, engaging, and retaining the academic activity of the learner [17]. However, the vulnerable group is more susceptible to changes and may be unstable without appropriate support and balanced conditions. In this context, the teacher becomes a connecting link capable of uniting all elements for favourable entry and the manifestation of an active position [31]. The ecological approach acts not as a descriptive metaphor of the environment, but as an analytical framework allowing educational participation to be considered as a systemically conditioned process. This approach adapts forms of interaction, maintaining academic standards and ensuring the variability of participation pathways [6]. Within such a logic, the learning environment functions as an integrated space contributing to the

formation of sustainable academic presence and the active position of learners [30; 32; 17].

To systematise the theoretical perspectives discussed above, a comparative synthesis of pedagogical approaches was undertaken. The (Table 1) summarises the functional characteristics of trauma-informed, culturally responsive, and ecological frameworks within the educational process. It reflects their respective influence on learning conditions, pedagogical effects, and associated participation risks. The comparative representation enables the identification of context-sensitive mechanisms supporting sustainable academic inclusion of learners in changing educational environments.

Table 1 – Comparative characteristics of pedagogical approaches and their implications for vulnerable learners

Pedagogical approach	Influence on the educational process	Pedagogical effects	Potential risks
Trauma-informed approach	Creates an emotionally safe, predictable, and structured learning environment; reduces stress and minimises adaptive load; strengthens learners' stability during transitional periods.	Enables the teacher to regulate the pace and format of interaction appropriately; decreases the likelihood of learning related conflicts; supports more consistent attendance and sustained engagement.	Increased learner anxiety; heightened withdrawal; fragmentation of the learning process; risk of emotional burnout for both teachers and learners.
Culturally responsive approach	Draws upon learners' cultural,	Facilitates communication; reduces learning	Social distance between teacher and learner;

	linguistic, and lived experience as an educational resource; broadens access to learning practices; fosters a sense of belonging within the learning community.	barriers; strengthens learners' trust; increases initiative and participation; prevents deficit-based interpretations.	reduced engagement; risk of marginalisation; misunderstandings arising from divergent cultural expectations.
Ecological approach	Conceptualises learning as an interaction between the learner and a multi-layered educational environment; enhances the resilience of academic participation; aligns individual experience with the learning context.	Provides tools for fine-tuning the educational environment (scheduling, activity formats, inclusion of external contexts); increases the teacher's capacity to sustain learners' motivation and attention in changing conditions.	Mismatch between environmental demands and learners' capacities; increased academic stress; fragmented participation; reduced stability of academic trajectories and systemic connections.

The comparative overview illustrates variation in the functional orientation of the examined pedagogical approaches in relation to participatory stability. Distinct patterns emerge in how learning conditions are structured to mediate environmental demands and individual responsiveness. The data indicate differentiated modes of instructional regulation across adaptive contexts, reflecting alternative pathways for sustaining learner

participation. This multidimensional comparison elucidates context-dependent variations in pedagogical mechanisms across diverse educational environments.

Conclusion. According to the theoretical analysis presented, it was identified that vulnerable learners require broad and multidimensional pedagogical solutions. Each of the examined approaches reveals distinct mechanisms that stimulate participation and reduce the stress associated with entering a changing educational environment. Trauma-informed pedagogy ensures emotionally stable engagement. Culturally responsive teaching transforms learners' prior experience into an educational resource, expanding their access to academic practices. The ecological model emphasises the systemic nature of adaptation and the importance of balanced interaction across multiple contextual levels.

The comparative analysis also demonstrated that the approaches do not contradict one another but rather complement each other, particularly within the context of a diverse and variable society. The integration of these approaches enhances the stability of academic participation and reduces the risks associated with educational transitions. However, a crucial element is the professional competence of the teacher, which contributes to creating a supportive environment that ensures sustained inclusion.

The study highlights the need for coordinated pedagogical strategies that move beyond deficit-based interpretations. Such strategies strengthen learners' autonomy, increase their resilience, and broaden opportunities for meaningful participation.

Future research. The theoretical synthesis presented in this work establishes a foundation for further research aimed at developing comprehensive models of educational support for learners with heightened vulnerability.

References

1. Aiello, E., Chiappelli, T., Di Grigoli, A., Mancaniello, M. R., Mara, L.-C., & Sordé Martí, T. (2025), "School Success for Migrant and Refugee Children: A Systematic Literature Review", *SAGE Open*, № 15 (2), pp. 1–19.
2. Anyichie, A. C., Butler, D. L., Perry, N. E., & Nashon, S. M. (2023), "Examining Classroom Contexts in Support of Culturally Diverse Learners' Engagement: An Integration of Self-Regulated Learning and Culturally Responsive Pedagogical Practices", *Frontline Learning Research*, № 11 (1), pp. 1–39.
3. Brunzell, T., Stokes, H., & Waters, L. (2016), "Trauma-Informed Positive Education: Using Positive Psychology to Strengthen Vulnerable Students", *Contemporary School Psychology*, № 20 (1), pp. 63–83, available at: <https://doi.org/10.1007/s40688-015-0070-x>.
4. Bronfenbrenner, U. (1979), *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
5. Chen, D., & Yang, X. (2017), "Improving Active Classroom Participation of ESL Students: Applying Culturally Responsive Teaching Strategies", *Theory and Practice in Language Studies*, № 7 (1), pp. 79–86, available at: <https://doi.org/10.17507/tpls.0701.10>.
6. Coulombe, S., Hardy, K., & Goldfarb, R. (2020), "Promoting Wellbeing through Positive Education: A Critical Review and Proposed Social Ecological Approach", *Theory and Research in Education*, № 18 (3), pp. 295–321.
7. Cummins, J. (2000), *Language, Power and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire*, Multilingual Matters, Clevedon, available at: <https://doi.org/10.21832/9781853596773>.
8. Dervenis, C., Fitsilis, P., & Iatrellis, O. (2022), "A Review of Research on Teacher Competencies in Higher Education", *Quality Assurance in Education*, № 30 (2), pp. 199–220.
9. Florian, L., & Black-Hawkins, K. (2011), "Exploring inclusive pedagogy", *British Educational Research Journal*, № 37 (5), pp. 813–828, available at: <https://doi.org/10.1080/01411926.2010.501096>.

10. García, O., & Wei, L. (2014), *Translanguaging: Language, Bilingualism and Education*, Palgrave Macmillan Basingstoke, available at: <https://doi.org/10.1057/9781137385765>.

11. Gay, G. (2010), *Culturally Responsive Teaching: Theory, Research, and Practice* (2nd ed.), Teachers College Press, New York.

12. Gherardi, S. (2025), "Trauma-Informed Education and School Social Work: Critical Intersections", *The Journal of Practice Teaching and Learning*, № 23 (2), pp. 8–27, available at: <https://journals.whitingbirch.net/index.php/JPTS/issue/view/216>.

13. Heller, M. (Ed.) (2007), *Bilingualism: A Social Approach*, Palgrave Macmillan, Basingstoke.

14. Hollingsworth, J., & Byrne, V. L. (2022), *Exploring residential experiences of undergraduate students during the COVID-19 pandemic: A collective case study of one historically Black college and university in the US*, *International Journal of Multidisciplinary Perspectives in Higher Education*, available at: <https://journals.iupui.edu/index.php/mp/hi/article/view/26069>.

15. Howard, A., & Finley, S. (2024), "Is Your Syllabus Trauma Informed? An Application of Equity-Centered Trauma-Informed Education in Teacher Education", *Journal of Trauma Studies in Education*, № 3 (2), pp. 69–89, available at: [10.70085/jtse.v3i2.6436](https://doi.org/10.70085/jtse.v3i2.6436).

16. Jennings, P. A. (2019), *The trauma-sensitive classroom: Building resilience with compassionate teaching*, W. W. Norton & Company, available at: <https://wwnorton.com/books/9780393711868>.

17. Katane, I. (2007), "Systemic ecological approach in teacher education: Ecological didactic model of students' pedagogical practice", *Journal of Teacher Education for Sustainability*, № 7 (1), pp. 40–54, available at: <https://doi.org/10.2478/v10099-009-0004-7>.

18. Ladson-Billings, G., (1995), "Toward a Theory of Culturally Relevant Pedagogy", *American Educational Research Journal*, № 32 (3), pp. 465–491. DOI: [10.3102/00028312032003465](https://doi.org/10.3102/00028312032003465).

19. Lembke, E. J., Linderkamp, F., & Casale, G. (2024), "Trauma-Sensitive School Concepts for Students with a Refugee Background: A Review of International Studies", *Frontiers in Psychology*, 15, 1321373, available at: <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2024.1321373/full>.

20. Linden, B., Adams, J., & McLachlan, K. (2025), "The role of acculturative stress on the mental health of immigrant youth: A scoping literature review", *Community Mental Health Journal*, № 61, pp. 112–128, available at: 10.1007/978-3-031-13195-0_7.

21. McBrien, J. L. (2005), "Educational Needs and Barriers for Refugee Students in the United States: A Review of the Literature", *Review of Educational Research*, № 75(3), pp. 329–364.

22. Moreira, M. A., Rumbo Arcas, B., Gómez Sánchez, T., et al. (2023), "Teachers' pedagogical competences in higher education: A systematic literature review", *Journal of University Teaching & Learning Practice*, № 20 (1).

23. Nation, M., Christens, B. D., Bess, K. D., Shinn, M., Perkins, D. D., & Speer, P. W. (2020), "Addressing the Problems of Urban Education: An Ecological Systems Perspective", *Journal of Urban Affairs*, № 42 (5), pp. 715–730.

24. Norton, B. (2013), *Identity and Language Learning: Extending the Conversation* (2nd ed.), Multilingual Matters, Bristol.

25. Ouedraogo-Thomas, R., Rummage Massey, S., & King Bullins, L. M. (2026), "Equity in North Carolina's SHLT-003: Gaps and Recommendations for Inclusive Trauma-Informed Education", *Journal of Trauma Studies in Education*, № 4 (3), pp. 1–26.

26. Paris, D., & Alim, H. S. (2017), "Culturally sustaining pedagogies", *Teachers College Press*, available at: <https://doi.org/10.1080/00405841.2017.1282336>.

27. Samuels, A. J. (2018), "Exploring culturally responsive pedagogy: Teachers' perspectives on fostering equitable and inclusive classrooms", *SRATE Journal*, № 27 (1), pp. 22–30, available at: <https://eric.ed.gov/?id=EJ1166706>.

28. Sirs, L. (2023), "Trauma-Informed and Equipped for the Field: Implementing a Trauma Studies Curriculum in a BSW Program", *Journal of Trauma Studies in Education*, № 2 (1), pp. 164–171.

29. Thomas, L., & Quinlan, K. M. (2021), "Supporting Student Engagement through Inclusive Curriculum Design", *Teaching in Higher Education*, № 26 (1).

30. Tidball, K. G., & Krasny, M. E. (2011), "Toward an Ecology of Environmental Education and Learning", *Ecosphere*, № 2 (2), Article 21, available at: <https://doi.org/10.1890/ES10-00153.1>.

31. van Lier, L. (2004), *The Ecology and Semiotics of Language Learning: A Sociocultural Perspective*, Kluwer Academic Publishers, Boston, MA.

32. Vasylieva, Y., Ročāne, M., & Meļķe, S. (2026), "Overcoming barriers to language learning for newcomers through the ecological approach", *Education. Innovation. Diversity*, № 2 (11), available at: <https://doi.org/10.17770/eid2025.2.87>.

33. Villegas, A. M., & Lucas, T. (2007), "The Culturally Responsive Teacher", *Educational Leadership*, № 64 (6), pp. 28–33, available at: <https://www.ascd.org/el/articles/the-culturally-responsive-teacher>.

Date of initial submission: 17.03.2026.

Date of acceptance after peer review: 27.03.2026.

Date of publication: 21.05.2026.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК СІВЕРЩИНИ.
СЕРІЯ: ОСВІТА. СОЦІАЛЬНІ
ТА ПОВЕДІНКОВІ НАУКИ**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 2 (17)

Відповідальні за випуск	Аніщенко В. О., Шмельова Р. І.
Редактори літературні	Сила Л. М., Махотко О. П.
Комп'ютерна верстка і макетування	Сила Л. М.

За достовірність інформації у статтях
відповідальність несуть автори публікацій.

Підписано до друку 21.05.2026 р. Формат 60×84/16.
Друк різнографія. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 11,16.
Тираж 100 пр. Зам. № 159/26.

Редакційно-видавничий відділ Пенітенціарної академії України
14000, м. Чернігів, вул. Гонча, 34.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 8016 від 23.11.2023 р.